A RABBINICAL COMMENTARY

ON THE

BOOK OF PROVERBS

DRIVER

London

HENRY FROWDE

OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE

7 PATERNOSTER ROW

A COMMENTARY

ON THE

BOOK OF PROVERBS

ATTRIBUTED TO ABRAHAM IBN EZRA

EDITED

FROM A MANUSCRIPT IN THE BODLEIAN LIBRARY

BY

S. R. DRIVER, M.A.

Fellow of New College, Oxford

Oxford

AT THE CLARENDON PRESS

M DCCC LXXX

PREFACE.

For some years past it has been generally admitted[1] that the Commentary upon the Proverbs of Solomon, printed in the Rabbinical Bibles under the name of Ibn Ezra, is in truth not from his hand, but is the work of Moses Kimchi, brother of the more celebrated David Kimchi. The merit of having first recognized this belongs to Jacob Reifmann, a born critic[2], whose native genius enabled him to overcome great disadvantages of birth and position, and who has since made himself known as the author of a series of acute suggestions on the text both of the Old Testament itself and of later Jewish writings[3]. This scholar, in 1841, communicated the opinion which he had formed to Abraham Geiger, at the same time drawing his attention to the internal evidence supporting it; and a short account of the correspondence between them appeared in the Hebrew periodical *Zion* for 1841, p. 76. In the *Orient* for the same year, p. 750, Reifmann indicated more explicitly the nature of the grounds by which he had been guided, pointing out, for example, that certain grammatical expressions occurring in the Commentary are not those employed by Ibn Ezra (e. g. מושך שנים עמו, כלומ׳, the introduction

---

[1] Friedländer, *Essays on the Writings of Abraham Ibn Ezra* (1877), p. 142.

[2] See the account of him, *Zion*, 1841, p. 75: שמו יעקב רייפמאַן יושב שעברשין. אשר מלאו ה׳ לתור בדרכי האמת ולטבול בים הקריטיק אף כי אין בידו ספרים ואין בשכנותיו סופרים להיות לו לעינים בארץ מאפליה:

[3] E. g. *Sedeh Aram* (Berlin, 1871), *Or boker* (1879).

of a biblical quotation by שנאמר); and that the exegesis also is such as frequently to contradict the opinions of Ibn Ezra as expressed elsewhere. In the following year the question was taken up by another student of Ibn Ezra's works, Gabriel Hirsch Lippmann, who, in a series of articles published in the same periodical *Zion* (1842, pp. 113, 129, 155, 171, 185), demonstrated, in greater detail than had been attempted by Reifmann himself, the truth of the conclusion at which he had arrived[1]. Of these articles, the two first shew that, both grammatically and lexically, the views expressed by the author of the Commentary are at variance with those held by Ibn Ezra to an even greater degree than had before been supposed: the third adds largely to the number of grammatical terms peculiar to this Commentary, but unknown to the genuine works of Ibn Ezra: while in the two remaining papers additional reasons are brought forward in support of the opinion that the actual author was Moses Kimchi. That this opinion is correct there can indeed be no doubt. Not only (as Lippmann remarks, p. 172) are there numerous resemblances in style with the Commentaries upon Ezra and Nehemiah which, though similarly ascribed to Ibn Ezra, are known (from the acrostic at the beginning) to be the work of Moses Kimchi, but David Kimchi, in his *Book of Roots*, s.v. שנה, cites expressly, under the name of his brother Moses, an interpretation of Prov. 5, 19, agreeing verbally with that which is given in the printed Commentary. And, more recently, MSS. have been discovered assigning it to him distinctly[2].

---

[1] Comp. his words, p. 113: מדי עברי על ספרי החכם הגדול רבי אברהם אבן עזרא נ"ע . . . באתי ג"כ אל באור לספר משלי אשר מיוחס לו עד הנה במקראות גדולות. ואחרי עיון דק בדבריו, ובינות בלקחיו, ראיתי כי דרך באור זה לא כדרך שאר באוריו, כי הוא משונה מאוד הן בסגנון ובשמוש הלשון והן בדקדוק ובדעות חרוצות, אשר באו בו נקבצות:.

[2] See Leopold Dukes, *Orient*, 1847, p. 25 f.; A. Berliner, in the periodical *Jeshurun* (edited by Kobak), 1868, p. 102: comp. also Geiger, *Ozar Nechmad*, ii. (1857), p. 21 f.

That Ibn Ezra composed a Commentary upon the Proverbs is certain: not merely (on Ruth 3, 11) does he promise to explain in it the expression אשת חיל, but in his shorter Commentary on Exodus (Prag, 1840, p. 96) he remarks ובפירוש משלי פרשתי ההפרש בין חכמה ודעת ותבונה[1]. But, like many of his other Commentaries, like those on the former Prophets, on Jeremiah and Ezekiel, on the Chronicles[2], it must at an early date have become lost, while—as in the parallel case of Ezra and Nehemiah—that of Moses Kimchi obtained circulation under his name. Nor, strangely enough, is this the only one which was substituted. For, as was noticed by Geiger[3], Raymundus Martini, in his *Pugio Fidei*, written about the year 1275, cites, under the name of Ibn Ezra, expositions of two passages (Prov. 2, 7 and 14, 34) which in fact are found *verbatim* in the Commentary of Joseph Kimchi, the father of Moses and David Kimchi. The extracts in Martini read as follows: יצפן הב״ה לישרים תושיה. יעלים מהם דבר חכמה עד בא עתה ויזמין אותה על פיו לפני גדולים וע״ז נאמר ודבר בעתו [מה] טוב. ופי׳ תושיה מענין יש ושרשו ישה[4]: צדקה תרומם גוי. צדקה שהגוים עושים וכמו כן החסדים שגומלים הוא להם מקום קרבן חטאת ויכפר עליהם[5]:. These words are not to be found in the Commentary of Moses Kimchi attributed to Ibn Ezra in the Rabbinical Bibles, nor, it may be added, are they in the Commentary here published; but both passages occur in the Commentary on Proverbs by Joseph Kimchi[6]. And to the two works which were thus independently mistaken for the lost Commentary—

---

[1] Cf. Halberstam, *Sepher Ha-ibbur* (Lyck, 1874), p. 8.

[2] Friedländer, *Essays*, etc., p. 142.

[3] *Ozar Nechmad*, l. c., p. 23.

[4] P. 666 (ed. Le Voisin); p. 855 (ed. Carpzov).

[5] P. 719 (ed. Le Voisin); p. 925 (ed. Carpzov).

[6] Published at Breslau, 1866, under the title ספר הוקה. See also the MS. in the Bodleian Library (Neubauer's Catalogue, No. 333), pp. 2^b, 13^a.

one of them within little more than a hundred years of Ibn Ezra's own death—must now be added a third.

The MS. containing the Commentary here published (Opp. Add. 8°. 48, Catal. No. 2487) belonged formerly to M. Soave, of Venice, from whom it was obtained by Dr. Neubauer, at the beginning of the present year, for the Bodleian Library. It is a paper MS., ff. 17, of large octavo size, written in the Italian Rabbinic character, and belonging probably to the sixteenth century. Ff. 1–5[a] are occupied by Moses Kimchi's Commentary on Ezra and Nehemiah[1]; ff. 5[b]–17[a] claim to be that of Ibn Ezra on Proverbs: the title (it should be remarked) being evidently in the same hand as the rest of the MS. It is neatly and legibly written: the corners of the leaves are occasionally somewhat injured by damp, but in no instance has there been any serious doubt as to the reading, except, indeed, in cases such as those between ב and כ, ד and ר, ט and נו, etc., from which, probably, no Hebrew MS. was ever entirely free. All abbreviations have been faithfully reproduced, except that for the Tetragrammaton, which is uniformly written ๋··. A word, or letter, missing has been supplied, in the text itself, between brackets; misquotations and other obvious faults have been as a rule corrected in the text likewise, the MS. reading being indicated in a note; a few irregularities (chiefly of gender) have been suffered to remain[2], and some passages have been left untouched, in which, however the sense might be difficult or obscure, the MS. was unmistakeable[3]. For the punctuation I am exclusively responsible, as also for the frequently recurring dots, which indicate, for the convenience of the reader, that

---

[1] Attributed, however, to Ibn Ezra, as in the printed Bibles.

[2] E. g. 4, 33. 14, 25. 20, 25 היה ראויה. 31, 15. 24.

[3] E. g. 12, 25. 14, 26 הי׳א. 15, 2 *end.* 16, 24. 17, 12. 18, 8. 20. 21, 16. 22, 5; 8, 18 אותי for את׳ seems supported by 8, 30. 16, 7 *end.* The *plena scriptio* also is very general, even in such words as לשורך 3, 8; אוניה 30, 19. 31, 14; מותניה 31, 17. (14, 35 for למלך read לעבד.)

a text is not cited continuously, but which represent no mark of omission whatever in the MS.

The Commentary, then, purports to be the work of Ibn Ezra: and although the internal evidence, as a whole, fails to support this claim, yet, as it does not point entirely in one direction, I may be allowed here to recapitulate it briefly in some of its more obvious bearings.

That the promise given in the note on Ruth 3, 11 is unfulfilled is of no great moment; for Ibn Ezra is guilty of similar omissions elsewhere[1]: it is a more serious difficulty that in none of the three passages (2, 7. 3, 19 f. 24, 3 f.) where חכמה, דעת, and תבונה are found in juxtaposition is any distinction drawn between them, such as the one referred to in his note on Ex. 31, 3. Secondly, some of the identical expressions are made use of (notably שנ׳, כלומ׳[2]), which are objected to by Reifmann and Lippmann equally, in their criticisms on the printed Commentary, as not occurring in the acknowledged writings of Ibn Ezra. Thirdly, as the following list will shew, instances are not wanting, in which the interpretations diverge, more or less widely, from those given by Ibn Ezra in other places: 10, 8 ילבט is explained simply יכשל, but on Hos. 4, 14 he writes ומלת ילבט בל׳ ישמעאל כמשתבש שלא ידע מה לעשות וכמוהו ואויל שפתים ילבט; 11, 15 בר is derived from a root ע״ע, whereas on Ps. 2, 12 such a view is rejected; with the note on 14, 13 comp. on Ps. 84, 4 גם כמו גם בשחוק יכאב לב שטעמו כמו עד; 15, 18 יגרה is compared with תגרה, but this on Ps. 39, 11 is explained מפחד ידך, being connected with גור, a verb

[1] See Isa. 26, 4; and comp. Friedländer, *Essays*, p. 136.

[2] One or two other formulae often recurring here are . . . והכל ענין; ובמקום (ובפסוק or) אחר; יש מפרש (מפרשו or); 30, 15 ff. 31, 4 there is also the phrase דרך אריכות. A singular use of ה, in cases where ש would naturally be expected (unless this is to be attributed to a copyist), may also be noted: 3, 21. 14, 23. 15, 23. 20, 5. 21, 5. 14. 24, 15. 31. 25, 20. 26, 21. 30, 13. 31, 15.

ע״ו; 15, 22b—the standard example[1] of Ibn Ezra's principle that every form of the verb involves implicitly, though it may not be expressed, the corresponding verbal noun—we are surprised to be told to supply מחשבת, rather than עצה, the word used elsewhere; 16, 6 the alternative או פעול comes strangely from the author of *Zachoth*, 58a–b, ותעו האומרים כי סוג לב פעול רק הוא תואר השם; 18, 18 עצומים is interpreted with reference to men, but on Isa. 41, 21 we read עצומותיכם כמו ריבכם וכן ובין עצומים יפריד; 23, 5 in support of the meaning התאיר עיניך Job 11, 17 is referred to, where, however, we read תעופה י״א תסתכל וכן התעיף עיניך בו ואחרים אמרו כי תעופה מן עיפה והוא נכון; 24, 27 ועתודותיהם מגו׳ ועתדה בשדה והוא עניין חוזק, while on Isa. 10, 13 לך הממון שיזמן האדם שימציאנו לעתיד מימיו; with the notes on 24, 28 והפתית and 25, 19 מועדת comp. *Moznaim* (Venice, 1546), pp. 210b, 229a; 28, 1 יבטח appears to be referred to כפיר, although Ibn Ezra more than once elsewhere actually quotes the verse in illustration of the construction ואורריך ארור, ואוכליו עונו ישא (Lev. 19, 8. Num. 24, 9); 29, 18 יפרע is explained הולך לאחור, but on Ex. 5, 4 (shorter Comm.) he interprets למה תשנו, and on 32, 25 כמו שבוש; and 30, 17 יקהה is explained by חברה, but on Gen. 49, 10 by משמעה. It may be remarked that frequently the Commentary agrees with that of Joseph Kimchi: e.g. 6, 21. 12, 27. 18, 19. 20, 11[2]. 25, 20. 26, 8.

Doubtless, to a certain extent, these objections might be met. With regard to the first, it might, for instance, be thought that the Commentary is not before us in its original shape: the notes on the earlier chapters seem disproportionately brief as compared with those on the later portions of the book, and an omission must certainly be assumed between 27, 9 and 27, 26. Or, again, Ibn Ezra himself, having in his mind, as he wrote

---

[1] E.g. on Isa. 7, 7. 56, 2; *Zachoth* (Fürth, 1827), p. 71b; see Friedländer, p. 134.

[2] See David Kimchi, *Book of Roots*, s.v. נכר.

his note on Exodus, a clear sense of the difference between the three terms in question, and recollecting how they occurred together in the Proverbs, might be supposed, not unreasonably, to have been under the impression that he had distinguished them in his Commentary on that book more explicitly than was actually the case: we know that he wrote hastily, and quoted habitually from memory[1]. Secondly, it might be urged, that Ibn Ezra is not everywhere uniform in his terminology, that expressions which are of frequent occurrence in one Commentary are met with seldom or never in another[2]; and that, though there may be two or three exceptions, most of the grammatical terms, including some characteristic ones (see below), are unquestionably those which he was accustomed to employ. Thirdly, on points of philology, as most readers will have observed, Ibn Ezra is far from being uniformly consistent with himself: and cases have even been quoted in which at one time he adopted a view which at another he had emphatically rejected[3]. Does not this consideration, it might be asked, weaken materially the conclusiveness of the list of discrepancies which has been cited above? And indeed, as a matter of fact, if it be examined in detail, the cogency of several of the instances will be found to be very slight. Thus, with reference to 10, 8 the Commentary on the Proverbs was composed many years earlier than that on the Minor Prophets, at a time when the Arabic parallel for לבט might not yet have suggested itself to Ibn Ezra; 15, 18 if the note on Ps. 39 be inconsistent with that on Prov. 15, 18, it is inconsistent also with that on Deut. 2, 5, where תתגרה is not compared with גור, but explained ענין תנועה ושבוש: 15, 22[b] the

[1] Friedländer, p. 139. A similar case might be appealed to, occurring in the shorter recension of the Commentary on Exodus 32, 4; for the note on Isa. 8, 1 contains no adequate explanation of חרט, such as it is there implied has been given.

[2] Friedländer, p. 151.

[3] Friedländer, p. 139, to whose instances additions might be made.

explanation is only in appearance divergent from that implied elsewhere: the עצה which is to form the subject of תקום being in the first instance conceived by him precisely as the text here represents it, viz. as the object to יועצים[1]: 18, 18 the alternative in the note on Isa. 41, 21 must not be forgotten ויתכן היותו מגזרת עצום; 23, 5 the opinion expressed respecting תעופה in the note on Job 11, 17 was not probably the one in which he finally acquiesced, for subsequently[2] (on Ps. 90, 10 ונעופה) he connects it with תעיף very much as in the passage before us: או המלה מגז׳ עפעף כמו תעופה כבקר תהיה התעיף עיניך בו ואיננו וכאילו תעופה היו ימינו. And the instances which remain might be thought to be not incapable of a fair explanation upon the same principle, even though the actual proof of a fluctuating exegesis on the part of Ibn Ezra were not in each separate case forthcoming.

But though particular arguments might thus be shewn to be inconclusive, there remain others the force of which cannot be evaded; and, taken as a whole, internal evidence forbids us to suppose that the Commentary is a genuine work of Ibn Ezra's. Not merely is there a combination of suspicious circumstances against it (and amongst them some which weigh seriously[3]), but the style is deficient in firmness, and in the exegesis we miss generally that terseness and point which is such a marked feature in Ibn Ezra's own writings. Who the

---

[1] See the note on Gen. 3, 14 in the French recension published by Friedländer (at the end of the *Essays*, etc., p. 15): זאת לשון נקבה והנה הוא כי עשית עשייה זאת כי משפט אנשי לשון הקדש לחסר השם כי היא בנה הפועל כמו . . . וברך ולא אשיבנה הטעם וברך ברכה וברוב יועצים תקום הטעם יועצים עצה. Similarly, on Ps. 69, 11 the subject to ותהי is elicited from the preceding ואבכה, which implies as its object בכיה (ואבכה בכיה היתה לחרפות לי).

[2] The Commentary on the Psalms is of later date than that on Job; Friedländer, pp. 175, 195.

[3] Especially שנ׳, בלומ׳. יש מפרשים occurs occasionally in Ibn Ezra (Isa. 32, 17. 53, 9. Ps. 7, 1. Job 4, 21); but he usually has יש אומרים.

author may be it is impossible to say, though, from the language in which, more than once[1], he explains a Hebrew word, it may be inferred that he was a Spaniard. R. Yonah (Abulwalid) and Rashi are the only authorities cited by name[2]. Whether it is possible to draw any definite inferences from the points of similarity with the Commentaries of Joseph or Moses Kimchi, I do not venture to determine: as we learn from his son David Kimchi's note upon the passage, Joseph Kimchi agreed with Ibn Ezra in supposing an ellipse before ושוממה in 2 Sam. 13, 20. No positive grounds appear to exist for attributing to the author of the Commentary a fraudulent design: if it was his intention to personate Ibn Ezra, he at any rate neglected some obvious precautions in carrying it out. The grammatical expressions which it has in common with Ibn Ezra suggest, indeed, that it was written by one familiar with his principles of interpretation, and even that it may embody genuine fragments of his exegesis (handed down traditionally?); and the missing work itself being doubtless in request, this very fact may have caused it to be *bona fide* mistaken for it.

The following is a list of points of agreement which I have noticed between the Commentary here published and those of Ibn Ezra; a few are included to which the reader will find his attention directed in the foot-notes. On 2, 22 we meet with an illustration of one of Ibn Ezra's best known grammatical principles; 5, 5 are cited two of his regular examples for the omission of ב[3]; with the notes on 5, 20 and 11, 17 compare those on Ps. 7, 1. 78, 20 respectively; 7, 20 the explanation of כסא agrees with that given by him on Ps. 81, 4, where, after

[1] On 6, 3. 13. 23, 32.

[2] Appeal is constantly made to the sense borne by a word in Aramaic, and passages from the Targums are quoted in proof: Arabic is referred to but rarely.

[3] Friedländer, p. 132[2]: see also Gen. 3, 15, French recension, and *Zachoth* 71[a] *bottom*.

rejecting the ordinary Rabbinical view, he continues ולפי דעתי שמלת כסה כמו זמן קבוע או מועד ידוע וככה ליום הכסא יבוא ביתו: 7, 22 comp. Isa. 3, 16; with the note on 8, 23 comp. that on Ps. 119, 100 (יותר מהזקנים: so *Zachoth* 28b), and more especially on Isa. 43, 13 (קודם היות יום): the note on 9, 5 ב׳ במקום מן, although as referred to on Ps. 22, 8 the ב would be explained differently (דרך צחות: cf. also on 55, 19. 80, 6), expresses nevertheless a view held by Ibn Ezra (*Zachoth*, p. 15a ויש תחת מ״ם כמו והנותר בבשר ובלחם): 14, 7 the explanation of Gen. 49, 25 agrees with his words *ad loc.* מ״ם מאל משרת עצמו ואחר עמו (cf. on Isa. 15, 2 וב״ית בראשיו ימשך אחר עמו כמ״ם מאל אביך; 53, 2); 16, 21 comp. on Isa. 41, 2; 18, 23 עזות והטע׳ מלות קשות, comp. *Zachoth* 71b יש מלות חסרות כמו יענה עזות יחסר מלת; 19, 27 Ibn Ezra inclines towards the same interpretation in his note on Num. 4, 20 י״א כי כבלע כמו כבסות . . . זה טעם קרוב מהראשון; 20, 2 (cf. 19, 12), comp. (though the expression is not the same) on Ps. 80, 6 או בי״ת בדמעות ישרת אחרת ותשקמו דמעות או בדמעות הטעם שוה בשליש; 21, 8 comp. on Ex. 1, 10 (shorter Comm.) או תחסר מלת וצרה, and *Zachoth* 71b, where the passage from 2 Sam. is cited, with the remark ולפי דעתי שתחסר מלה כמו עצובה והדומה לה (cf. also 21a-b; *Saphah Berurah* 30a); 26, 6 comp. on Hab. 2, 10; 26, 18 agrees substantially with *Sephath Yether*, No. 81 וכמוהו כמתלהלה המראה עצמו כאלו לא ידע מה יעשה; 30, 1 and 31, 1 the phrase מושך עצמו ואחר עמו is one of which Ibn Ezra makes most constant use (e.g. Isa. 10, 34. 60, 14. 65, 2)[1]; 31, 3 מלבין is explained from the Aramaic, as in *Sephath Yether*, No. 45; and with 30, 31 אלקום . . . כמו אל לקום comp. on Isa. 24, 20 and *Zachoth* 58b איננו פעול כאשר אמרו אנשי הדקדוק רק הוא שם הפועל כמו בידי לא אוכל קום.

I have only, in conclusion, to record my obligations to Dr. A. Neubauer, Sub-Librarian of the Bodleian Library, whose wide and varied learning is always at the disposal of his friends,

---

[1] Friedländer, p. 131[3].

and who by his counsel and assistance has materially aided me in preparing this MS. for publication. Through him, also, the sheets, as they passed through the Press, have had the advantage of being submitted to Dr. Steinschneider, S. J. Halberstam, and Dr. Friedländer; and several corrections, suggested by them, have been incorporated into the text. Dr. Friedländer, I am at liberty to add, who has made Ibn Ezra's works his special study, expressed decidedly the opinion that this Commentary was not by his hand.

S. R. D.

August, 1880.

עושה כל מלאכתה עם נערותיה: [28]קמו בניה בבקר ששמעו כי רב הלילה עשתה מלאכה עם נערותיה ויאשרוה שאומרי' אשרי אמנו שהיא זריזה לעשות מלאכה כי אנחנו היינו ישנים כל הלילה והיא עשתה מלאכה. בעלה אומר כן ויהללה וזאת היא התהלה [29]רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה בחיל ובזריזות: [30]שקר החן והבל היופי שיש לאשה להלל רק אשה יראת י"י היא תתהלל באמת ובלא יראת[a] השם אין יופי וכל דבר כלום. וכתו' אחר אומר על עניין היופי אל תבט אל מראהו ואל גבוה קומתו כי מאסתיהו (שמואל א' ט"ז ז'): [31]תנו בדבור מפרי ידיה כן אומ' הבעל לבניו או לנוכח אחרים במשל וכמוהו תנו עוז לאלהים (תהל' ס"ח ל"ה) בדבור. והטע' שתספרו מלאכת ידיה וזריזותה לכל אדם. ויהללוה בשערים מעשיה והטע' מעשיה שיסבבו שיהללוה בשערים. השם יזכנו לעשות מצותיו:

נשלם פירוש משלי בעזרת אל אדמה על
בלימה תולה בריך רחמנא
דסייען אמן סלה

---

[a] בספר שפת יתר כתב (ק"יג) במלת יראת י"י, הוא חסר כמו הנמצא בית יי' (דברי הימים ב' ל"ד ל').

צמר ופשתים למלאכת הבית או לעשות סחורה[a] מהם. ותעש מלאכה בחפץ כפיה כאלו הכפים מבינים לעשות כל וכמוהו ובתבונות כפיו ינחם (תהל׳ ע"ח ע"ב): [14]היתה כאוניות סוחר ההולכות למרחוק לעשות סחורה וזה טע׳ ממרחק[a] תביא לחמה: [15]ותקם בעוד לילה לעשות מלאכתה כמנהג הנשים הזריזות. ותתן טרף הטע׳ ממלאכתה הוציא[ה] מזון לביתה וחק לנערותיה שכירות הנותן להם שעוזרות אותה במלאכתה: [16]זממה מגז׳ זממו אל תפק (תהל׳ ק"מ ט׳). הטע׳ אחר שהצליחה במלאכתה חשבה לקנות שדה מעמל ידיה ותקחהו במחשבתה. מפרי כפיה נטעה כרם מיגיע כפיה: [17]חגרה בעז מותניה דרך משל הוא על הזריזות שיש לה ותאמין לעשות מלאכתה: [18]טעמה הטע׳ ראתה כי ריוח גדול יצא לה ממלאכתה. ועתה לא יכבה בלילה נרה כי למעלה הזכיר ותקם בעוד לילה: [19]ידיה.. בכישור עץ קטן שטווין בו. ופלך עץ גדול שמשימים בו הצמר והפשתים לטוות: [20]כפה פרשה לעני שעושה צדקה וממלאכתה וידיה לתת לאביון שלחה: [21]לא תירא לביתה ממלאכתה משלג שיזיק לאנשי ביתה בעת הקור כי כל ביתה לבוש תולעת שני ועניינו כמו אנשי ביתה כמו ארץ כי תחטא (יחז׳ י"ד י"ג) ואם בגדי שני להם כל שכן בגדי הקור שאינם יקרים כהם. וי"א שנים כי לכלם יש שני מלבושים: [23]נודע בשערים בעלה על חכמתה ושכלה לעשות לו כבוד גדול בשבתו עם זקני הארץ: [24]סדין ישוב[b] לספר על מלאכתה והיא מלת כלל כמו חדלו פרזון (שופט׳ ה׳ ז׳) וכן מלת וחגור. והטע׳ עושה סדינים למכור וחגורות לתת לסוחר תמורת מלאכה אחרת. ומלת כנעני סוחר וכן רבים. וי"א כי החגור נותן להכרה לסוחר לבא אליה בסחורה תמיד: [25]עז והדר לבושה דרך משל לרוב שכלה ותפארתה על דרך הוד והדר לבשת (תהל׳ ק"ד א׳). ותשחק ליום אחרון לעת זקנה אשר יש לה כל תאותה. או ליום מיתה שעמדה גבירה בחכמה ויראת י"י: [26]פיה פתחה בחכמה להורות לנערותיה ולנשים אחרות. ותורת חסד תורה אותם לעשות חסד: [27]צופיה תמיד הליכות ביתה מה צריך מממון והוצאה ומלבוש. ולחם עצלות לא תאכל כי בזריזות

---

[a] כ"י מן מרחק.

[b] כ"י לשוב.

ים כנרת (במד׳ ל"ד י"א) והטעם להגיע לתאות מלכים האחרים המתעסקין בנשים כי למלך ישראל לא יאות. ועל זה הפי׳ מלת מלכים כמשמעו[a]: [4]אל הטע׳ אל יאות למלכים למואל לשתות יין רק לצורכו לא להשתכר. והזכיר הכתוב אל למלכים פעמים דרך אריכות כמו נשאו נהרות י"י נשאו נהרות קולם (תהל׳ צג׳ ג׳). ומלת אל מושכת בעד מלת ולרוזנים והטע׳ ואל יאות לרוזנים שישאלו איה שכר טוב. והפסוק הבא מפריש כל מה שאמר: [5]פן ישתה להשתכר וישכח מחוקק והטע׳ כמו שכתו׳ בתורה. וישנה בשכרותו דין כל בני עני ולא לשפוט דין דלים. ויתכן להיות דין כל בני עני לכל אנשי העולם שנקראו אנשי עני בעבור טרחם ועצבונם בעולם הזה: [6]תנו הטע׳ תדע בני למי יאות שיאמרו תנו שכר לאובד לעני שאין לו כל צרכו וכמוהו[b] תעיתי כשה אובד (תהל׳ ק"יט ק"עו). ויין למרי נפש ולהם יועיל השתייה כי ישתה וישכח רישו ועמלו ולא יזכור עוד בעודנו היין עמו: [8]פתח פיך זה ראוי לעשות שתפתח פיך לאלם והטע׳ שתדבר יושר ומשפט בעד איש שהוא כאלם ולא ידע לדבר בשמשפטו טענותיו וזה כטע׳ איוב שאמ׳ עינים הייתי לעור ורגלים לפסח אני (איוב כ"ט ט"ו). והוא דרך לבני אדם שאין להם יכולת לדבר ולעשות כל דבר. ואל דין כל בני חלוף בני העולם: [10]בעבור שהזכיר מוסר אמו שיסרתו השלים ספרו בשבח אשה חכמה ואמר בהרבה מקומות נשים. אשת חיל מי ימצא הראוייה להיות כל אלה המדות הטובות בה. ורחוק מפנינים מכרה קנייתה תהיה יקרה יותר מפנינים אם ימצאו האנשים לקנותה. ומלת מכרה מגז׳ וגם מים תכרו מאתם (דברים ב׳ ו׳) שפירושו תקנו: [11]בטח הזכיר נקיות הגוף טרם כל דבר וכן יישר כי בעלה בטח בה שלא תעשה עברה בסתר כי היא צנועה ונקיה. ושלל לא יחסר הטע׳ רוח בעלה כל ימי היותה וכמוהו והיתה לו נפשו לשלל (ירמ׳ כ"א ט׳): [12]גמלתהו הטע׳ עשתה [18 *a*] לו טוב כל ימי חייה לשמור מאכלו ומלבושו וכל אשר לו: [13]דרשה אחר שהזכיר כי טובה לבעלה לעשות רצונו[c] יזכיר עניין המסחר שהיא עושה והטע׳ דרשה בשוקים

---

[a] ובספרו שפת יתר (מ"ה) כתב הראב"ע, אמר הגאון מלשון תרגום עצה . . ופי׳ הגאון הוא הנכון: [b] כ"י וכמה. [c] כ"י רצונה.

ביערות ובשדות והוא מהיר במרוצתו והוא חמוש מותנים ותרגו׳ זרזיר כתרגו׳ וחמש את ארץ מצרים (ברא׳ מ״א ל״ד) ויזרזון והטע׳ שיש לו חוזק מותנים והוא מטיב לכתו ג״כ בעת שאינו צד החיות. או תיש ג״כ מטיב לכתו והולך מהרה בעת שיכהו הרועה שהולך לפני הצאן וכן כתוב והיו כעתודים לפני צאן (ירמ׳ נ׳ ח׳). ומלך ג״כ הולך לאט בעת שלא ימצא אדם שיקום עמו למלחמה. ומלת אלקום שתי מלות כמו אל לקום עמו וכטע׳ שפרשתי. והזכיר כל אלה לקחת מהם דרך ארץ בעבור שאין להם שכל כארם והם יודעים מוסר: [32] אם נבלת הטע׳ אומר החכם לנכח חכם אחר אם נבלת וירדת ממעלתך בהתנשא היה שתתנשא על בני העולם ואם זמות בלבך לשאת מאנשי העולם אל יעבור הדבר פיך ושים ידך על פה. וזה הפסוק כטעם אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח (קהל׳ י׳ ד׳) והטע׳ הענוה והחסידות שהיו לך עד הנה אל תניחם בממשלתך. והביא משל על זה [33] כי מיץ.. יוציא חמאה והטע׳ כאשר ממיצים החלב האנשים הרועים יוציאו חמאה ממנו וכאשר ממיצים האף והוא החוטם יוציא[ו] דם ממנו וכן ומיץ אפים יוציא ריב ומלת אפים כעס והטע׳ כי זה הדבר גורם דבר אחר והטע׳ והתאוה גורמת השפלה:

לא. [1] דברי למואל שם המלך שלמה. ומלת דברי מושך עצמו ואחר עמו והטע׳ דברי למואל מלך דברי המשא. והטעם דומים היו לנבואה אלה הדברים שיסרתו אמו ללמואל [a] המלך: [2] מה ברי דרך שבח וכל מה הכתובים בזה הפסוק כמו מה יקר חסדך אלהים (תהל׳ ל״ו ח׳) והטע׳ כמה אתה היית בני וכמה היית [b] בר בטני שחמלתי עליך יותר מכל אמות על בניהם. ומה בר נדרי חטע׳ וכמה היית אתה בר נדרי שכמה נדרים עשיתי שם אם ידריך אותך ויביאך לדרך טובה: [3] אל הטע׳ אחר שהיית נחשב בעיני כמו שאמרתי [c] קח זה המוסר ממני אל תתן לנשים חיליך לזנות עמהם וטעמו ממונך. ודרכיך טעמו ועניניך אל תתן למחות עצות כי הנשים המתעסק בהם מאבדות הם עצת האדם. ומלת מלכין מלשון תרגו׳ מלכי ישפר עליך (דני׳ ד׳ כ״ד) והנ״ן תחת מ״ם כנ״ן חנטין (עזרא ו׳ ט׳) לקין הימין (דני׳ י״ב י״ג). ויש מפרש למחות להגיע מגז׳ ומחה על [d] כתף

---

[a] כ״י לנמואל. [b] כ״י הייתי. [c] כ״י אמרת. [d] כ״י אל.

ים כנרת (במד׳ ל״ד י״א) והטעם להגיע לתאות מלכים האחרים המתעסקין בנשים כי למלך ישראל לא יאות. ועל זה הפי׳ מלת מלכים במשמעו[a]: [4]אל הטע׳ אל יאות למלכים למואל לשתות יין רק לצורכו לא להשתכר. והזכיר הכתוב אל למלכים פעמים דרך אריכות כמו נשאו נהרות י״י נשאו נהרות קולם (תהל׳ צג׳ ג׳). ומלת אל מושכת בעד מלת ולרוזנים והטע׳ ואל יאות לרוזנים שישאלו איה שכר טוב. והפסוק הבא מפרש כל מה שאמר: [5]פן ישתה להשתכר וישכח מחוקק והטע׳ כמו שכתו׳ בתורה. וישנה בשכרותו דין כל בני עני ולא לשפוט דין דלים. ויתכן להיות דין כל בני עני לכל אנשי העולם שנקראו אנשי עני בעבור טרחם ועצבונם בעולם הזה: [6]תנו הטע׳ תדע בני למי יאות שיאמרו תנו שכר לאובד לעני שאין לו כל צרכו וכמוהו[b] תעיתי כשה אובד (תהל׳ ק״יט ק״עו). ויין למרי נפש ולהם יועיל השתייה כי ישתה וישכח רישו ועמלו ולא יזכור עוד בעודנו היין עמו: [8]פתח פיך זה ראוי לעשות שתפתח פיך לאלם והטע׳ שתדבר יושר ומשפט בעד איש שהוא כאלם ולא ידע לדבר בשמשפטו טענותיו וזה כטע׳ איוב שאמ׳ עינים הייתי לעור ורגלים לפסח אני (איוב כ״ט ט״ו). והוא דרך לבני אדם שאין להם יכולת לדבר ולעשות כל דבר. ואל דין כל בני חלוף בני העולם: [10]בעבור שהזכיר מוסר אמו שיסרתו השלים ספרו בשבח אשה חכמה ואמר בהרבה מקומות נשים. אשת חיל מי ימצא הראוייה להיות כל אלה המדות הטובות בה. ורחוק מפנינים מכרה קנייתה תהיה יקרה יותר מפנינים אם ימצאו האנשים לקנותה. ומלת מכרה מגז׳ וגם מים תכרו מאתם (דברים ב׳ ו׳) שפירושו תקנו: [11]בטח הזכיר נקיות הגוף טרם כל דבר וכן יישר כי בעלה בטח בה שלא תעשה עברה בסתר כי היא צנועה ונקיה. ושלל לא יחסר הטע׳ רוח בעלה כל ימי היותה וכמוהו והיתה לו נפשו לשלל (ירמ׳ כ״א ט׳): [12]גמלתהו הטע׳ עשתה [18 *a*] לו טוב כל ימי חייה לשמור מאכלו ומלבושו וכל אשר לו: [13]דרשה אחר שהזכיר כי טובה לבעלה לעשות רצונו[c] יזכיר עניין המסחר שהיא עושה והטע׳ דרשה בשוקים

---

[a] ובספרו שפת יתר (מ״ה) כתב הראב״ע, אמר הגאון מלשון תרגום עצה . . ופי׳ הגאון הוא הנכון: [b] כ״י וכמה. [c] כ״י רצונה.

ביערות ובשדות והוא מהיר במרוצתו והוא המויש מותנים ותרגו' זרזיר כתרגו' וחמש את ארץ מצרים (ברא' מ"א ל"ד) ויזרזון והטע' שייש לו חוזק מותנים והוא מטיב לכתו ג"כ בעת שאינו צד החיות. או תיש ג"כ מטיב לכתו והולך מהרה בעת שיכהו הרועה שהולך לפני הצאן וכן כתוב והיו כעתודים לפני צאן (ירמ' נ' ח'). ומלך ג"כ הולך לאט בעת שלא ימצא אדם שיקום עמו למלחמה. ומלת אלקום שתי מלות כמו אל לקום עמו וכטע' שפרשתי. והזכיר כל אלה לקחת מהם דרך ארץ בעבור שאין להם שכל כאדם והם יודעים מוסר: [32] אם נבלת הטע' אומר החכם לנכח חכם אחר אם נבלת וירדת ממעלתך בהתנשא היה שתתנשא על בני העולם ואם זמות בלבך לשאת מאנשי העולם אל יעבור הדבר פיך ושים ידך על פה. וזה הפסוק כטעם אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח (קהל' י' ד') והטע' הענוה והחסידות שהיו לך עד הנה אל תניחם בממשלתך. והביא משל על זה [33] כי מיץ . . יוציא חמאה והטע' כאשר ממיצים החלב האנשים הרועים יוציאו חמאה ממנו וכאשר ממיצים האף והוא החוטם יוציא[ו] דם ממנו וכן ומיץ אפים יוציא ריב ומלת אפים כעס והטע' כי זה הדבר גורם דבר אחר והטע' והתאוה גורמת השפלה:

לא. [1] דברי למואל שם המלך שלמה. ומלת דברי מושך עצמו ואחר עמו והטע' דברי למואל מלך דברי המשא. והטעם דומים היו לנבואה אלה הדברים שיסרתו אמו ללמואל [a] המלך: [2] מה ברי דרך שבח וכל מה הכתובים בזה הפסוק כמו מה יקר חסדך אלהים (תהל' ל"ו ח') והטע' כמה אתה היית בני וכמה היית [b] בר בטני שחמלתי עליך יותר מכל אמות על בניהם. ומה בר נדרי הטע' וכמה היית אתה בר נדרי שכמה נדרים עשיתי שם אם ידריך אותך ויביאך לדרך טובה: [3] אל הטע' אחר שהיית נחשב בעיני כמו שאמרתי [c] קח זה המוסר ממני אל תתן לנשים חיליך לזנות עמהם וטעמו ממונך. ודרכיך טעמו ועניניך אל תתן למחות עצות כי הנשים המתעסק בהם מאבדות הם עצת האדם. ומלת מלכין מלשון תרגו' מלכי ישפר עליך (דני' ד' כ"ד) והנ"ן תחת מ"ם כנ"ן חנטין (עזרא ו' ט') לקין הימין (דני' י"ב י"ג). ויש מפרש למחות להגיע מנו' ומחה על [d] כתף

---

[a] כ"י לנמואל. [b] כ"י הייתי. [c] כ"י אמרת. [d] כ"י אל.

כל עין ימין (שמו׳ א׳ י״א ב׳) ופי׳ עקירה. עורבי נחל מגז׳ לבני עורב אשר יקראו (תהל׳ ק״מז ט׳). ויאכילוהו בני נשר כפול בטעם. וזה אמ׳ על דרך קללה או תוכחה: [18] שלשה.. וארבעה דרך אריכות כראשונים למעלה וטעם נפלאו ממני לדעת לא ידעתים בכל חכמה: [19] דרך הנשר בשמים שיעוף למעלה מכל עוף אם יסבול חום השמים שהוא אש. דרך נחש עלי צור הוא פלא בעיני ג״כ שלא נכר שם בהליכתו בעבור שהצור חלק. דרך אוניה בלב ים פלא גדול שלא נכר שם הליכתו. ודרך גבר בעלמה אם שוכב אדם אותה לא נכר והוא דבר פלא. ומלת עלמה כלל לבתולה ובעולה: [20] כן דרך אשה מנאפת פלא כדרך העלמה ששוכב אדם אותה ואינו נכר. אכלה ומחתה לשון נקיות ופי׳ עשתה תשמיש עם כל אדם ובעבור שאינו נכר היא מכזבת ואמרה לא פעלתי און וטע׳ מחתה עניין קנוח כאדם שאוכל ומעביר ידיו על פיו להסיר המאכל ממנו שלא יהיה נכר שאכל: [21] תחת שלש.. וארבע דרך אריכות והעניין רגזה מפחד כמו רגזו ואל תחטאו (תהל׳ ד׳ ה׳) וטע׳ לא תוכל שאת הצרה מהם: [22] תחת עבד כי ימלוך כי בעת שיצא מעבדות ויעלה במלכות עושה לעם כל רעות. וגם נבל כי ישבע לחם שיהיה רע מעללים לעם: [23] תחת שנואה כי תבעל כי תמשול בעם כמו עתליהו המרשעת שעשתה הרעות כאשר היתה מולכת ובעבור כי היתה שנואה בתחלה בתוך העם זוכרת עתה השנאה להם. ושפחה כי תירש גברתה שאין זכר לגברת והיא תשלט בכל עמלה: [24] ארבעה.. מנהג [25] הנמלים ידוע כי בעת הקיץ מושבים התבואה בפיהם ומחביאין אותו בחוריהן וטע׳ לחמם מאכלם כי מלת לחם שם כלל לכל מאכל [17 *b*]: [26] שפנים.. בסלע ביתם להנצל שם בעבור שלא יתפשו: [27] מלך אין לארבה להנהיג אותו להדריכו והוא מעצמו יוצא באמצע הדרך כמנהג אדם המשכיל. ומלת חוצץ מגז׳ ומספר חדשיו חצצו (איוב כ״א כ״א) והטע׳ שהגיעו למחציתם בשוה: [28] שממית היא חיה אשר תתפש בידים מה שנותנין לה והיא בהיכלי מלך בעבור חכמתה שהשרים מעמידים אותה בבתיהם. וי״א עוף דרור הלן בבתים: [29] שלשה.. וארבעה דרך אריכות. מטיבי צעד ההולכים לאט דרך כבוד: [30] ליש גבור בבהמה והוא שם כלל לכל החיות הנמצאות ביערות ולא ישוב אחור מפני כל אדם וחיות: [31] זרזיר מתנים הוא הכלב הצד החיות

והוא טמא במעשיו הרעים והם המה על כן אמר ומצואתו לא רוחץ שלא יטהר עצמו מעבירותיו: [13] דור ויש דור שהוא גאה והטע׳ מה רמו עיניו שהוא גאה עד מאד כמו מה יקר חסדך אלהים (תהל׳ ל״ו ח׳) הבאה מלת מה לרבות על השבח ובמקום הזה לרבות על הגנות: [14] דור ויש דור אחר רע שהוא מלשין ואוכל בפיו בני העולם ודמה הרכילות לחרבות ומאכלות והם כמו חרבות כמו ויקח את המאכלת (בראׄ כ״ב י׳). מתלעותיו [a] כמו מלתעות [b] כפירים (תהל׳ נ״ח ז׳): [15] לעלוקה שם גהינם והטע׳ לגיהינם יש שתי בנות שאומרות הב אלינו אלה הדורות ונאכלם. וי״א שהיא מלה הפוכה מגז׳ משפט מעוקל (חבק׳ א׳ ד׳) והטע׳ על הדבר העוות שעושין אלה הדורות יש שתי בנות המבקשים אותם להמיתם. ומלת בנות כמו מקרים הרעים כטע׳ מה ילד יום (כ״ז א׳). שלש הנה המקרים שיקרם שלא תשבענה [c] לקחת אותם ארבע הם ג״כ שלא אמרו הון עליהם והטע׳ לא שבעו מהם. ושתים ושלש דרך אריכות כי אינם ארבע לבדם וזה ממנהג צחות הלשון מהמחבר כפי שייטב בעיניו: [16] ואלה הם הארבעה מקרים. שאול הוא כנגד דור אביו יקלל שירד לשאול בחצי ימיו בעון אביו ואמו כמו שכתו׳ בתורה ומקלל אביו ואמו מות יומת (שמות כ״א י״ז). עצר רחם [d] לנשים ולא תלדנה בנים לבעליהן העושים הזמה וכתוב בתורה על עון הזמה ערירים יהיו (ויקרא כ׳ כ״א). ארץ לא שבעה מים בעון דור מה רמו עיניו ובהעצר הגשם יהיה רעב ויהיו מושפלים הגאים ברעב. ואש לא אמרה הון להשחית הרכילים והוא כנגד חרבות שניו כי כמו שהם אוכלים בשיניהם אנשי העולם כן יאכלם אש וזה האש רמז לחום השמש המזיק הרבה או אש אלהים שירד מן השמים כמו שכתו׳ באיוב אש אלהים נפלה מן השמים ותבער (איוב א׳ ט״ז): [17] עין תלעג לאב המוכיח אותו. תבוז ליקהת אמו הטע׳ לחברת האם המוכיחה אותה. והוא מגז׳ ולו יקהת עמים (בראׄ מ״ט י׳) ורגשות הק״וף להסתיר הי״וד שהיא פ׳א הפועל א׳ע׳פ׳ שנראת שם וכמוהו בנות מלכים ביקרותיך (תהל׳ מ״ה י׳) והשלם ליקהת בשקל שפעת גמלים (ישע׳ ס׳ ו׳) בש״וא [e] הל״מד ובח״רק הי״וד וככה משפט ב״ית ביקרותיך בש״וא והראות הי״וד בח״רק. יקרוה מגז׳ בנקור לכם

---

[a] כ״י מלתעותיו. [b] כ״י מתלעות. [c] כ״י תשאנה.
[d] כ״י לחם. [e] כ״י וש״וא.

זה טעם יותר מכל איש ולא בינת אדם לי במה שתשאלו ממני [3] ולא דעת קדושים אדע והוא דעת השם שנקרא קדוש על לשון רבים בעבור תפארת [a] כמו שכתו׳ [a] בפסוק אחר כי אלהים קדושים הוא (יהושע כ״ד י״ט). ומלת בער כמו כסיל ותרגו׳ בהמה בעירא [b] ועוד כתי׳ כסיל ובער (תהל׳ מ״ט י״א): [4] מי עלה שמים הטע׳ מי עלה שמים וירד שאמ׳ אלינו סוד השמים שהוא מאש מהו האש ומה הוא טבעו ומי אסף רוח בחפניו שיוכל לדעת עניין האויר מה הוא או מי צרר מים בשמלה שיוכל לדעת איך יכילו העננים המים ואינם יורדים לארץ עד שישפכם השם אל המקום שירצה. ומלת בשמלה משל לעננים שהיו מלבישים השמים. או מי האדם שיקים אפסי ארץ וידע יסוד הארץ ממה היה מה שמו מהאיש שידע זה ומה שם בנו שעשה כל אלה שיוכל לדעת איך הוא והטע׳ תדענו אתה: [5] כל אמרת אלוה אל תשאל לאלו הדברים כי אין נכון לשאול אותם אבל התעסק בתורת השם ובחקותיו שהם צרופים וזכים וזה טע׳ כל אמרת אלוה צרופה. והוא מגן [17 *a*] לחוסים בו ולא יצטרכו לדבר אחר: [6] אל תוסף אל תשאל מענייני השם שתאמר מה למעלה מה למטה פן יוכיח השם בך ונכזבת מן העולם והוא מגז׳ לא יכזבו מימיו (ישע׳ נ״ח י״א): [7] שתים זה אמר אגור לשם שתים דברים שאלתי מאתך והכתו׳ מזכירם וזה שאל בעבור הסידות וראוי לאדם המתעסק בעבודת השם שלא ישאל יותר: [9] פן.. ואמרתי מי י״י שאהיה מכחש בבורא כמו שעושים האפיקורוסין. ותפשתי [c] שם אלהי התפיסה הוא שאשבע בשמו לשקר כי לא גנבתי בעבור בושת שיהיה לי מן העולם ועל כן אמר שוא ודבר כזב הרחק ממני שלא אבוא לשקר באלהות השם ולהשבע בשמו לשקר בסבת העשר והעני: [10] אל [תלשן] מגז׳ לשון וזה העבד הוא שיברח מפני אדוניו ורוצה להתגייר פן יקללך העבד ותהיה באשם [d] מן העולם בקללתו: [11] דור והטע׳ כי דורות שהם רעים יקחו תגמול מאת השם על מעשיהם הרעים ועל כן הזכיר אלה ארבע דורות שהם רעים והזכיר תגמולם אחרי כן. דור כי יש דור רע שאביו יקלל ואת אמו לא יברך על הגמול טוב שרבתה אותו וטפחה אותו רק יקללם ויבזם: [12] דור ויש דור שהוא טהור בעיניו

---

[a] ב״י כי אלהים. [b] ב״י בעירה. [c] ב״י ותפסתי. [d] ב״י כאשם.

ולא יוכלו לעזור זה את זה ועם כל זה מאיר עיני שניהם י"י
שיתן להם כנגד פרנסתן: [18]באין חזון הוא התורה והטע׳ אין
איש[a] שיקרא התורה. יפרע העם שהולך לאחור ולא לפנים והוא
מלשון רבנן שאמרו למפרע על כן אמר ושומר תורה אשרהו:
[19]בדברים לא[b] יוסר עבד אם לא תכהו כי פעמים יבין הדבר
שתאמר אליו ומפני שהוא עקש לא יענה לך על כן צריך להכותו:
[20]חזית.. אץ בדבריו ממהר בדבריו שלא יחשוב על מה ידבר:
[21]מפנק תרגו׳ והוא יתן מעדני מלך (ברא׳ מ"ט כ׳) בתפנוקי מלכין.
והטע׳ מי שפנק אותו שלא ישימהו במלאכתו בראשונה אחריתו
שימות האדון יהיה עבדו מנון והוא מגז׳ נין והטע׳ שיעשה עצמו בן
ביתו וישאל נחלה עמהם: [24]חולק עם גנב שונא נפשו שאם ילקה
בגניבה יהרגו אותו. אלה ישמע שיתנו חרם ולא יגיד הדבר שעשה:
[25]חרדת אדם שיחרד על דבר שקרה לו ויפחד יתן לו מוקש החרדה
תתן[c] לו מוקש. ובוטח בי"י הטע׳ שמרחיב לבו ולא יישים החרדה אל
לבו ויבטח בשם שיושיענו ישוגב: [26]רבים זה הפסוק אמר להגיד
פליאת הבורא והטע׳ רבים מבקשים פני מושל להראות משפטם אליו
ולדין אותם ומי"י משפט איש כי בשם תלוי ובגזרתו אם המלך ישפטנו
באמת והוא כטעם בחיק יוטל הגורל ומי"י כל משפטו (ט"ז ל"ג):

ל. [1]דברי אגור היה אחד חכם שעשה מקצת המשלים עד דברי
למואל מלך והמוצאים אותם חברום עם אלה משלי שלמה. ובדרש
אומ׳ כי הוא שלמה ונקרא אגור בעבור שאסף חכמה מגז׳ אגרה בקציר
(ו׳ ח׳). ומלת בן יפרישו מגז׳ בינה ומלת יקה[d] מגז׳ ולא תקיא אתכם[e]
הארץ (ויקרא כ׳ כ"ב) והטע׳ שאסף הבינה ואחר כן היקא אותה
שלמדה לאחרים. והפי׳ הראשון הוא הנכון ומלת בן ח"רק[f] וכמוהו בן
נון (שמות ל"ג י"א) ומלת יקה[d] שם אביו מאגור. המשא כמו נבואה
ומלת דברי מושך עצמו ואחר עמו והטע׳ דברי אגור בן יקה[d] דברי
המשא. נאם הגבר לאיתיאל ואוכל שהיו שניהם חכמים השואלים
אותו[g] חכמה בארבע היסודות מה הם כמו שמורה הפסוק הבא והוא
השיבם מענה והשפיל עצמו באדם חכם: [2]כי בער אנכי מאיש[h]

---

[a] כ"י באיש. [b] כ"י אל. [c] כ"י יתן. [d] כ"י יקא.
[e] כ"י אותם. [f] כ"י צ"רי. [g] כ"י אותם. [h] כ"י מהאיש.

כי אבי ואמי הם וכל מה שהם טורחים בשבילי הם טורחים ואמר החכם אין נכון לאמר כן כי חבר הוא העושה כן לאיש משחית שישחית העולם כי אין לו בכל אשר טורחין רק מה שיתנו לו בחייהם או שיניחו לו סמוך למיתתם: [25]רחב נפש שלא יפחד מאדם ונפשו גבוהה אותו האיש יגרה מדון: [27]נותן לרש ממונו לא יהיה לו מחסור כי השם ירבה הונו בזכות הדל. ומעלים עיניו מהדל יהיה רב מארות שרבות חסרונות תבאנה לו [16 b] בממונו: [28]בקום רשעים שיתגברו בארץ יסתר אדם מפניהם ובאבדם הרשעים ירבו הצדיקים:

כט. [1]איש לתוכחות שיוכיחו אותו תמיד מקשה ערפו שלא ירצה לשמוע התוכחות. פתע ישבר האיש בסכלותו ולא יהיה לו מרפא: [4]מלך במשפט יעמיד ארץ הטע׳ שלא יכביד עמו ממסים וגורמת[a] ואיש תרומות שיכביד עמו תמיד ממסים וגורמות יהרסנה שיתדלדלו העם ולבב עמו הוא רע למלך: [5]גבר שהוא מחליק על רעהו לרמות אותו בדברים חלקים הוא כאלו פורש רשת על פעמיו להרג אותו: [6]בפשע איש רע יבא אליו מוקש ברשעו וצדיק ירון וישמח שלא יקרהו מקרה רע: [8]אנשי לצון ילשינו קריה שמשימים מריבה בעיר והוא מגז׳ יפיח כזבים (ו׳ י"ט) אבל חכמים ישיבו אף שמשימים שלום בין אדם לחברו: [9]איש [חכם] כאשר הוא נשפט עם איש אויל בין ירגז בין ישחוק לא ימצא נחת עמו. ובזה מגיד כי חברת אויל ודבריו קשה לחכם: [10]אנשי דמים אנשים רשעים אשר שופכים דמים ישנאו[b] תם להשמידו ואנשים ישרים יבקשו נקמת נפשו מהתם: [11]כל רוחו יוציא כסיל שאינו מדבר דבריו בעצה ובחכמה ואיש חכם בעבור שידבר באחרונה ישבחנה הרוח כי מהחכם הוא במה ששמע לאחרים שדברו ראשונה. ומלת ישבחנה כמו ישפילנה או ישברנה מגז׳ משביח שאון ימים (תהל׳ ס"ה ח׳): [12]מושל שהוא מקשיב על דבר שקר שיספרו אליו עבדיו כל משרתיו יהיו רשעים כי בראותם שהמלך אוהב רכילות ומרמה יעשו שקר ורכילות ומרמה תמיד: [13]רש.. תככים מגז׳ תוך ומרמה (תהל׳ נ"ה י"ב) והכל עניין שבר כי הרשע המרמה את העולם מלא שברים לשבור האנשים והטע׳ נפגשו במקום אחד או בבית אחד

---

[a] כן בב"י. [b] ב"י ישנאון.

צדיק וחונן דלים. וכמוהו יכין וצדיק ילבש (איוב כ"ז י"ז): [10] משגה כמו מטעה מגז' שגגה. והטע' האיש שמשגה האנשים ללכת בדרך רע בשחותו שיעשה לאנשים האחרים הוא יפול שם ואנשים תמימים ינחלו טוב: [11] חכם הוא בעיניו איש עשיר בעבור עשרו ודל שהוא מבין יחקרנו שיבא לתכלית דעתו: [12] בעלץ הטע' כשיעלצו הצדיקים רבה תפארת לאנשים האחרים כי בשלומם יהיה להם שלום אבל [בקום] הרשעים בארץ יחופש האדם להמיתו[a]: [13] מכסה פשעיו שאינו מודה הפשעים שעשה לשם ויתודה עליהם. ומודה פשעיו לשם וישוב מהם ועוזב אחרי כן שלא יעשה פשעים ירוחם: [14] אשרי אדם מפחד תמיד מהשם ואינו מכסה פשעיו. ומקשה לבו שהוא קשה לב ולא יפחד מהשם יפול ברעה: [15] ארי נוהם כארי נוהם על טורפו ודוב שוקק ללכת לטרוף והוא מגז' ישתקשקון ברחובות (נחום ב' ה') כן הוא מושל רשע על עם דל שבעבור דלותם מושל עליהם בחזקה ובפרך: [16] נגיד שהוא חסר תבונות ורב מעשקות ימות בפשע טרם עתו והוא מקרא קצר[b]. רק שונא בצע יאריך ימים על ממלכתו. ומלת בצע[c] פירושה גזל והטע' שאינו רוצה לגזול דלים: [17] אדם [אם] יהיה עשוק בדם נפש ששפך עד בור ינוס הטע' עד שימות ויגיע לקבר ינוס ויפחד. אל יתמכו בו הטע' שלא יהיה לו תומך שיעזרהו: [18] הולך.. יפול בנפילה אחת: [19] עובד אדמתו שיחרש אותה ויזרענה ישבע לחם ואיש מרדף אנשים רקים ללכת עמם ויתרפה ויתעצל בזה ישבע ריש: [20] איש הטע' איש שיעשה באמונה כל דבריו יבאו לו ברכות שיברכוהו השם ואנשי העולם. ואץ כמו אץ ברגלים (י"ט ב') ופירושו ממהר להעשיר שיעשוק ויגזול לא ינקה שלא יבא לו רעה: [21] הכר פנים במשפט לא[d] טוב. ועל פת לחם יפשע גבר יעשה מרמה ושקר: [22] נבהל להון הטע' איש רע עין שחומד ממון אחרים הוא נבהל לקבץ ממון מגזל ומשקר ולא ידע כי חסר יבואנו מהממון שמקבץ בגזל: [23] מוכיח הטע' אני מוכיח עתה ואדם שיוכיח אחרי חן ימצא במשליו ובמוסריו יותר ממחליק לשון. וזה שאמ' שלמה לשבח דברי המשלים והתוכחות מהחכמים: [24] גוזל.. ואומר אין פשע אם אני גוזל אותם

[a] כ"י להמותו. [b] בב"י עוד מלת נגיד. [c] בב"י עוד מלת פירושו.
[d] כ"י בל. עיין כ"ד כ"ג.

כז. [1]אל תתהלל במעשיך בעבור יום מחר שתאמר [16 a] למחר אעשה זה כי לא תדע מה ילד יום אם תוכל לעשותו: [2]יהללך זר בכל מעשיך תרצה שאחרים יהללוך ולא פיך. ונכרי ואל שפתיך כפול בטע': [3]כבד הטע' כבד יש לאבן לנשאו ונטל יש לחול לנטלו וכעס אויל כבד משניהם לנשוא: [4]אכזריות חמה ושטף אף הם רעים וקשים ומי יעמד לפני קנאה שהיא קשה מכלם ואם לכלם: [5]טובה תוכחה מגלה שיוכיח אדם חבירו בגלוי יותר מאהבה מסתרת שיוכיחנו בסתר כי יותר יזכור לו התוכחה: [6]נאמנים הטע' אם יפצע לך אוהבך להוכיח אותך כי השונא אותך לא יעשה פצעים רק נשיקות נעתרות בעבור שיוכל לרמות אותך ולא תשמור ממנו. ומלת נעתרות מגז' העתרתם עלי דבריכם (יחז' ל"ה י"ג) שהוא עניין חוזק ופירו' על האמת חזקות: [7]נפש שבעה זה הפסוק דבק עם הפסוק הבא. תבוס מגז' על הרי אבוסנו (ישע' י"ד כ"ה) והוא עניין מרמס והטע' נפש שבעה תרמוס הנופת שהוא דבר מתוק ומשליך אותו ונפש רעבה כל דבר מר הוא מתוק אליה לאכול על כן אמר זה הפסוק: [8]כצפור שהוא נודד ממקומו לאכול ולבקש מזונו וכן ראוי לאיש שיהיה נודד ממקומו לבקש מה שיאכל: [9]שמן.. ומתק רעהו: [a]........ [26]..... מלבושים ממנה. ומחיר שדה עתודים כי בעתודים שיהיו לך תקנה שדה כמו שעשה יעקב אבינו שקנה חלקת השדה מאת שכם במאה קשיטה: [27]ודי מגז' די שה (ויקרא ה' ז') והטע' ומן החלב יספיק לך לקנות לחם מה תאכל וחיים לנערותיך שמהם יצא מאכל שיאכלו:

כח. [1]נסו ואין כל אחד ואחד מהרשעים. וצדיקים יבטחו ככפיר אשר יבטח ולא ינוסו כי אין להם פחד: [2]בפשע הטע' בפשע אנשי הארץ רבים מושלים עליה שישלטו זה על זה ובאדם שהוא מבין ויודע חכמה כן יאריך הארץ ופירו' באמת: [3]גבר שהוא עושק וגוזל דלים יהיה רש וכמו מטר רב שהוא סוחף הזרעים ואין לחם כן יהיה הוא שלא יהיה לו טוב מכל אשר יגזול. ומלת סוחף מגז' נסחף אביריך (ירמ' מ"ו ט"ו): [7]נוצר.. ורעה מגז' ואיש רעים להתרועע (י"ח כ"ד): [8]מרבה הונו בנשך ובתרבית לאיש חונן דלים יקבצ[נ]ו והטע' שהשם יסבב סבות שיבא כל הממון שקבץ הרשע למי שהוא

---

[a] כמדומה לי חסרו הנה מלות הרבה.

זרודה בכל והוא מגז׳ חיל. ושוכר כסילים שישימם לעבודתו ושוכר ג״כ העוברים בשוה שאינם רוצים לטרוח: הדלת.. צירה תרגו׳ לשתי ידותיו (שמות כ״ו י״ט) לתרין צירוהי. [14] והטע׳ שאנשי הבית פותחין בתיהם ועדיין העצל שוכב: [16] חכם עצל בעיניו שלא יאמין למוכיחים אותו משבעה משיבי טעם שהם יועצים המלך כמו שבעה רואי פני המלך (אסתר א׳ י״ד): [17] מחזיק באזני כלב הטע׳ מחזיק בו להכעיסו חנם כן עובר מתעבר והכל עניין כעס: [18] כמתלהלה פי׳ כמשגע והוא מגז׳ נתלה [a] ארץ מצרים (ברא׳ מ״ז י״ג): [21] פחם כמו ופעל בפחם (ישע׳ מ״ד י״ב) והם גחלים מכבים העושים הנפחים לעשות מלאכת כלי ברזל. ועצים לאש ועצים עומדים לאש וכן איש מדנים עומד לחרחר ריב והטע׳ להדליק אותו [b] ולהעבירו. והחרון הוא מתולדת האש ועל כן זה המושל: [22] דברי נרגן כמתלהמים פירושו מלשין. כמתלהמים הפוך והוא מגז׳ הולם פעם (ישע׳ מ״א ז׳) שהם מכים ומשברים אדם ובשומעו אדם אותם שהלשינו אותו יגיעו [c] אליו עד חדרי בטן והטע׳ שמשחיתים כל גופו מיגון: [23] כסף סיגים פ׳ר׳ש׳ ז״ל ככסף סיגים המודבקים על החרש שצורפין אותו בו והוא מאיר כאלו הוא כסף ואין בו תועלת כן הם שפתים דולקים הרודפים אחר הבריות להכותם בחלקלקות ומדברים אחד בפה ואחד בלב ולב רע שנראים כאוהבין והם אויבים בלבם. ומלת דולקים מגז׳ כי דלקת אחרי (ברא׳ ל״א ל״ו): [24] בשפתיו ינכר שונא טעמו כמו יתנכר הפך הכירא והטע׳ ינכר שאינו נראה שיהיה שונא בדבריו הרכים על כן הזהיר החכם [25] כי יחנן קולו השונא וידבר לך טובות אל תאמן בו כי שבע תועבות בלבו. ומלת שבע מלת כלל שבע ביום הללתיך (תהל׳ ק״יט ק״סד): [26] תכסה שנאה בלב הרשע בעבור משאון שיבא עליו ובעבור שתגלה רעתו בקהל: [27] ברה שחת זה הפסוק משל מי שיעשה רעה אליו תשוב. וגולל מגז׳ וגללו את האבן (ברא׳ כ״ט ג׳): [28] לשון.. דכיו תאר כמו את דכא ושפל רוח (ישע׳ נ״ז ט״ו) והי״וד תחת ה׳א והו״ו נוסף. מי שהוא דכא ושפל רוח ישנא איש שקרים ומי שיש לו פה חלק יעשה מדחה לאדם בדבריו השקרים:

---

[a] בב״י עוד מלת את. [b] בב״י עוד מלת ולהב. [c] ב״י יגיע.

עליה ותשבר כן מבטח מאיש בוגד ביום צרה. ומלת מועדת מגז׳ מעדו קרסולי (תהל׳ י״ח ל״ז) וש״רק הו״ו תחת ח״לם: [20] מעדה מגז׳ עדי והטע׳ כמו הלובש בגד משי ביום קרה שישחת הבגד והלובש אין[a] לו הנאה הוא מדמה כמו חמיץ המשימים על נתר ומשחית אותו ומפרפרו וכן ושר בשירים על לב רע שאין לו מהם רק כאב וצער בשומעו אותם: [22] כי גחלים.. חותה. מגז׳ היחתה איש אש בחיקו (ו׳ כ״ז) והטע׳ גחלים אתה [חותה] על ראשו שיבוש ויתנחם מאשר עשה לך. וי״י ישלם לך כאשר נתת לו שכר[b] או על שסבלת אותו ולא נקמת ממנו: [23] רוח הטע׳ כרוח צפון שיחולל הגשם שלא ירד כן פנים נזעמים תחוללו לשון סתר. והטע׳ כאשר המלשין מביא רכילות לאדם והאדם מראה לו פנים זעומים לא יביא אליו עוד רכילות כי בזה יוסר: [25] מים קרים מגז׳ קר וחם (ברא׳ ח׳ כ״ב): [26] מעין נרפס מגז׳ ברגליהם תרפשון (יחז׳ ל״ד י״ח) והכל עניין מרמס והטע׳ כמו מעין נרפס ומקור שהוא מושחת וראוי להיות קשה בעיני האדם השותים ממנו כן ראוי להיות רע בעיני האדם כאשר צדיק מט לפני רשע: [27] אכול הטע׳ כמו אכול דבש הרבות שאיננו טוב כן חקר כבודם מהרשעים איננו טוב. והטע׳ שיספר אדם בעשרם ובגדולתם: עיר בעיר[c] פרוצה שאין לה חומה ואין לה כוח לעמוד בפני אויב שלא יתפסנה כן איש אשר אין לו מעצר לרוחו שאיננו יכול לעמוד בפני כל דבר לסבול:

כו. [2] כצפור העומד לנוד מהרה ממקומו וכן כעוף לעוף כן קללת חנם תבא מהרה למי שקלל חנם חברו: [4] אל תען כסיל כאולתו[d] בדברי העולם: [5] ענה כסיל כאולתו בדברי חכמה: [6] מקצה רגלים מגז׳ קצות עמים[e] (חבק׳ ב׳ י׳) והטע׳ מי שמקצה רגליו ומשיבם אחור ללכת למלאכתו ושולח דברים ביד כסיל חמס הוא שותה: [7] דליו מגז׳ דל והטע׳ דליו שוקים מפסח כן משל בפי כסילים דל שאינם מבינים אותו: [8] כצרור אבן במרגמה בבגד טוב מגז׳ ארגמן כן נותן לכסיל כבוד: [9] חוח כמו שעלה ביד שכור ולא ירגיש בו האדם מפני השכרות כן משל בפי כסילים שלא ירגיש בו הכסיל ולא יאמין בו: [10] רב מחולל הטע׳ גדול שבעם מחולל כל

---

[a] כ״י אל. [b] כ״י שכר לו. [c] כ״י בעיר כעיר. [d] כ״י באולתו.
[e] כ״י הארץ.

האדם שלא יצא מהרה להריב והטע׳ קודם שתצא למריבה הבט מה
תצא באחריתה ועל זה פן מה תעשה באחריתה בהכלים אותך
רעך. וכן נאמר במקום אחר טוב אחרית דבר מראשיתו (קהל׳ ז׳ ח׳):
9 ריבך הטע׳ ריבך ריב עם רעך והניח מריבה אחרת ואם תריב עם
רעך תריב עם דברי מוסר וזה טעם וסוד אחר אל תגל והטע׳ וסוד
אמר אליך אדם אחר ממנו אל תגל שתאמר זה אמר לי פלוני אלי
ממך: 10 פן יחסדך מגז׳ חסד הוא (ויקרא כ׳ י"ז) והטע׳ פן יבזה
אותך שומע שלא תדע להסתיר סוד שגלה לך חברך ודבתך שאמרת
מהאיש האחר לא תוכל לשוב שתאמר לא אמרתי כן. ועל זה אמר
11 תפוחי זהב והטע׳ כתפוחי זהב במשכיות [כסף] מגז׳ בחדרי
משכיתו (יחז׳ ח׳ י"ב) כן הוא דבר שהוא דבור על אפניו במריבה
ולא לגלות סוד אחר וטעמו [a] מגז׳ אופן והטע׳ דבר הדבור כראוי
בסבבו. וי"א כי הא"לף נוסף וטעמו על פניו ועל ענייניו: 12 נזם זהב
הטע׳ כנזם זהב וחלי כתם שהוא דבר נאה ונחמד לעדות אותו כן נחמד [b]
ונאה כאשר מוכיח חכם על אזן שומעת המקבל[ת] תוכחה: 13 כצנת
שלג טעמו בקרירות לפי עניינו שישיב נפש האדם היבשה מפני החום כן
ציר נאמן משיב את הנפש: 14 נשיאים פי׳ עננים וכמוהו מעלה נשיאים
מקצה הארץ (תהל׳ ק"לה ז׳) והטעם כמו נשיאים ורוח שנראה שיתנו
גשם לעולם ואין שלא יתנו גשם כן איש מתהלל במתת שקר שאומר
שיתן ולא יתן: 15 בארך.. יפתה מגז׳ כי יפתה איש בתולה (שמות
כ"ב ט"ו) והטע׳ בארך אפים שיש לאדם שלא יכעוס מהרה יפתה
הקצין בדבריו הנעימים שידבר אליו. ולשון רכה שיש לאדם [15 *b*]
תשבר גרם וזהו מישל כי בדבר רך ישבר דבר קשה: 16 דבש מצאת
זה הפסוק דבק בבא אחריו. אכול דייך ולא תאכל ממנו יותר מדאי:
17 הוקר מגז׳ יקר והטע׳ הוקר רגלך משם ולא תלך כל היום פן ישבע
ממך ושנאך: 18 מפיץ הוא כלי ששוברין בו ונקרא מפיץ בעבור
שמפיין דבר. והטע׳ כמו מפיץ וחרב וחץ שנון שהם כלי משחית
להשחית כן איש עונה ברעהו עד שקר עד שהורג אותו: 19 שן
רועה על משקל טובה והוא מגז׳ רועה התרועעה הארץ (ישע׳ כ"ד
י"ט). והטע׳ כמו שן רועה והטע׳ שבורה. ובעת שאדם אוכל שישען

---

[a] בכ"י עוד על פניו ועל ענייניו. [b] כ"י נאמר.

ביתיך ממה שצריך אליו: [28]אל תהי עד חנם פירושו עד שקר והטע' שאמר דבר חנם שלא ראה אותו. והפתית מגז' פתות אותה פתים (ויקרא ב' ו') והה"רק תחת ח"לם בשקל והסבות והטע' ואל תחתכהו ותשברהו בעדות דברי שפתיך השקרים: [29]אל תאמר ואם הרע לך אל תאמר כאשר עשה לי[וגו']: [30]על טעם עתה מספר גנות העצל שנשחת שדהו בעצלותו: [31]קמשונים וחרולים פירו' קוצים. וגדר אבניו נהרסה[a] הגדר העושים סביבות השדות: [32]ואחזה אנכי אשית אל לבי והכרתי כי בעצלות העצל נשחת השדה ומיד שראיתי לקחתי מוסר שלא אהיה עצל במלאכתי והזהרתי ואמרתי לנכח האדם [33]מעט שנות מעט תנומות היה עושה ולא תהיה עצל: [34]ואם בא כמתהלך רישך ומחסורך אליך תצא אתה לקראתו ותהיה לו כאיש מגן ותנצח אותם והפסוק מדבר דרך משל:

כה. [1]גם זה הספר היה ספר בפני עצמו והאנשים שהיו בימים ההם היו חפצים ללמד חכמה ומצאו אלה המשלים ושמו אותם עם אלה המשלים הנזכרים להיות ספר אחד בעבור כי היו קרובים בעניין והיו מטעם אחד וראש הספר היה [2]כבוד אלהים הסתר דבר. ומלת גם הסופר אמרו. והטע' כבוד אלהים הוא להסתיר דבר שלא יחקור אדם ויחפש מאד בכבודו כי לא יוכל אדם לדעת אותו ולחקרהו כי אולי ישגה בדברי שבחיו וחקר כבודו וכבודו הרב ידוע הוא בכלל[b]. רק כבוד מלכים הוא לחקור שכלם וכבודם ועל כן שבח אותם בפסוק הבא: [3]שמים והטע' כמו השמים[c] שהוא לרום ועומד גבוה מאד ולא יוכל אדם לדעת גבהו וארץ לעומק ולא יוכל אדם לדעת כן לב מלכים אין חקר שלא יוכל אדם לדעת ולחקור שכלם ודעתם: [4]הגו כמו הסיר מגז' הורו והוגו מלב דברי שקר (ישע' נ"ט י"ג) והכל עניין הסרה. והטע' כמו הסיר סיגים מכסף הצורף ויצא לצורף הכלי ברצונו טוב כן כאשר יסיר המלך הרשע ממלכותו ויכון בחסד כסאו כמו שאמ' מזרה רשעים מלך חכם (כ' כ"ו): [6]אל תתהדר לפני מלך שתבקש הדור מעצמך ובמקום גדולים אל תעמוד בלא רשותם: [7]כי טוב שיאמרו הם אליך עלה הנה ושב עמנו מהשפילך לפני נדיב אשר ראו עיניך ויראו עיניך השפלתך: [8]אל תצא מזהיר

---

[a] ב"י גדר אבניו ונהרסה. [b] עיין שפת יתר ט"ז. [c] ב"י והשמים.

ק"סד) וכן רבים. ורשעים יכשלו ברעה תחת שאין להם זכות שיוכלו לסבול אותה וכמוהו תמותת רשע רעה (תהל' ל"ד כ"ב): [17] בנפול אויבך אל תשמח הטע' שירד במעלתו או קרהו מקרה רע [a]. ובכשל חסר' ה"א מקור [b] הנפעל וטעמו ובהכשלו וכמוהו [בעטף עולל (איכה ב' י"א)] והוא כפול בטע': [18] פן יראה י"י שתשמח והשיב מעל אויבך אפו ויביאהו עליך וטע' זה בעבור שתחשב כי גזרות תבאנה על מחשבותיך על אויבך רק ראוי לך שתירא מאת השם פן יקרה לך כמוהו: [19] אל כמו אל [15 a] תתגרה מגז' תתחרה [c] את הסוסים (ירמ' י"ב ה') והטע' להוכיחם על פשעם. וככה אל תקנא ברשעים בעבור שעוזבים אורחות השם והוא כפול בטע'. והטע' כי הוא יקח נקמתו מהם ועל כן אמר בפסוק הבא אחריו [20] כי לא יהיה אחרית טובה לרע על מעשיו הרעים. ויש מפרש אל תתחר כמו תתערב והטע' שלא תתחבר עמהם לעשות כמעשיהם: [21] ירא את י"י בני ומלך שלא תעבור מצותם ומאמרם. ועם שונים מגז' ודתיהם שונות מכל עם (אסתר ג' ח') והטע' עם אנשים שונים הממרים את פי השם אל תתערב פן תלמוד ממעשיהם: [22] כי פתאם יקום אידם מהשם ומהמלך ויחר אפם בהם ומפיד שניהם מי יודע שיוכל אדם להנצל מהם: [23] גם אלה איננו נכון לחכמים לעשות. הכרת פנים במשפט בל טוב לעשות והתורה אמרה לא תכירו פנים במשפט (דבר' א' י"ז). [24] ועובר על לאו אומר לרשע בדינו צדיק אתה להכיר פני אוהבו במשפט והטע' כי זולת שיעבר על מצות השם הדבר קשה אליו כי יקבוהו עמים יזעמוהו לאמים בעבור שיגזול ממונם בלא משפט: [25] ולמוכיחים העושים משפט ישר יהיה נועם וטוב ועליהם תבא ברכת טוב הפך יקבוהו עמים: [26] ועוד טובה תהיה עליהם כי בשפתים ישקו אותו לחבה ולאהבה שמשיב דברים נכוחים וישפוט משפט יושר: [27] הכן בחוץ מלאכתך מגנות וכרמים. ועתדה בשדה מגז' ועתודותיהם (ישע' י' י"ג) והוא עניין חוזק והטע' שתקנה שדה והזק מלאכתך שם בשדה שתחרש אותו ותזרעהו. אחר ובנית הטע' אחר שתבנה ביתיך אמרתי לך שתעשה כן שתכין בחוץ מלאכתך. וי"א כי מלאכת החוץ לתקן הגנות והכרמים תחלה ואחר כן תבנה

---

[a] בב"י עוד מלת חסר. [b] ב"י מקום. [c] ב"י מתחרה.

ונעים: [5] גבר שהוא חכם נמצא בעז והטע׳ שיש לו עז בכל אשר הוא עושה ובמקום אחר נאמר על החכמה החכמה תעז לחכם מעשרה שליטים אשר היו בעיר (קהלת ז׳ י״ט). ואיש דעת בדעתו מאמץ כח בכל ענייניו כי הדעת תספיק אליו בכל אשר הוא עושה: [6] כי בתחבולות מחשבות וכמוהו מחשבות[a] בעצה תכון [ובתחבולות עשה מלחמה] (כ׳ י״ח) ותשועה תבא לאדם ברב יועץ: [7] ראמות הטע׳ כמו דבר רם שלא יוכל האדם להגיע אליו כן החכמות לאויל שלא יוכל באולתו ללמד אותם ולהשיגם. בשער לא יפתח פיהו[b] הטע׳ כשחכמים מדברים דברי תורה בשער הוא לא יפתח פיו לדבר עמהם ויש לו בשת: [8] מחשב להרע לאחרים לו בעל מזמות יקראו בעבור שכל מחשבותיו[c] להרע: [9] זמת טעמו כמו מחשבת והטע׳ מחשבת אולת חטאת נחשבת והראוי להיות לאדם תועבה שימאס אותו הוא הלץ. ות״ו ותועבת במקום ה״א כת״ו ושבת לנשיא (יחז׳ מ״ו י״ז) או בא הל״מד שלא כמנהג על הסמיכות כל״מד מחמד לכספם (הושע ט׳ ו׳): [10] התרפית דבק עם הפסוק הבא אחריו והטע׳ אם התרפית מהצל לקוחים למות ביום צרתם ומטים להרג אם תחשך להצילם כן ביום צרה צר כחכה שלא תמצא מי יעזרך. ומלת צר כמו צר לי המקום (ישע׳ מ״ט כ׳) והטע׳ יחלש ויצר. ומלת כחכה בא שלם בכ״ף ה״א כמו ולא יענוכה (ירמ׳ ז׳ כ״ז): [12] כי תאמר בלבך נמצא טענת שקר לשואלים אותנו למה לא הצלנו אותם כי נאמר לא ידענו זה העניין איך היה הלא תוכן לבות האדם הוא ידע לב האדם והוא יבין אם היית יודע הדבר. ונוצר נפשך הוא השם והטע׳ כפול: [13] אכול זה הפסוק דבק עם שלמטה והטע׳ כמו הדבש שהוא טוב לאכול ומתוק כן תדע שהחכמה היא טובה ומתוקה לך אם מצאת החכמה היטב שתדענה ויש אחרית לך ותקותך לא תכרת והטע׳ כי היא מביאה אותך שתעשה אחרית טובה: [15] אל תארוב עתה מיסר הרשע והטע׳ אתה רשע אל תארוב לנוה צדיק להשחיתו. תשדד מגז׳ שודד. רבצו הרובץ שם והוא כפול בטע׳. והטע׳ שאם תחשוב להשחית לא תוכל [16] כי הצדיק הרבה פעמים יפול וקם בזכותו כי מכלם יצילנו השם. ומלת שבע הוא כלל חשבון גדול כמו שבע ביום הללתיך (תהל׳ ק״יט

---

[a] כ״י תחבולות. [b] כ״י פיו. [c] כ״י מחשבותם.

בעבור ששותה הרבה ואוכל יורש[a] הטע׳ יבא לידי עני. וקרעים תלביש נומה כאשר רודף האדם אחריה וישן כי בעבורה יתעצל וילבש מלבושים שיהיו בהם קרעים: [23] אמת קנה הטע׳ התעסק לדבר האמת ואל תמכור שלא תניחנו רגע אחד וקנה ג"כ חכמה ומוסר ובינה: [26] תנה בני עתה החכם מדבר עם עצמו כאב עם בנו והטע׳ תנה בני לבך אלי לשמוע דברי ומשלי אלה ועיניך דרכי תצורנה שתשמור מן הזונות ועל זה נאמר [27] כי כשוחה עמוקה כן זונה וכבאר צרה ויפול אדם שם וימות כן הנכריה ממיתה: [28] אף היא הזונה כפי שתוכל לחטף האנשים היא תארוב לזנות עמהן ומלת חתף בת"ו שוה כמו בט"ית וכמוהו הן יחתוף ומי ישיבנו (איוב ט׳ י"ב). ובוגדים[b] באדם תוסיף בזנוניה כי היא תשים אותם לשוב בוגדים באמריה החלקים: [29] למי זה הפסוק דבק עם הפסוק הבא אחריו והטע׳ למי תהיינה כל הרעות שמגיד הכתו׳ רק למאחרים על היין. אבוי פי׳ עניות מגז׳ אביון. שיח שמלעיגים ממנה. חכלילות אדמימות. ולאנשים הבאים לחקר כמה יוכלו לשתות. וטע׳ ממסך כמו יין: [31] אל תרא יין עם המשכיל מדבר והטע׳ אל תחמוד אותו כי יתאדם שיהיה טוב ויפה שיתן היין בכוס עינו מראיתו והטע׳ שיהיה לו מראית טוב בכוס: [32] אחריתו שישתה כנחש ישכהו. יפריש תרגומו [של] מלמד הבקר (שופט׳ ג׳ ל"א) פרשא דתורא פוגייר[c] בלע׳. ומזה יפרשו פרשים בעבור המכים בהמתם במלמד שמשימין ברגליהם והטע׳ ר"ל כי יכהו היין ויכאיב אליו: [33] עיניך והטע׳ ועוד יעשה לך רעה אם תשתהו כי מיד יראו עיניך נשים זרות: [34] והיית כשוכב בלב ים שיש לו כובד ראש מתנועת הספינה אשר מתנועעה מכובד המים וגם היית כשוכב בראש חבל מקום שהתנועע הרבה הספינה. ומלת חבל שם לרב החובל (יונה א׳ ו׳) בשקל אטר גבן השוכב בראש הספינה: [35] הכוני בל חליתי מדבר על לשון השכור הלמוני בל ידעתי כי מרוב השכרות לא ידע מי יכנו:

כד. [1] אל תקנא באנשים העושים רעה: [2] כי שוד יהגה פיר׳ יחשוב וכמוהו לב צדיק יהגה לענות (ט"ו כ"ח): [3] בחכמה אבל בחכמה שים לבך כי בחכמה יבנה בית וירוח האדם בה ובתבונה יתכונן הבית: [4] ובדעת שיהיה לאדם חדרים ימלאו כל הון יקר

---

[a] כ"י אורש. [b] בכ"י ובוגד. [c] Puregier.

תבין לאכול את אשר לפניך ולא תשא עיניך במאכל המושל: [2] ושמת שכין כמו צנים ופירו' אם תתאוה לאכל כמוהו טוב לך שתשים סכין בלועך וזה טע' אם בעל נפש אתה. וטע' בלועך בלחייך והוא מגז' ושתו ולעו (עובד' ט"ז): [3] אל תתאו למטעמותיו מהמלך כי הוא לחם כזבים והטע' שלא תוכל להגיע למאכליו. ומלת כזבים מגז' לא יכזבו מימיו (ישע' נ"ח י"א). והכל עניין הפסקה והכרתה: [4] אל תיגע להעשיר יותר מדאי כי העושר לא הוא ביגיעת האדם כי אם במזל השם. מבינתך חדל שתחשב כי בבינתך תעלה אל עושר כי אין בבינתך העושר כי אם בכוח השם ככתוב בתורה כי הוא הנותן לך כוח[a] לעשות חיל (דבר' ח' י"ח): [5] התעיף עיניך הטעם התאיר עיניך בו והטע' לא יעשה לך חמדת[b] ממון רק שתוכל לחיות בו כי היום תראה אותו בידך ולמחר יאבד בעניינים רבים. ומלת תעוף מגז' תעופה כבקר תהיה (איוב י"א י"ז): [6] אל . . רע עין הוא הנותן בעין רעה לאכל משלו לאחרים. ואל תתאו למטעמותיו אפי' יתן לך מטעמים הרבה כי לא תשבע ממטעמותיו בעבור שנותן אדם בעין רעה: [7] כי כמו שער בנפשו האיש רע עין המאכלים שיאכלם בכילות והוא מגז' מאה שערים (ברא' כ"ו י"ב) כן הוא בטבע בלבו כי אכול ושתה יאמר לך ולבו בל עמך: [8] פתך השם שנתן לך לאכל תקיאנה הטע' ולא תהנה ממנה. ושחת דבריך הנעימים שכבדתו בדבריך כי רע עין אין ראוי לכבד אותו: [14] אתה בשבט תכנו ותיסרנו ונפשו משאול תציל כי במוסר שיהיה לו ישמור הוא נפשו אחרי כן ממות: [17] אל יקנא לבך בחטאים שתתאוה לעשות כמעשיהן כי אם ביראת י"י תתאוה להיות לך כל היום: [18] כי אם יש לך יראת י"י יהיה לך אחרית טוב: [19] שמע . . ואשר. הא"לף במקום י"וד כמו א"לף[c] מאשריך מתעים (ישע' ג' י"ב) וטעמו ויישר בדרך ישר לבך לעשות כל טוב: [14 b] [20] אל הטע' אל תהי בחברת סובאי יין והוא מגז' סבאך מהול במים (ישע' א' כ"ב) וטע' בשותי יין השכורים ששותים הרבה לשכרות. בזוללי בשר האוכלים בשר הרבה לתאוה כי אלה הם כמו אפיקורוסין שאין מחשבין הבורא ומצותיו והוא מגז' זולל[d] וסובא (דבר' כ"א כ'): [21] כי נתן טעם למה לא ישתה ולא יאכל בשר כמוהם כי [e]סובא וזולל[e]

---

[a] כ"י עושר וכוח. [b] כ"י חמדה. [c] כ"י וי"וד.
[d] כ"י סולל. [e] כ"י זולל וסובא.

[16] עושק הטע׳ מי שעושק הדל ממונו להרבות עושרו או יהיה נותן לעשיר אוהבו בדבריו ממון הדל אך למחסור יהיה לו שיתן השם מחסורו בעושרו: [17] הט אוזנך עתה משלים החכם אחד מחלקי הספר הזה שהם חמשה ואמ׳ לנגד המשכיל הט אוזנך כל ימיך ושמע דברי חכמים כמוני ולבך תשית לדעתי על אלה המשלים שהודעתיך עד הנה: [18] כי נעים תהיה בעיני אנשי העולם כי תשמרם אלה המשלים בבטנך יכונו יחדיו ועל שפתיך שתדעם היטיב על פה: [19] להיות הטע׳ ועוד יועילו לך אלה המשלים להיות בי"י מבטחך על כן הודעתיך אף אתה כאשר הודעתי אנשים רבים אותם ומדבר עם המשכיל על דרך משל: [20] הלא כתבתי לך דברים שלישים והטע׳ ונכבדים מגז׳ ושלישים על כלו (שמות י"ד ז׳) שהם נאמרים במועצות ודעת: [21] להודיעך וגם יועילו לך אלה המשלים להודיעך קשט אמרי אמת והטע׳ כי באלה המשלים תבין אמרי [אמת] ולהשיב אמרי[ם] אמת לשולחך כתב[ת]ים: [22] אל תגזול דל כי דל הוא ודי לו בעניותו ואל תדכא עני בשער במקום שיש לך אוהבים ותוכל לזכותו והוא כטע׳ שאמ׳ איוב אראה בשער עזרתי (איוב ל"א כ"א): [23] כי י"י יריב ריבם מהעניים והדלים. וקבע כמו ויגזל וכמוהו היקבע אדם אלהים (מלא׳ ג׳ ח׳). ומלת קובעיהם כמוהו וטעמו גוזליהם. והטע׳ שיגזול השם נפש לגוזלים אותם והטע׳ שימיתם: [24] אל תתרע מגז׳ איש רעים להתרועע (י"ח כ"ד) והטע׳ לא תהיה לך רעות עמהם וחברה. ומלת את ואת כמו ועם וכמוהו רבים: [25] פן תאלף פן תלמד והוא תרגומו. ארחותיו שתהיה בעל אף ובעל חמה ותאמר דבר בחמה שתקח מוקש לנפשך: [26] אל תהי בתוקעי הטע׳ כאשר תראה אנשים שיתקע[ו] כפם בערבות אל תהי אתם עמהם ומדבר המשל עם המשכיל. וככה אל תהי בעורבים משאות ופירוש הלואות והוא כפול בטע׳ והוא מגז׳ כי תשה ברעך משאת מאומה (דבר׳ כ"ד י׳): [27] אם הטע׳ כי אין לך לשלם הערבות בעבור האחר למה יקח לך משכבך מתחתיך אם לא ימצא דבר אחר בביתך: [28] אל תסג גבול עולם בנחלת הארץ אשר עשו אבותיך שעברו הגבול בתורה כתו׳ ארור מסיג גבול רעהו (דבר׳ כ"ז י"ז): [29] חזית אם תראה איש שהוא [מהיר] במלאכתו לפני מלכים יתיצב בעבור שהוא זריז ומהיר יקחהו למלאכתו ולעצתו:

כג. [1] כי תשב ללחם מגז׳ לחם ופי׳ לאכל. בין תבין לאכל. בין

[4] עקב טעמו בעבור וכמוהו עקב שוחד (ישע׳ ה׳ כ"ג) והטע׳ בעבור הענוה שיש לאיש תהיה אליו יראת י"י ובעבור ענוה יהיה לו עשר וכבוד וחיים כי לכל זה מביאה אותה הענוה: [5] צנים פירושו קוצים וכפירושו וטעמו מלת פחים כי זאת המלה תתחלק לעניינים רבים. והטע׳ שאין דרך העקש[a] ישר והאיש שירצה לשמור נפשו מרע ירחק מהם מהקוצים והפחים והוא רמז לאדם שילך בדרכו: [6] חנוך מגז׳ ויחנכו את הבית (מלכ׳ א׳ ח׳ סג׳) והטע׳ הרגילהו והדריכהו לנער על פי שיוכל לסבול התוכחת מעט יום יום גם כי יזקין כשיהיה זקן לא יסור ממנה מהדרך הטובה שתלמדהו: [7] עשיר זה הפסוק דבק עם הפסוק הבא אחריו והטע׳ איש עשיר ימשול באנשים רשים ברוב עשרו. ועבד הוא הלוה לאיש מלוה אליו והוא העשיר המשימו עבד בעבור הלואתו. על כן הוא העשיר כמו [8] זורע.. יקצר און על מעשיו הרעים והטעם [14 a] שימעט ממונו ועושרו: [9] טוב הטע׳ איש טוב עין שישים עינו על האביונים והדלים לרחם עליהם הוא יבורך מאת השם ומאת כל האדם: [10] גרש הטע׳ גרש איש לץ מקרבך ויצא מדון ממך כי הוא מביא תמיד דברי רכילות להריב האנשים זה עם זה ואז ישבות דין שלא יריב זה עם זה ושלא יחרפו זה לזה והטע׳ וקלון ומלת מדון ומלת דין מגז׳ מריבה. ויש מפרש דין שלא יצטרכו לבא לדין אל השופט: [11] אוהב טהור לב שאוהב האנשים בנאמנות ובטהרת לב ואומר בשפתיו דברים טובים שהן חן בעיני כל אדם בעבור מדותיו הטובות יהיה רעהו המלך שיקחו לרע ללכת עמו כמו חושי הארכי שהיה נאמן והיה רעה דוד המלך: [12] עיני י"י נצרו אנשי דעת שעושין כל דבריהן בדעת וביושר ישמרו אותם עיני השם מכל רע. ויסלף הק׳ב׳ה׳ דברי בוגד והטע׳ שישיבם לאין ולא יצלח בהן וזה הטע׳ כטע׳ ובקותי[b] את עצת יהודה (ירמ׳ י"ט ז׳) ומלת ויסלף טעמו ויעוות וכמוהו ויסלף דברי צדיקים (שמות כ"ג ח׳): [13] אמר הפסוק הזה מספר גנות העצל שיבקש עלילות שלא יעמול ויטרח: [14] שוחה כשוחה עמוקה שאם יפול אדם שם ימות כן פי נשים זרות והם זונות המפתות האנשים בפיהם לזנות עמהן. זעום י"י שזעם אותו השם הוא יפול שם בפי הזונות שהוא מפותה מפיהם:

---

[a] כ"י טע׳ העקר. [b] כ"י ובקוותי.

שהוריד מגדליה לארץ על כן אמר זה המחבר בספרו במקום אחר[a]
טובה חכמה מגבורה: [23]שומר פיו מדבר רעות: [24]זד יהיר הטע׳
רשע שהוא גאה לץ קראו שמתלוצץ מכל אדם עושה מכל אדם
בעברת זדון: [25]תאות עצל שאינו עושה לטרח התאוה ההיא
תמיתנו שימות ברעב כי מאנו ידיו לעשות מלאכה: [26]כל
היום. תאוה לאכל. וסתם עצל רשע בעדות הכתוב בהרבה
מקומות והעד שאמ׳ צדיק יתן שיש לו בכל עת שיתן לא יחשוך
ממונו לתת: [27]זבח שיביאו הרשעים תועבה לשם וכל שכן [ש]יביאו
בזמה[b] שהוא משקר ומרמה שהיא תועבה ולא ירצה בו: [28]עד כזבים
יאבד הטע׳ יאבד דברו כי כל פעם ופעם שמספר משנה אותם רק
ואיש שומע ששמע העדות באמת לנצח ידבר מה שישמע בעניין
אחד ולא ישנה עדותו. והודיע החכם בפסוק כי בספור דבריו שהעיד
עד שקר הוא נכר. ויש מפרש עד כזבים[c] יאבד על אשר העיד
עדות שקר ואיש שומע ששמע כי בעדותו אבד לנצח ידבר וילעג
ממנו: [29]העז מגז׳ העזה פניה (ז׳ י״ג) והוא פועל עבר מבניין הפעיל
מפעלי הכפל והטע׳ הראה איש רשע העזות בפניו וישר הוא יבין
דרכו שאינו עז פנים:

כב. [1]נבחר שם טוב בעיני השם והאנשים יותר מעושר רב
ונבחר ג״כ מכסף ומזהב חן טוב. וזהו שאמ׳ החכם טוב שם משמן
טוב (קהל׳ ז׳ א׳): [2]עשיר ורש נפגשו זה[d] נפגש בעושר[d] וזה ברש
ואולי תאמר העשיר בזכותו והרש אין לו מאומה בעונו על כן אמר
החכם שאין לו נכון לאמר כי הכל בשם ובמזלם וזהו עושה כלם י״י
אין לנגד השם[e] וגזרתו שגזר על האדם לבא לא יועילו חכמתו ותבונתו
לבטל הגזרה על כן ראוי לאדם שיעשה טוב ויהיה טוב וירא שמים.
ואמר אחרי כן[f] סוס מוכן ליום מלחמה (כ״א ל״א) לרכוב עליו ואין
בכוחו להציל רוכב עליו מן המלחמה רק לי״י התשועה שבו יושע
האדם ובבטחונו. ובמקום אחר נאמר שקר הסוס לתשועה (תהל׳ ל״ג
י״ז): [3]ערום ראה רעה בעיר או בדרך והיה נסתר ממנה בערמתו
ופתיים עברו על מקום הרעה ולא יכלו להמלט ממנה ונענשו:

---

[a] תוספת המעתיק. עיין קהלת ט׳ ט״ז. [b] תקן המעתיק.
ובראשונה כתב בזמן. [c] ב״י שקרים. [d] בב״י שתי פעמים.
[e] ב״י השר. [f] כך בהעתקה.

איש [רע ו]זר רק זך יהיה לעולם ישר פעולו וכן ותשב תמר ושוממה (שמו' ב' י"ג כ'): [9] טוב לשבת על פנת גג למעלה מהבית במקום מגלה ויסבול הרוח והרעש משבת בבית עם אשת מדנים ובבית חבר הוא מקום שעושין שם כישוף מגז' חובר הברים מחכם (תהל' נ"ח ו'): [10] נפש רשע אותה תמיד לעשות רעה. לא יוחן מגז' כי חנון אני (שמות כ"ב כ"ו) וטעמו לא ירוחם בעיניו וברצונו ולהיות מגז' חן טוב הוא: [11] בענוש הטע' כאשר יענשו הלץ ויוכיחוהו יחכם פתי מעצמו ובהשכיל לחכם אדם בדברי מוסר מבלי ענש יקח דעת וטעם זה הפסוק כטע' תחת גערה במבין (י"ז י'): [12] משכיל צדיק לבית רשע שיקרהו מקרה רע. מסלף רשעים בדבור לרע והטע' שאומ' ומתנבא עליהן שיבואו לפגע רע: [13] אוטם אוזנו הטע' משמוע זעקת [a] דל להצילו בעת צרתו גם הוא יקרא בעת צרה ולא יענה מאחרים: [14] מתן הטע' מתנה הנותן אדם למושל בעם בסתר יכפה אף המושל ופירו' יכריחנו והוא מלשון רבנן ז"ל כופין את רבו (גטין מ"א ב'). ושחד שמביא אדם אליו בחק יכפה חמה עזה ממנו והוא טעם כפול. ויש מפרש זה הפסוק על עניין הצדקה הנותן בסתר לעני יכפה אף השם והוא כעניין וצדקה תציל ממות (י' ב'): [15] שמחה. . . ומחתה תבא לפועלי און שאינם עושים משפטו: [16] אדם תועה מדרך השכל כאשר מיסרים [b] או יצא מעצמו מדרך השכל ועושה מדבר רעות שכרו יהיה שבקהל רפאים ינוח והטע' עם המתים כי ימיתוהו בני אדם בסכלותו במעשיו: [17] איש מי שאוהב השמחה והמשתה יהיה איש מחסור שלא יעלה בעושר כמו שמפורש סוף הפסוק אוהב יין ושמן: [18] כפר לצדיק איש רשע שיבא תחתיו למות כמו שבאו המן וביתו ומשפחתו תחת מרדכי וישראל שנמלטו מהגזרה. ותחת רשעים יבא בוגד למות כי הוא כופר והוא טעם כפול: [19] טוב שבת בארץ מדבר שאין שם יישוב משבת עם אשת מדנים וכעס: [20] אוצר נחמד מכסף ומזהב ומכל טוב בנוה חכם כי הוא קנהו בחכמתו. וכסיל אדם שיבא כל זה ההמון לחלקו מירשה יבלענו וישחיתנו במאכליו ומשתיו ומלבושיו: [22] עיר . . עלה חכם בחכמתו ותפס אותה מה שלא יוכלו לעשות הגבורים ויורד עז מבטחה

---

[a] כ"י צעקת. [b] כ"י מיסרים.

כמנהג הכתו׳ בהרבה מקומות: [26] מזרה הטע׳ מי שהוא מלך חכם מזרה הרשעים ממקומו וממלכותו כי בזה יכון כסאו וישב עליהם אופן עגלה להשחיתן כמו שעושין לדוש התבואה: [27] נר י״י נשמת אדם שבה חופש כל חדרי בטנו וידע כל אשר בלבו. וי״א שנקראה נר בעבור שמאירה פני הגוף: [28] חסד ואמת הטע׳ נותן עצה למלך שיעשה חסד ואמת כי הם יצרו אותו מכל רע וסעד בחסד אם יעשהו כסאו שיעמד לאורך ימים כמו שכתו׳ בנביא והוכן בחסד כסא (ישע׳ ט״ז ה׳): [29] תפארת בחורים כחם והתגברותם בבחרותם והדר זקנים שיבה כאשר הוא באנשי אמונה: [30] חבורות ופצע הם תמרוק באיש רע והטע׳ שבהם ייסרנו השם ומנקה[a] אותו מעונותיו וכן מכות רעות שיביא עליו השם שייגיעו עד חדרי בטן:

כא. [1] פלגי הטע׳ כפלגי מים יטהו האיש אל אשר יחפוין. ומורה החכם גדולות הבורא וממשלתו כי א׳ע׳פ׳ שהוא מלך אין מעשיו וחפציו ברשותו כי אם ברשות השם: [3] עשה הטע׳ מי שעושה צדקה ומשפט הוא לי״י נבחר יותר מזבח: [4] רום שם התאר וכן רחב לב והטע׳ מי שירים עיניו לגאוה ורחב לב שיש לו גבהות הלב. נר רשעים מחשבת רשעים והוא כעניין לב חורש מחשבות און (ו׳ י״ח) והוא נירו לכם ניר (הושע י׳ י״ב) והטע׳ כל אלה שלשתם הם חטאת: [5] מחשבת חרוץ הוא הסוחר הנאמן העושה מעשיו במשפט והוא מגז׳ כן משפטיך (מלכ׳ א׳ כ׳ מ׳) מחשבותיו החושב על עסקו יהיו לו אך למותר כי יתקימו כאשר הוא חושב וזה טעם למותר. וכל אין שהוא ממהר במרמה להעשיר יהיו מחשבותיו [13 b] למחסור שלא יצליחנו השם במחשבותיו ובמעשיו: [6] פעל הטע׳ אוצר שהוא מפעלת שקר ומרמה. כהבל נדף הוא שילך מהרה והעושין כן מבקשים מות: [7] שד הטע׳ השד שיעשו יגורם והטע׳ יעקרם ויכריתם והמלה הזאת מגזרת מגוררות במגרה (מלכ׳ א׳ ז׳ ט׳) והוא מפעלי הכפל כי הר״יש היה ראויה להדגש אם היא מקבלת דגש ולהיות במשקל וסלף[b] בוגדים ישרם (י״א ג׳): [8] הפכפך שם התואר כמו הפיך והוא כפול הע״ין והל״מד על משקל סחרחר. ובעבור הו״ו שהוא במלת זר מורה[c] הכתיב כי תחסר מלה מן הפסוק וכן הפירוש לעולם יהיה הפיך ומעוות דרך

---

[a] כ״י מנקנה. [b] כ״י ובגד. [c] כ״י מורה.

כאשר הולך במה שקנה משבח אותו שבזול קנהו וזה טע׳ אז יתהלל שמתפאר בעצמו במה שקנה: [15] יש זהב ורב פנינים טוב לאדם וכלי יקר שהוא טוב מכלם הוא שפתי דעת: [16] לקח צווי שלם והטע׳ לקח בגדו מהערב כי ערב זר ובעבור שערב נכריה לקח ג״כ חבלהו ופירושו משכונו והוא מגז׳ חבל תחבל (שמות כ״ב כ״ה): [17] ערב לאיש לחם שקר שהוא ממרמה ומשקר ואחר שאכלו ימלא פיהו חצץ והוא מגז׳ ויגרס בחצץ (איכה ג׳ ט״ז) והם אבנים קטנים והוא משל שיקח שכרו הרע על שאכלו: [18] מחשבות הטע׳ מחשבות באיש עצה תכון כל אחד ותתקיים. ובתחבולות פירושו עצות עשה במקום תעשה כמו ומות בהר (דבר׳ ל״ב נ׳): [19] גולה הטע׳ עם איש שהוא גולה סוד והולך רכיל ולפותה שפתיו שמרחיב פיו לדבר גדולות לא תתערב עמו פן תלמד ממדותיו הרעים. ומלת פותה תרגו׳ ירחיב יפתי: [20] מקלל.. ידעך כמו יכבה והוא רמז לנשמתו הנקראת נר כמו נר י״י [a] נשמת אדם (כ׳ כ״ז) והטע׳ שימות בלא עתו. או נרו רמז למזלו הטוב. ומזאת הגזרה דעכו כפשתה (ישע׳ מ״ג י״ז). באישון חושך שניהם מטעם אחד כמו אדמת עפר (דני׳ י״ב ב׳): [21] נחלה מבהלת מגז׳ ויבהל את תמרוקיה ואת מנותיה (אסתר ב׳ ט׳) והוא עניין מהירות והטע׳ נחלה שהיא נמהרת לגזול אותה בראשונה אם בתחלה יקח הגזלן הנאה ממנה אחריתה לא תבורך שלא ישלח השם בה ברכה לגוזל והעד כרם נבות היזרעאלי: [22] אל תאמר מאויביך אשלמה רע אליו על אשר עשה לי רק קוה לי״י [b] ויושע לך: [23] תועבת זה הפסוק מפורש למעלה (כ׳ י׳): [24] מי״י הטע׳ מי״י ומעזרו כאשר מצעדי גבר ההולך בעסקיו כוננו כי אדם מה יבין דרכו אם לא ידריכהו השם: [25] מוקש הטע׳ מוקש יבא לאדם כאשר יבלע הקדש ויאכל אותו ומלת ילע מגז׳ ושתו ולעו (עובד׳ ט״ז) וכבר כת[ו]ב בתורה כרת על מי שאיננו ראוי לאוכלו. ואחר נדרים הטע׳ וההולך אחר נדרים שעשה לבקש ולחפש איך יתירם גם זה מוקש כי טוב לאדם שישלם נדרו. ומלת ילע מבניין הפעיל הלע כמו הרע לעם הזה (שמות ה׳ כ״ג) והיה ראויה בצ״רי הל״מד לולי כבד הע״ין ובא הטע׳ מלעיל בי״וד בעבור מלת קודש שהיא קטנה לעשות אחת משניהם

---

[a] כ״י אלהים.

[b] כ״י אל י״י.

משמשת לאחור במלת נהם וכמוהו בדמעות שליש (תהל׳ פ׳ ו׳) וטעמו דמעות בשליש רק זאת משמשת לפניו. מתעברו הטע׳ מתעבר עמו שמכעיסו חוטא בנפשו שיקרה לו מקרה רע. או הנפש בא הנה על לשון זכר כמו כל נפש שבעה (ברא׳ מ״ו כ״ה) והוטא נפשך (חבק׳ ב׳ י׳) והטע׳ עושה חטא נפשו. ואין צורך לב״ית השירות מלת נפשו וזה טוב בעיני. ומלת מתעבר מגז׳ ויתעבר י״י בי למענכם (דבר׳ ג׳ כ״ו): [3] כבוד הטע׳ הוא לאיש שישבות מריב ולא יריב עם[a] אדם. וכל אויל יתגלע הטע׳ יתערב בריב ויבקש אותו. ומלת שבת מקור מגז׳ שבתה מרהבה (ישע׳ י״ד ד׳): [4] מחרף הטע׳ מזכיר גנות העצל שמניח מפני חרף שלא יחרוש. ושאל בקציר שיתנו לו מהקציר ולא נמצא שירחם עליו בעבור עצלותו: [5] מים הטע׳ כמים עמוקים הנסתרים למטה לארץ כן עצה בלב איש נסתרת ועמוקה לדעת ואיש תבונה ידלה אותה ממקור לב האדם [13 a] שידענה בחכמתו ואמ׳ ידלנה בעבור שהמשיל אותה למים עמוקים הדולים אותם בכלי הרוצה לשתות מהם: [6] רב.. יקרא הטע׳ יקרא לאיש חסדו ויודיעהו. ואיש אמונים מי ימצא שיעשהו בסתר ולא יודיעהו לכל: [7] מתהלך הטע׳ כאשר מתהלך הצדיק בתומו הראוי[b] ללכת אשרי בניו אחריו שיועיל זכות אב לבן: [8] מלך הטע׳ מלך שהוא יושב על כסא דין ראוי להיות מזרה כל איש שהוא רע בעיניו ולהסירו ממלכותו: [9] מי רק מי הוא המלך שיאמר זכיתי לבי מכל רע טהרתי מחטאתי שעשיתי משפט כראוי: [10] אבן ואבן שני אבנים ושתי איפות שאינם ישרים השוקל והמודד בהם תועבת י״י גם שניהם: [11] גם.. יתנכר הפך הכירא וכל הנמצא מזה הבניין התפעל ויתנכר אליהם (ברא׳ מ״ב ז׳) על כן יהיה פירושו גם במעלליו הטובים יתנכר נער מנערותו שיאמרו בני העולם ממעשיו כי לא מעשה נער: [12] אזן שומעת ועין רואה אדני עשה גם שניהם לשמע ולראות בעסקי העולם על כן אמר אחרי כן [13] אל תאהב שינה לישן הרבה פן תורש ותהיה עני ואין לך מה תאכל פקח עיניך בדרכי העולם לעמל ולטרוח ותשבע לחם: [14] רע הטע׳ ושמע דברי הקונה בחוץ שיאמר רע רע במה שהוא קונה לבזותו ולהורידו בעבור שיתנו לו בזול הממכר. ואוזל לו תרגו׳ הולך והטע׳

---

[a] כ״י אם.

[b] כ״י האוי.

עצלה: [16]שומר מצוה היא מצות התורה שצוה השם והוא שומר נפשו שבעבורה יחיה ויאריך ימים. בוזה דרכיו שצוהו השם ימות בידי שמים: [17]מלוה הטע׳ מלוה ונותן ממונו למי שחונן דלים. וגמולו הטע׳ ישלם לו השם על כל זה: [18]יסר בנך כי יש תקוה בזה שיהיה טוב. ואל המיתו הטע׳ יסרהו מעט מעט ואל תפחד נפשך שתיסרנו מוסר אכזרי ותמיתהו: [19]גדל חמה הטע׳ אם הוא גדול חמה יהיה נושא עונש על מעשיו על יד אחרים כי אם תצילנו פעם אחת מהריבים עמו עוד תוסיף להצילנו כי לא יוסר: [20]שמע שתיסרנו וקבל מוסר שתניחנו ליסרו לאחרים: [22]תאות אדם ראוי להיות לעשות חסד וטוב רש שאינו עושה חסד מאיש כזב שהוא עשיר ומתפאר שעושה הסד ואינו עושה: [26]משדד אב מגז׳ שודד והטע׳ דבק ראשו עם סופו מי שהוא בן מביש ומחפיר הוא מעדד אביו בלשטותו ומשחית ממונו וגורם בזה שתברח[a] אמו מעל אביו כי בעבורו מתקוטטים זה בזה ומשליכה אביו מעל פניו: [27]חדל בני לשמע מוסר שאינו טוב שתבוא לשגות מאמרי דעת בעבורו: עד בליעל הוא הרשע שמעיד עדות שקר יליץ משפט השם שנראה בעיניו שלא יקח השם נקמה ממנו במעשיו הרעים. ופי רשעים מנהגם לעולם להסתיר האון בפיהם עד עת שיאמרוהו וזה טע׳[b] יבלע וכמוהו כבלע את הקודש (במד׳ ד׳ כ׳) כהסתיר אותו. טעמו כמשמעו כמו בלע י״י לא[c] חמל (איכה ב׳ ב׳) והטע׳ פיהם ישחית[d] האון שהם אומרי׳ והוא כטע׳ שיני רשעים שברת (תהל׳ ג׳ ח׳) והפסוק הבא הוסיף לפרש: [29]נכונו ללצים שפטים שישפטם על מעשיהם הרעים. ומהלומות מגז׳ והלמה סיסרא (שופט׳ ה׳ כ״ו) והטע׳ וגם מהלומות שיכם השם נכונו לגו כסילים:

כ. לץ הטע׳ לץ הוא איש היין ששותה אותו להשתכר ואיש אשר הומה שכר לשתות היין לץ לעולם וידבר תהפוכות. וכל שוגה בו המתענג בו לשתותו לא יחכם לעולם ואמ׳ הנביא זנות ויין ותירוש יקח לב (הושע ד׳ י״א) ובא הפסוק בקצרה כמו ואף כי היין בוגד (חבק׳ ב׳ ה׳) ומשפטו איש היין: [2]נהם הטע׳ כנהם כפיר שיפחדו הכל מידו כן הוא אימת מלך על כן צריך להשמר ממנו. וכ״ף בכפיר

---

[a] כ״י שתבריח. [b] כ״י הטע׳. [c] כ״י ולא. [d] בכ״י שתי פעמים.

ברגלים שאינו הולך כהוגן רק הוא נמהר בכל מעשיו אותו האיש נקרא חוטא: [3]אולת אדם שאין עושה דבריו באמת תסלף דרכו האולת ולא יבאו מעשיו כראוי ואחר כן ועל י"י יזעף לבו ויאמר מה עשה לי השם: [4]הון כשיש הון לאדם יוסיף ריעים רבים כי [12 b] יתן ממנו לכל בני העולם וכלם יתחברו עמו ויאהבוהו. ודל הטע' ואם דל הוא האדם מרעהו יפרד כי איננו רוצה האדם שילך עמו כי יבקש אליו כספו: [5]עד.. לא ינקה מרע: [6]רבים יחלו כמו יבקרו מגז' וחלו פניך רבים (איוב י"א י"ט) והטע' בעבור נדיבותיו יכבדוהו רבים. וכל הרע שם כלל כמו חדלו פרזון (שופט' ה' ז') והטע' וכל רעים יש לאיש מתן במתנותיו שכולם הולכים עמו לעשות רצונו: [7]כל הטע' אל תתמהו אם הרע יפרד ממנו כי גם כל אחי הרש שנאוהו בראותם שאין לו מאומה. מרדף אמרים הטע' הרע מרדף אותו באמרים אשר לו המה שהוא בדאם מלבו שיוכל להפרד ממנו: [8]קונה לב פי' קונה שכל אוהב נפשו. שומר תבונה יקוה למצא טוב: [10]לא נאוה לכסיל תענוג שיתענג בתענוגים. אף כי טעמו כל שכן כמו ואף כי נלך[a] קעילה (שמואל א' כ"ג ג') והטע' כל שכן לעבד שאיננו נאוה למשול בשרים: [11]שכל אדם הטע' שכל אדם יש להאריך אפו שלא יכעוס מהרה ותפארת הוא ג"כ לעבור על פשע ולא ינקום נקמתו מהרה: [12]נהם כ"ף ככפיר משמש לאחור והטע' כנהם כפיר שהוא מפחיד האנשים כן זעף מלך כאשר יזעף עם אנשיו וכטל על עשב שמטיב אליו כן רצונו מטיב לאנשים אם ירצה בם ויאהבם: [13]הות לאביו הוא בן כסיל. ודלף פירו' טפה מגז' ידלוף הבית (קהל' י' י"ח). ומלת טורד מגז' ארמית ולך טרדין מן אנשא (דני' ד' כ"ב) ותרג' ויגרשום (שמות ב' י"ז) וטרודונון. והטע' וכטפה היורדת מהגשם למעלה מהבית ומגרש האיש ממקומו כן מדיני אשה רעה מגרשים האדם מביתו לחוץ שלא יוכל לסבול כעסה: [14]בית והון הוא נחלת אבות הם נחלת אבות שיוכלו להנחיל את בניהם אבל מי"י תבא לאיש אשה משכלת כי לא יוכלו האבות להנחיל אותה: [15]עצלה שיש לאיש מעשות תפיל תרדמה על האדם. ונפש רמיה המרמה את העולם ואינה רוצה לטרוד תרעב וכל זה הוא מעניין

---

[a] כ"י נרד.

לו בכל עניינו ולפני גדולים ינחנו המתן שישב בכבוד ויעמד
עמהם: [17] צדיק הטע' לדין אומ' אל תדין הדין בטענת איש אחד כי
האיש הראשון כאשר יבא לדין יספר לעולם זכותו ואפי' יהיה חייב
יהיה צדיק בעיניו בריבו ובא רעהו אחרי כן והכחישו מדבריו וזהו
וחקרו: [18] מדינים ישבית הטע' מריבות רבות ישבית הגורל בין
איש לאיש ובין אנשים עצומים יפריד כי אחר שנפל הגורל ישקטו
ויעמדו בשלום: [19] אח זה הפסוק דבק עם הראשון לזה והטע' כי אח
שהוא נפשע באחיו מממון שנפל ביניהם יותר מקרית עז שהיא נפשעת
ומורדת באדניה על רב חזקה ומדנים שיהיו חזקים כבריח אַרְמֹן
המלך שהוא חזק לשמור אותו הגורל יַשְׁבִּיתֵם וישים שלום ביניהם.
ויש מפרשו בעניין אחר והטע' ראה כמה גדול כוח הגורל כי קרית עוז
שהיא עומדת לחלק בין שני אחים והאחים מריבים זה עם זה לחלקי היא
ראויה להיות וכשנופל גורל ביניהם למי יהיה אח השואל אותה נפשע
מקרית עזו ההיא והטעם שנפלה בחלק אחיו האחר ומדנים שעשו
בתחלה הם כבריח ארמון שסוגר הבית לשמור המלך כן הם נסגרים
ומבוטלים המדנים: [20] מפרי פי איש הטע' ממעשיו לפי שיהיו טובים
או רעים. תבואת שפתיו כפול בטעם ופרוש בטעם ופי' תבואה פרי
וכבר פרשתי זאת המלה היטיב למעלה בפסוק אחר (ט"ו ו'): [21] מות
וחיים נתונים ביד לשון אם ידבר טוב יחיה בטוב אם ידבר רע
ימות עליו. ואוהביה מהלשון שישמור אותה מדבר רעות יאכל שכר
פריה: [22] מצא אשה כמשמעה טובה והטע' המוצא אשה טובה להיות
לאישה מצא טוב ומנוח כל ימיו ויפק רצון הטע' וגם יוציא רצון
מי"י כי טובת האשה מביאה ליראת שמים. ואמר אדם הראשון על
אשתו האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל (ברא' ג'
י"ב) ואם היא היתה טובה לא עבר מצות השם וידוע כי אשה רעה
מביאה האדם לכמה חטאים: [23] תחנונים ידבר רש וכן ראוי לו.
ועשיר יענה עזות והטע' מלות קשות והוא מנהגו הרע וטוב לאדם
לסובלו וסתם עשיר רשע: [24] איש הטע' יקנה איש רעים להתרועע
עמם כי יש אוהב שנמצא ברע שהוא דבק עם אדם לטובתו יותר
מאח. ומלת רעים ומלת להתרועע הוא עניין ריעות וחברה:

יט. [1] טוב רש הולך בתומו הראוי ללכת מעקש שפתיו שאינו
מדבר כהוגן והוא כסיל: [2] גם איש בלא דעת נפש לא טוב. ואין

[4]מים הטע' כמים עמוקים זכין ונקיים כן דברי פי איש והטע' דברי נכבד חכם כמו היו לאנשים פלשתים (שמו' א' ד' ט'). וכנחל נובע כן [12 a] מקור חכמה נובע שלא ייבש לעולם: [5]שאת פני רשע בדינו לא טוב וכן אמ' התורה לא תכירו פנים במשפט (דבר' א' י"ז): [6]שפתי.. יבואו בריב לריב. ופיו[a] למהלומות יקרא שמגיד לאדם בסכלותו שיכוהו בדבריו הרעים והוא מגז' והלמה סיסרא (שופט' ה' כ"ו): [7]פי כסיל מחתה לו שידבר דבר שהוא מחתה לו ושפתיו בדבריו הרעים הם מוקש נפשו: [8]דברי נרגן מלשין מגז' ותרגנו באהליכם[b] (דבר' א' כ"ז). כמתלהמים מלה הפוכה מן והלמה סיסרא (שופט' ה' כ"ו) והטע' דבריו הם כמכיף[c] שהורגין ומחתכין האדם והם ירדו באדם על חדרי בטן ועוכרים כל גופו. והרבה מלות נמצאו הפוכות שמלה שלמה ויחגרו ממסגרותם[d] (שמו' ב' כ"ב מ"ו) כמו ויחרגו: [9]גם מתרפה במלאכתו שאינו זריז ממנה אח הוא לבעל משחית ובראש[c] הספר אמר החכם על שדה העצל עברתי והנה עלה כלו[e] קמשונים (כ"ד ל"א): [10]מגדל הטעם כמגדל עוז הוא להנצל בו הבוטחים בו כן בשם ירוץ צדיק למלחמה או לעשות חפציו ונשגב שלא יקרהו מקרה רע: [11]הון רק לעשיר הונו קרית עזו וסתם עשיר כמו ועשיר יענה עזות (י"ח כ"ג). וכחומה נשגבה שיעלה האדם להמלט שם כן נחשב העושר בעיני העשירים כאשר הוא עומד בחדרי משכיתו שיחשב שימלט מכל צרה: [12]לפני ועל כן סמך זה הפסוק אליו והטע' טרם שיבא שבר לאדם יגבה לב איש ולא היה ירא השם על כן בא לו השבר. ולפני כבוד הטע' טרם שיבא כבוד לאדם היתה לו ענוה שבעבורה היה נכבד: [13]משיב דבר לשואלו דבר או למדבר עמו בטרם יבין הדבר אולת היא לו וכלימה שיחטא ולא ידע על מה ישיב. ומלת ישמע על עניין הבנה כמו גוי אשר לא תשמע לשונו (דבר' כ"ח מ"ט): [14]רוח.. יכלכל כמו יסבל כמו ולכלכל את שיבתך (רות ד' ט"ו) והטע' יסבל חליו רק כשהרוח נכאה מי ישאנה ויסבלנה כי הרוח נושא הגוף: [15]לב נבון יקנה דעת בכל יום וילמדהו ואזן חכמים תבקש דעת לשמע: [16]מתן אדם שיתן בעת צרתו לשוחד או לכבוד לבני העולם ירחיב

---

[a] כ"י ופי. [b] כ"י באהליהם. [c] כך בהעתקה. [d] כ"י ממסגרותיהם. [e] כ"י עליו.

צרה ילד שירחם עליך וירחמך. וי״א כי אח לפעמים אינו אוהב כמו הרע הנאמן כי לעשות צרה ילד לך ולא לחוש ממך: [18] אדם עתה אומר אדם שהוא חסר לב מבלי שכל תוקע כף ועורב ערבה לפני רעהו ויבא לידי מכשול שישלם ממון בעבור חברו אם אין לו לשלם דבר וכבר אמרו בזה הספר אל תהי בתוקעי כף (כ״ב כ״ו): [19] אוהב הטע׳ מי שאוהב לעשות פשע לחברו אוהב מריבה. מגביה פתחו הטע׳ פותח פיו לדבר פשעים מבקש שבר שיבא אליו בפשעיו: [20] עקש לב מי שהולך אחר דעתו ואינו מאמין בדעת אחרים ונהפך בלשונו שאינו מדבר כהוגן יפול ברעה אחת כמו שאמ׳ המשורר תמותת רשע רעה (תהל׳ ל״ד כ״ב): [21] ילד מי שיולד כסיל הוא לתוגה לו אשר על מעשיו הרעים יהיה ביגון תמיד ולא ישמח אבי נבל על נבלות בניו: [22] לב שמח ייטיב לאדם כגהה מגז׳ ולא יגהה מכם מזור (הושע ה׳ י״ג) ופירו׳ רפואה ותחבושת אשר משימים על מכה לרפותה ורוח נכאה כשהיא עומדת בצער תיבש אפי׳ עצמות האדם ותרגו׳ עצם גרמא: [23] שחד מחק יקח הרשע אבל הצדיק לא יקחנו ואמ׳ מחק כי במקום מסותר מֵביאו האדם: [24] את פני הטע׳ כמו לפני. והטע׳ לפני מבין יש חכמה כי בכל מקום שהוא יקרא וילמוד חכמה אבל עיני [כסיל] הוא בקצה הארץ ללכת שם לקרא: [25] כעס לאביו הוא בן כסיל. וממר טעמו ומרירות כי הוא מפעלי הכפל בשקל מכס שהוא מן תכוסו על השה (שמות י״ב ד׳) ומשפטו ממרר מכסס: [26] גם ענוש לצדיק לא טוב בדינו אינו טוב והעונש הוא שיאמרו חייב אתה ולא טוב ג״כ להכות נדיבים על יושר שיש להם במשפטם ובדינם: [27] חושך הטע׳ כל מי שהוא יודע דעת חושך אמריו שלא ידבר יותר וכל איש תבונה הוא יקר רוח: [28] גם הטע׳ הראה שבח השתיקה כי גם אויל שהוא מחריש חכם יחשב. אוטם שפתיו סוגר שפתיו מדבר ג״כ נבון נחשב והוא מגז׳ יאטם אזנו (תהל׳ נ״ח ה׳):

יח. [1] לתאוה הטע׳ בעבור תאוה שיש לנבון ללמד חכמה יבקש להיותו נפרד ויושב במקום אחד ובכל תושיה יתגלע הנבון ללמד: [2] לא רק הכסיל לא יחפץ בתבונה כי אם בהתגלות לבו וכסילותו לאחרים: [3] בבא רשע לעולם בא גם בוז עמו והטע׳ שהוא מבזה האנשים ועם איש קלון תבוא חרפה בעולם שהוא מחרף אנשי העולם:

אהבה שיאהבהו בהסתיר פשעו ושונה[a] בדבר שפשע בו חברו וזוכרו תמיד אליו מפריד הגדול מעליו שיאהבהו אם לא יזכור לו פשעו: [10]תחת נקראת מלעיל וצ"רי הת"ו להביא הנ"ון פ"א הפועל כי משפטו להיות [11 b] תנחת וטעמו כמו תרד וכמוהו ותנחת עלי ידיך (תהל' ל"ח ג') והטע' תרד הגערה ותועיל באיש מבין יותר מהכות כסיל מאה מלקיות. ויש מפרשו על משקל ותתע (בראֹ' כ"א י"ד) כמו תחתה והוא מגז' יחתך ויסחך מאהל (תהל' נ"ב ז') כי שנים שרשים נמצאו בגז' הזאת שוין חתת וחתה הטע' תשבר גערה באיש מבין ותפעל בו יותר מהכות כסיל מאה: [11]אך מרי מגז' אשר ימרה את פיך (יהושע א' י"ח) והטע' איש [רע] יבקש לעשות מרי באדם ומלאך אכזרי ישולח בו שיקח נקמה ממנו: [12]פגוש דוב הטע' רב שיפגויש דוב שכול באיש בדרך ואל יפגוש בו כסיל באולתו כי יותר הוא סכנה מהכסיל האויל. ומלת פגוש מקור. ומלת שכול מגז' משכלה ועקרה (שמות כ"ג כ"ו). והטע' שמתו בניו והוא אכזר יותר. או יהיה מלת שכול תאר יוצא כמו משכל ההורג תמיד כל מה שימצא: [13]משיב רעה הטע' האדם שמשיב רעה לחברו תחת טובה שעשה יקח תגמולו כי לא תמוש רעה מביתו: [14]פוטר מגז' יפטירו[b] בשפה (תהל' כ"ב ח') והוא עניין פתיחה. התגלע עניין רבוי לפי מקומו כי אין לו חבר. והטע' כמו פתח המים מעין המים מעט ויצא לחוץ וירבו ויגדלו המים מהרה כן ראשית מדון כי בתחלה יעלה הריב מעט ואחר כן יגדל ויוסיף עד למעלה. על כן נותן עצה החכם ולפני התרבות הריב ויגדל נטוש אותו מהרה שלא יגדל: [16]למה.. מחיר הוא [מגז'] בלא כסף ובלא מחיר (ישע' נ"ה א') והטע' שכר שיש לו ממון רב לקנות חכמה ולב אין הטע' שאינו רוצה ללמד והחכם תמה למה היה לו עושר וממון אחר שאינו רוצה: [17]בכל עת גם זה הפסוק מדבר על הכסיל שאינו אוהב חכמה רק בכל עת אוהב הרע ואח לעשות צרה ילד ומלת הרע מקור מגז' מרעים והכל עניין רע. וי"א כי זה הפסוק עומד בפני עצמו ומלת הרע מגז' כרע כאח לי התהלכתי (תהל' ל"ה י"ד) והחכם נותן עצה לבני העולם והטע' אומ' לאחד מהם בכל עת היה אוהב הרע שאהבת מנעוריך ולמה כי אח עת שיבא לך

---

[a] כ"י שונא. [b] כ"י יפטירו עלי.

שחשב. זה הפסוק דבק בעליון איש חמס כי הוא עושה כל זה: [31]עטרת תפארת שיבה לאדם כאשר בדרך צדקה תמצא: [32]טוב ארך אפים שיסבול כעסו ולא יכעס מהרה יותר מגבור. ומושל ברוחו כאשר הכעס עומד לצאת ולא יצא יותר הוא זה מלוכד עיר: [33]בחיק חיק נקרא המקום המישור והחלק וכמוהו ומחיק הארץ (יחז' מ"ג י"ד) והטע' שמה יושלך הגורל והוא מגז' ויטילו[a] את הכלים (יונה א' ה') ומי"י כל משפטו על מי יפול הכל כי בגזרתו וברצונו הוא הכל:

יז. [1]טוב פת חרבה עם שלוה בה שיאכל האדם מבלי בשר וכל דבר הנאכלת עמה וכן נקרא מנחה בלא שמן חרבה (ויקרא ז' י'). ומ"ם מבית כמו יותר. זבחי ריב שאוכלים הזבחים בריב ובמצה זה עם זה: [2]עבד [משכיל].. ובתוך אחים יחלק נחלה לעצמו ונעשה אח בשכלו: [3]מצרף הטע' כמו שיש מצרף לכסף וכור לזהב לבחון אותם כן בוחן לבות השם על כן ידע האדם מה יעשה וכתו' אחר אומ' אני י"י חוקר לב ובוחן כליות (ירמ' י"ז י'): [4]מרע שם התואר והטע' איש רע מקשיב על שפת און לשמע אותן. מזין ראוי להיות מאזין כמו אזין עד תבונתכם (איוב ל"ב י"א) והטע' לאיש שקר מאזין על לשון הוות ג"כ לשמע אותן: [5]לועג הטע' מי שהוא לועג לרש חרף עושהו כי אין ביד האדם להיות עשיר או רש על כן אינו מבזה הרש כי אם הק'ב'ה' שעשאו רש. שמח לאיד חברו לא ינקה מרע: [6]עטרת זקנים בני בנים שרואים בחייהם ותפארת בנים אבותם הרואים אותם זקנים וזוכים לראותם: [7]לא נאוה לנבל שפת יתר שידבר גבוהות וגדולות והוא הכילי. אף כי כל שכן לנדיב שאינו נאוה שפת שקר[b] שלא יתכן שיאמר לתת ממונו ולא יתן כי הנדיב צריך ללכת באמונה בכל דבריו: [8]אבן הטע' כאבן חן הנושאת חן בעיני כל רואיה כן השוחד בעיני בעליו שיקחו אל כל אשר יפנה האדם שיתנהו ישכיל ויצליח בדינו. וזה הפסוק מדבר בדיני אומות העולם כי בדיני ישראל לא ישובח השוחד. ויתכן לפרש על הנותן אותו שמוצא השוחד חן בעיניו בעבור שיצליח בו בדינו: [9]מכסה פשע הטע' מסתיר הפשע שפשע בו חברו מבקש

---

[a] כ"י ויטיל. [b] כ"י יתה.

שמעצמו מוציא כמה דברים. ומתק שפתים יוסיף לקח וכמוהו ומלכים ירד (ישע׳ מ"א ב׳) [a] טעמו על מלכים. ומתק שפתים נקראו דבריו הטובים והטע׳ על נועם דבריו המדבר יוסיף לקח וחכמה והטע׳ כי בעת שהוא מדבר ימתיק דבריו ומישר אותם: [22] מקור כמקור חיים שכל בעליו. ומוסר אוילים הוא מוסר אולת ואין ראוי לקבל תוכחתו: [23] לב . . ישכיל פיהו איך ידבר ביושר. ועל שפתיו יוסיף כטע׳ הפסוק הנזכר ומתק שפתיו יוסיף לקח: [24] צוף הטע׳ כצוף דבש שהוא מתוק כן אמרי נעם [b] הם מתוקים מתוק יענה כל אחד מהם מן המאמרים שהוא מתוק לנפש בשומעו טוב מאמר וגם הוא מרפא לעצם: [25] יש דרך ישר לפני איש בלכתו בה ואחריתה תהיה בדרכי מות וזהו שאמר החכם טוב אחרית דבר מראשיתו (קהל׳ ז׳ ח׳): [26] נפש . . עמלה לו לעצמו ולצרכו. כי אכף עליו פיהו הטע׳ פיהו גורם אליו שתעמל מה שיאכל וכמוהו ואכפי עליך לא יכבד (איוב ל"ג ז׳) סבת אימתי: [27] איש . . כורה מגז׳ כי יכרה איש בור (שמות כ"א ל"ג) והוא כמו לב חורש מחשבות און (ו׳ י"ח) והטע׳ חושב רעה לעשות. ועל שפתיו היא הרעה כשהוא דובר אותה כאש דולקת והוא מגז׳ צרבת השחין (ויקרא י"ג כ"ג) והוא תאר במקום פועלת: [28] איש תהפוכות שאינו הולך דרך ישר. מדון כמו מריבה מגז׳ מדינים ישבית הגורל (י"ח י"ח). ונרגן מגז׳ ותרגנו באהליכם (דבר׳ א׳ כ"ז) והוא המלשין מפריד אלוף בלשונו מעל חברו האוהב אותו. ומלת אלוף כמו גדול והיה כאלוף ביהודה (זכר׳ ט׳ ז׳): [29] איש חמס העושה חמס יפתה רעהו לרמותו בממון ובבל עניינו והוליכו בעצתו בדרך לא טוב על זאת אמרו רבותי׳ ז"ל הוי זהיר מן האדם היועץ לפי דרכו: [30] עוצה כמו עוצם עיניו מראות ברע (ישע׳ ל"ג ט"ו) שנים בעניין אחד כמו ריין ורצה ורבים כן והטע׳ [c] סוגר עיניו לחשוב תהפוכות על אנשים וכן מנהג רוב החושבים שסוגרין את עיניהן. או טעמו עצה עיניו לאחר לחשוב תהפוכות. קורץ שפתיו ג"כ לאחר וטעמו כמו נושך או מניע ועם [d] אלה העניינים והרמזים משלים הרעה

---

[a] שם כתב הראב"ע וז"ל ישליט אחרים על מלכים. [b] כ"י שפר. [c] בכ"י שתי פעמים. [d] כ"י ואם.

מקור או פעול כמו סוג לב (י"ד י"ד): [7] ברצות הטע' ברצות הש"ם במעשיו הטובים גם אויביו יביא לפניו וישלים אותם אותו: [8] טוב מעט שיהיה לאדם בצדקה וביושר מרוב תבואות בלא משפט שיהיו מחמס ומגזל: [9] לב אדם יחשב [a] דרכו אנה ילך וי"י יכין צעדו שישמרהו בלכתו והוא מגז' בצעדך משדה אדום (שופט' ה' ד'): [10] קסם מגז' קוסם קסמים (דבר' י"ח י'). כמו קסם שיעשה האדם לדעת דבר כן היו ראויין להיות שפתי מלך ויחקור הדבר עד שידעהו בעבור כי במשפט לא ימעל פיו: [11] פלס כמו פלס מעגל רגלך (ד' כ"ו). משקל האבנים ומאזני משפט לי"י הם כי הוא צום בתורה כמו שכתו' מאזני צדק אבני צדק (ויקרא י"ט ל"ו). מעשהו כל אבני כיס ישרים ואמ' כיס כי שמה ישמרום עד עת שישקלו [b] בהן: [12] תועבת הטע' ראוי להיות תועבת מלכים לעשות רשע כי בצדקה [c] יכון כסא: [13] רצון הטע' ראוי להיות רצון מלכים שפתי צדק. ודובר ישרים ראוי שיאהב כמו שאמ' דוד עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי (תהל' ק"א ו'). ומלת ישרים כמו מישרים וכמוהו וישרים עמו (דני' י"א י"ז): [14] חמת מלך הוא כמלאכי מות ועם זה איש חכם יכפרנה והוא עניין בטול כמו וכפר בריתכם את מות (ישע' כ"ח י"ח): [15] באור פני מלך זה הפסוק הפך הראשון לזה והנו באור פני מלך שמאיר פניו לאנשים נמצא חיים. ורצונו שרוצה בעמו הוא כעב מלקוש שייטיב לאדמה: [16] קנה חכמה מקור והטע' מה טוב לקנותה יותר מהרוץ והוא הזהב. וקנות בינה נבחר לקנותה יותר מכסף: [17] מסלת מגז' סולו סולו המסלה (ישע' ס"ב י') והטע' המסלה הישרה שילך בה תביאהו לסור מרע. נוצר דרכו שילך בדרך ישר שומר נפשו שלא יבא לידי פגע רע: [18] לפני שבר הטע' טרם שיבא שבר לאדם היה לו גאון שיביא אליו. ולפני כשלון הטע' בטרם שיבא כשלון לאדם היה לו גבה רוח: [19] טוב הטע' טוב לאדם שיהיה שפל רוח ויעמד עם ענוים יותר משיחלק שלל עם גאים שהם לסמים [d]: [20] משכיל על כן אמר משכיל על דבר מה יצא ממנו אם יעשהו ובוטח בי"י שיעשה לו צרכיו ולא יחלק שלל [11 a] עם גאים אשריו: [21] לחכם לב המחשב דברי החכמה בלבו יקרא נבון בעבור

---

[a] כ"י יחשוב. [b] כ"י שישקלו לו. [c] כ"י י"י. [d] כ"י לסתים.

ואומר עליהם שמי שבוצע בצע והטע׳ הגוזל ממון אדם בדין שקר הוא עוכר ביתו כי הבצע יביאהו שישחת ושונא מתנות שאינו מקבל שוחד יחיה בעשרו. ופי׳ בוצע גוזל כמו למען בצוע בצע (יחז׳ כ"ב כ"ז). ומלת בצע ממון והם שני עניינים בלשון אחד: [28]לב .. יהגה מגז׳ והגות לבי תבונות (תהל׳ מ"ט ד׳) והכל עניין מחשבה והטע׳ לב צדיק יחשב לענות דבר שייטיב בעיני האדם ופי רשעים יביע רעות ולא יחשב מה ידבר רק כל דבר שיבא לפיו. ומלת יביע כמו יגיד כמו יביעו ידברו עתק (תהל׳ צ"ד ד׳): [30]מאור הטע׳ כמו מאור עינים ישמח לב ויהיה נהנה ממנו כן שמועה טובה תדשן עצם והוא מגז׳ והיה דשן ושמן (ישע׳ ל׳ כ"ג) והכל עניין שומן: [31]אזן . . תוכחת חיים התוכחה שיוכיחו אנשים ומלת חיים תאר והטע׳ כאשר תשמע התוכחה שהיו ראויין לשמע החיים. בקרב חכמים תלין בעבור התוכחה והמוסר והטע׳ עמם בכבודם תשב. ויתכן לפרש חיים שם והטע׳ שתשמע תוכחה שבעבורה יהיו לך חיים ותחיה בקרב חכמים תלין בעבורה וחצי הפסוק בפירוש הראשון: [32]פורע מגז׳ כי פרעה אהרן (שמות ל"ב כ"ה) שידבר דבר רע שימות בעבורו וזה הפך הפסוק ראשון לזה. ושומע תוכחת שיקבל אותה קונה לב שיחייהו בדבריו ובמוסריו הטובים: [33]יראת י"י היא מוסר החכמה שבעבורה ידבר החכם במוסר חכמתו ואינו מדבר בכעס. ולפני הכבוד והטע׳ וטרם שיהיה כבוד היתה לו ענוה שסבבה אותו:

טז. [1]לאדם מערכי לב המסדר בלבו מה שיאמר ומי"י מענה לשון שידבר דבריו בלי משגה: [2]כל דרכי איש שהוא זך ונקי הוא בעיניו של הק׳ב׳ה׳ שהוא רואה אדם וכן יתכן כי תוכן רוחות י"י והטע׳ הוא [a]תיכנם והבינם ואל[a] ידע כל מעשי איש: [3]גל מגז׳ וגללו את האבן (בראׄ כ"ט ג׳) והטע׳ גל אליו כל מעשיך שתבטח בו בכל אשר תעשה ואם תעשה כן אז יכונו מחשבותיך וזה כטע׳ ואל בינתך אל תשען (ג׳ ה׳) הנזכר: [4]כל פעל י"י למענהו בעבור הצדיק הנזכר והוא הזך וגם רשע יביא ליום רעה בעבורו שהוא שונא אותו: [5]תועבת . . יד ליד הטע׳ יד השם יפה[b] ליד הרשע ולא ינקה מאשר יעשה: [6]בחסד . . וביראת י"י שתהיה לאדם יסור מרע. ומלת סור

---

[a] כ"י תכינם והכינם ועל. [b] כ"י יפּה.

והולך שמח תמיד כאלו אוכל ושותה כל היום: [16]טוב מעט שירוח
האדם ביראת י״י מאוצר רב ומהומה בו שהוא מגזל ומחמס. ונקראת
מהומה המעשים הרעים כמו וראו מהומות רבות בתוכה ועשוקים
בקרבה (עמוס ג׳ ט׳): [17]טוב ארוחת כמו וארוחתו ארוחת תמיד
(ירמ׳ נ״ב ל״ד) והכל עניין אכילה וסעודה. הטע׳ טוב לאכול אכילת
ירק לבדו בלא לחם ובשר ואהבה שם בירק הנאכל בשמחה
ואהבה יותר הוא טוב משור אבוס שהוא שמן שהעמידוהו על האבוס
לאכל הרבה עד שהיה[a] שמן ושנאה בו משור הנאכל בקטטה ובמריבה:
[18]איש חמה שהוא בעל כעס וכועס תמיד. יגרה מגז׳ תגרה (תהל׳
ל״ט י״א). והטע׳ בעבור שלא יוכל למשול בכעסו ישיא ויסית מדון
ומילת מדון מגז׳ מדינים ישבית הגורל (י״ח י״ח): [19]דרך עצל היא
כאלו משוכת חדק בתוכה שלא יוכל ללכת בה על כן אינו טורח
וגוזל ממון אחרים. ואורח ישרים האוכלים מיגיעם היא סלולה וישר
להם: [20]בן חכם ישמח אב בחכמתו ואם הוא כסיל בוזה אמו כי
בעבור שאיננו הולך בדרך ישר חושדין אמו מזמה ומזנות ועל כן הזכיר
בבזיון אמו יותר מאביו: [21]אולת הטע׳ האולת היא שמחה לחסר לב
ומוצא הנאה ואיש תבונה[b] יישר לכת[c] בדרך האמת ולא יתעסק
באולת: [22]הפר מחשבות הטע׳ של אנשים מחשבין מחשבות הרבה
ובא אדם אחר להפר אותם בעבור שאין שם אנשי סוד ועצה
החושבים אותם וברב יועצים היודעים לתת עצה תקום המחשבה כי
האנשים ישמעו לעצתם ולמחשבותם: [23]שמחה.. במענה פיו כשיענה
על האמת למי ששואלו עצה. ודבר בעתו הטע׳ ודבר האומר אדם
בעתו מה טוב לו: [24]ארח חיים נמצא למעלה בשמים לאדם
משכיל כלומ׳ [10 b] כי אם ישכל בדבר הבורא ומעשיו העומד למעלה
בשמים ימצא ארח חיים למען יסור משאול מטה ולא תאבד נפשו:
[25]בית גאים יסח י״י פי׳ יעקר מגז׳ ובוגדים יסחו ממנה (ב׳ כ״ב)
וגאים הם גזלנין הלוקחים בחזקה ממון חבריהם שאין להם כח על כן
אמר ויצב גבול אלמנה הרודפים והגוזלים אותה: [26]תועבת י״י..
וטהורים הם בעיניו של הק׳ב׳ה׳ אמרי נעם: [27]עוכר זה הפסוק
נאמר על השרים ועל הדיינים המקבלים שוחד ומצדיקין רשע עקב שוחד

---

[a] כ״י שהיה שהיה. [b] כ״י תבונות. עיין י״א י״ב. [c] כ״י ללכת.

ויסלף דברי צדיקים (שמות כ״ג ח׳) והטע׳ ומי שיש לו עוות בלשון
שאינו מדבר כהוגן עם חביריו ושבר יבא אליו ברוחו על כן ישמר
מדבר: [5]אויל ינאין כמו ימאס מגז׳ ותוכחת נאין לבי (ה׳ י״ב).
ושומר תוכחת אביו או מכל אדם יעשה דבריו בחכמה ובערמה והוא
מגז׳ ערום: [6]בית חסר ב״ית כמו הנמצא בית י״י (דברי הימים ל״ד
ל׳) והטע׳ בבית צדיק יהיה חוסן רב והטע׳ עושר רב וכמוהו וחסן ויקר
יקחו (יחז׳ כ״ב כ״ה) והכל עניין חוזק כי הממון חזק האדם. ובתבואת
רשע פיר׳ ובפעולת רשע הבית נעכרת מעושר ומכבוד ויהיה הבית
מלשון נקבה כמו כי שחה אל מות ביתה (ב׳ י״ח) והוא מגז׳ הכרעתני
ואת היית בעוכרי (שופט׳ י״א ל״ה) והכל עניין השחתה. ומלת ובתבואת
כמו שנמצא בספר הזה תבואת רשע לחטאת (י׳ ט״ז) שהכתוב ממשל
המעשים והמחשבות במלת פרי כמו שמצאנו הנה אנכי מביא רעה אל
העם הזה פרי מחשבותם (ירמ׳ ו׳ י״ט): [7]שפתי.. יזרו מגז׳ מזרה
ישראל יקבצנו (ירמ׳ ל״א י׳) והטע׳ יפזרו דעת וילמדו אותו לאחרים.
ומלת שפתים באה הנה על לשון זכר ובמקום אחר על לשון נקבה כמו
אם תדברנה שפתי עולה (איוב כ״ז ד׳). ולב כסילים לא יחשוב כן
שילמד דעתו וילמדהו לאחרים: [8]זבח רשעים תועבת י״י בעבור כי
כל אשר להם מגזל ומחמס ותפלת ישרים הטע׳ אפילו תפילתם היא
רצון לפני הק׳ב׳ה׳ בלא הבאת קרבן: [10]מוסר הטע׳ מוסר הוא רע
וקשה לדעת למי שעוזב ארח ישר והטע׳ לא יוכל לקבלנו על כן
שונא תוכחת ימות שלא ידע מוסר לעולם. ויתכן מוסר רע וקשה
יבא למי שעוזב ארח ישר והטע׳ שיסרנו השם מוסר אכזרי על
מעשיו הרעים והולך ומפרש ושונא תוכחת ללכת בדרכי ישר ימות
בפשעו והוא טע׳ כפול: [11]שאול הטע׳ שאול ואבדון שהיא תחת
הארץ הוא נגד השם שרואה בשכלו. ונקרא שאול ואבדון כל הנסתר
תחת הארץ בעמקה שלא יוכל האדם לראות אותו כי אם השם. ואף
כי לבות בני האדם טעמו כל שכן שרואה לבות האנשים על פני
האדמה: [12]לא יאהב לץ לא ירצה שיוכיחו אותו ולא ירצה ללכת עם
חכמים: [14]לב נבון יבקש דעת לדעת אותו. ופי כסילים ירעה
כמו ילמד כמו ורעו אתכם דעה והשכל (ירמ׳ ג׳ ט״ו): [15]כל ימי עני
רעים שיש לו עני הלב וכועס תמיד ואין עוני כמוהו. וטוב לב שאינו
כועס מהרה ואינו משים דאגה על לבו במשתה תמיד יועיל אליו

[23]בכל עצב שיתעצב אדם יהיה מותר שירוח בו. ודבר שפתים והטע׳ אבל בדבר שפתים המדבר האדם שלא לצורך אך למחסור כמו שנ׳ בזה הספר ברוב דברים לא יחדל פשע (י׳ י״ט): [24]עטרת חכמים עשרם שבעבורו יכבדו אותו האנשים והוא כטעם טובה חכמה עם נחלה (קהל׳ ז׳ י״א). ואולת כסילים בעשרם הוא אולת שאין כמוה: [26]ביראת הטע׳ ביראת י״י היא יהיה מבטחו עז לאדם ולבניו ג״כ בעבורה יהיה מחסה השם בעבור יראת האב: [28]ברוב עם הדרת מלך שיעזרוהו מאויביו שלא יגעו בו. ובאפס לאום הטע׳ ובאין עם תהיה מחתת רזון שיתגברו עליו אויביו. ומלת רזון מגז׳ רוזנים והוא המלך: [29]ארך אפים הטעם אדם שהוא רב תבונה הוא ארך אפים שלא יכעוס מהרה וקצר רוח שאינו יכול למשול ברוחו מרים אולת לעצמו: [30]חיי בשרים מגז׳ בשר כי הב״ית עקר והטע׳ חיות הבשר הוא לב מרפא שאינו משים לבו לכל אשר הוא שומע ורקב העצמות הוא הקנאה שמשחית העצמות שהם מוסד הגוף. וטע׳ קנאה המקנא לכל דבר ואמרו רבותי׳ ז״ל הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם: [32]ברעתו שיעשה הרשע ידחה בה וחוסה במותו צדיק שהשם יביאהו לידי פגע רע. ואני מפרש כי מות הרשע מחסה לצדיק כי בחייו יארוב אותו ומפחד ממנו: [33]בלב.. תנוח חכמה ויוציאה וילמדה לרבים בעתה ובקרב כסילים תודע בכל עת: [34]צדקה תרומם גוי כאשר הוא עושה אותה וחסד לאומים תחשב להם כקרבן חטאת וכלל בה כל גוי שיעשה אותה: [35]רצון הטע׳ רצון מלך יהיה לעבד משכיל שירצה בו המלך בעבור שכלו. ועברתו תהיה למלך כאשר הוא מביש בעבור שמביישים אותו על סכלותו:

טו. [1]מענה רך ישיב חמה ממלך ומכל אדם והטע׳ המדבר בדברים נעימים רכים ואינו מדבר קשות. ומי שהוא מדבר בדבר [10 a] עצב וכעס יעלה אף האדם שיתגרה עמו ומלת אף כמו כעס: [2]לשון חכמים תיטיב דעת מתקנת דבריה בחכמה איך ייטיבו בעיני האדם. ופי כסילים יביע אולת בעבור שישנאו אותו: [4]מרפא הטע׳ מי שיש לו לשון שמרפא הדברים הרעים בשומעו אותם ומשיב אותם לטובה כעץ חיים שהאוכל ממנו יאריך ימים כמו שכתו׳ ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם (ברא׳ ג׳ כ״ב). וסלף כמו עוות מגז׳

למצא אותו ובא הדעת הנה על לשון זכר. והנכון בעיני לפרש בן בקש כי הלין אומר שבקש חכמה והתעסק לדעת אותה. ובפסוק הזה ספר גריעות הלין ושבח הנבון: [7] לך מנגד הטע' מרחוק תלך לאיש שתדע שהוא כסיל וגם מאיש אשר לא ידעת שיש לו שפתי דעת. ומ"ם מנגד מושכת בעד מלת ובל וטעמ' ומבל וכמו[הו] מ"ם מאל אביך מושך בעד ואת שדי (ברא' מ"ט כ"ה) וטעמו ומאת שדי: [8] חכמת [a] ערום תועיל עליו להבין דרכו. ואולת כסילים תביאהו לעשות מרמה: [9] אוילים יליץ אשם הטע' ידבר אשם בין איש לאיש וילשינהו תמיד והוא מגז' כי המליץ בינותם (ברא' מ"ב כ"ג). ובין ישרים נמצא רצון שמשימין שלום בין איש לאיש. וי"מ יליץ ילעג מגז' ולצים לצון חמדו להם (א' כ"ב) ומלת אשם כמו קרבן כמו ואת אשמו יביא לי"י (ויקרא ה' כ"ה) והטע' מתלוצצים באשם שמביא על עונותיו ובין הישרים הקרבן נחשב רצון: [10] לב יודע מרת נפשו שבמרירותו ובשמחתו לא יתערב זר כי הוא לבדו ידע המרירות והשמחה על האמת: [12] יש דרך ישר לעשות רצונו ואחריתה מהדרך יביאהו [b] אותו הדרך לדרכי מות וזהו שאמ' החכם טוב אחרית דבר מראשיתו (קהל' ז' ח'): [13] גם הטע' אפי' בשחוק שישחק האדם עם רעהו יכאב הלב ואחריתה מהשמחה תבא לידי תוגה: [14] מדרכיו הרעים ישבע סוג לב מעוות והטע' ישבע מתגמול מעשיו הרעים. ומעליו מגז' עלה נדף (ויקרא כ"ו ל"ו). והטע' ישבע טוב אפי' מדבריו הקלים הטובים שהוא עושה: [15] פתי יאמין לכל דבר שייעץ אדם אותו וערום יבין לאשורו ולא יאמין רק מה שהוא [c] ראוי להאמין: [16] חכם הטע' מי שהוא חכם הוא ירא מהק'ב'ה' וסר מרע. וכסיל מתעבר במעשיו הרעים עם הק'ב'ה' ובוטח בדעתו שלא יקח השם תגמולו. ומלת מתעבר מגז' ויתעבר י"י בי למענכם (דבר' ג' כ"ו): [17] קצר אפים והוא האיש שלא יוכל למשל בבעסו על כן יעשה אולת: [19] שחו רעים לפני טובים שיראו מפלתם וישמחו. ורשעים על שערי צדיק כפול בטעם: [20] גם לרעהו אפילו ישנא רש בעבור שאין לו ממון וכל שכן לאחרים: [22] הלא יהיו תועים האנשים שהם הורשים רע ופי' חושבים. וחסד ואמת יהיה לעושי טוב:

---

[a] כ"י חכמות. [b] כ"י יביאוהו. [c] כ"י שהיא.

מתעבים אותו: [20]הולך.. ורעה פי' מתחבר עמהם ירוע וישבר כי ילמוד ממעשיו הרעים ולא ימלט מפגע רע: [21]חטאים שם התואר והטע' אנשים חטאים הרעה שהם עושים תרדף אותם ותפילם. ואת צדיקים ישלם טוב השם בצדקתם: [22]טוב הטע' איש טוב ינחיל בני בנים. וצפון לצדיק חיל איש חוטא. ומלת חיל כמו ממון. וזה הפסוק כטע' יכין וצדיק ילבש (איוב כ"ז י"ז): [23]רב אוכל בעבור רב אכל שיעשה האדם ולא ישמר ממונו יבא לניר רשים והטע' שיהיה רש. ויש נספה האוכל בלא משפט שאינו[a] אוכל ועושה כסדר: [25]צדיק אוכל לשובע נפשו שיזמין לו השם פרנסתו כמו שנ' לא ראיתי צדיק נעזב (תהל' ל"ז כ"ה). ובטן רשעים תחסר שאין לו מה יאכל. וזה על הרב כי ראינו רשעים הרבה בכל טוב בעולם. ויתכן לפרש לשובע נפשו להחיות נפשו ולא לתאותו שאיננו רוצה בהנאת העולם הזה והרשעים לא תמלא בטנם לעולם בכל אשר הם אוכלין וזה טעם תחסר:

יד, [1]חכמות נשים הטע' חכמות נשים בנתה ביתה מעמלה בעושר ובנכסים וכבוד. ואולת שם התאר. והטע' האשה האולת בידיה תהרסנו שאם ישאר לה ממון בעלה היא מאבדת אותו[b] באולתה: [2]הולך הטע' מי שהוא ירא י"י הולך בישרו הראוי ללכת. ונלוז תאר מנפעל ומעוות מדרכיו בוזה השם בדרכיו הרעים וכמוהו ונלווים במעגלות[ם] (ב' ט"ו) ומעוותים: [3]בפי.. חטר תרגו' מטה והטע' בפי אויל שבט גאוה המדבר בגאוה ומכה בלשונו האנשים. ושפתי חכמים תשמרם מדבר דברי גאוה וש"רק הו"יו תחת ח"לם ובא כן בעבור ההפסקה כמו ישפוטו הם (שמות י"ח כ"ו) לא תעבורי מזה (רות ב' ח') והטע' כל אחד מהשפתות תשמר מדברי גאוה: [4]באין אלפים כמו שוורים כמו שגר אלפיך (דבר' ז' י"ג) והטע' באין אלפים לאדם לחרש השדות יש לו אבוס בר אחד והטע' מעט[c]. ורב תבואות יש לאדם בכוח שור שיוכל לחרוש בהם כל שדותיו. ומלת [9 b] אבוס המקום שמשימין שם התבואה וכמוהו פתחו מאבוסיה (ירמ' נ' כ"ו): [6]בקש לץ חכמה ואומר שאינו מוצא עם מי ילמד. ודעת לנבון נקל הלמד מכל האדם והטע' נקל הוא לו

---

[a] בב"י שתי פעמים. [b] ב"י אותה. [c] עיין שפת יתר נ'.

בעודנו עמו נותן עצה החכם שיעשה צדקה ממנו כי [8]כפר נפש איש עשרו יצילנו מפגע רע. ורש לא שמע[a] גערה אם לא יעשה צדקה כי אין לו מה יתן רק העשיר ישמע כל היום גערות אם לא יעשה צדקה. או הטע׳ כפר הנפש איש שיפדהו מיד ארבו שתפסהו רק רש לא ישמע גערה כי אין לו אורבים. ועל הפירוש הזה השני הפסוק עומד בפני עצמו ואינו דבק למעלה: [9]אור צדיקים[b] ישמח כטע׳ יאיר וכמוהו ישיש כגיבור לרוץ ארח (תהל׳ י״ט ו׳) ונר רשעים היא הנשמה המאירה פני הגוף כנר: [10]רק בזדון׃ זה הפסוק דבוק עם הפסוק למעלה ממנו והטע׳ כי כל אחד מן הרשעים יתן מריבה בין איש לאיש חנם שלא ידע למה רק בעבור זדון שיש בו. ומלת זדון פרושו רשע. ומלת מצה מגז׳ אנשי מצותך (ישע׳ מ״א י״ב). והכל עניין מריבה עם אנשים יש חכמים שלא יתנו מצה ולא יריבו: [11]הון שבא מהבל ומשקר ימעט ויאבד. וקובץ על יד שייגע בו בידיו אותו האיש ירבה על שבא מאמונה ומטרח גופו: [12]תוחלת כמו תקוה מגז׳ לא ייחל לבני אדם (מיכה ה׳ ו׳). תוחלת שיש לאדם על דבר אחר והיא מאוחרת מחלה לב. ומלת מחלה פועלה מבניין הפעיל החלה כמו שנעשה מן הרבה הפועלה לנקבה מרבה (נחמ׳ ט׳ ל״ז) והוא מגז׳ חלי. וכעץ חיים היא ללב התאוה כאשר היא באה מעתה: [13]בז לדבר מצוה יחבל לו. ומלת יחבל תרגו׳ ישחית. ישולם מגז׳ שלום: [14]תורת חכם היא כמקור חיים שמורה אליו לסור ממוקשי מות: [15]שכל טוב יתן חן לאדם על דבריו. ודרך בוגדים איתן הטע׳ שהוא חזק וקשה שאין להם שכל: [16]כל ערום יעשה דבריו בדעת כמו והנחש היה ערום (בראׄ ג׳ א׳). וכסיל יפרוש[c] אולת שמודיע אולתו לרבים: [17]מלאך שהוא רשע יפול ברע וציר אמונים הוא מרפא לשלחו: [18]ריש וקלון יבא למי שפורע מוסר שאיננו רוצה לקבל אותו והוא מגז׳ למה תפריעו את העם ממעשיו (שמות ה׳ ד׳): [19]תאוה שיש לאיש לעשות רע כשהיא נשברת וימשול בה האדם ולא יעשנה תערב לנפש אחרי כן כאשר נמלט מאותה עבירה. ומלת נהיה מגז׳ ואני דניאל נהייתי ונחלייתי ימים (דני׳ ח׳ כ״ז). ותועבת כסילים הוא האיש שיסור מרע ולא ישלים תאותו הם

---

[a] כ״י ישמע. [b] כ״י צדיק. [c] כ״י פירוש.

מכל דבר רע: [23]אדם.. יקרא אולת שיודיע לאנשים אולתו: [24]יד חרוצים ישרים מגז' כן משפטיך אתה חרצת (מלכים א' כ' מ'). ויד רמיה תהיה למס והוא מגז' וימס לבב העם (יהושע ז' ה'): [25]דאגה הטע' כאשר יהיה דאגה בלב איש ישחנה הדאגה מלבו ובדבר טוב ישמחנה הדאגה שישיבנה לשמחה וזאת היא רפואתו, וכמוהו לפניו תדוץ דאבה (איוב מ"א י"ד) והטע' תשוב [a]הדאבה דיצה[a] לפניו: [26]יתר מגז' יתרון והוא שם התאר. והטע' יתרון טוב יהיה לו יותר מחברו לצדיק על צדקו. או הטעם כי צדקתו תציל אותו אבל הרשעים דרכם תתעה אותם: [27]לא יחרוך מלשון ארמית ושער ראשהון לא התחרך (דני' ג' כ"ז), והטע' לא יבשל איש רמיה צידו והטע' לא יוכל להעמיד אותה עמו כי מהרה יאבד ממנו. ויש מפרש יחרוך עניין ישרוף כמו אשר עושים הציידים ששורפים כנפי העופות בעבור שישמרו עמם שלא יעופו והטע' איש רמיה לא יוכל לעשות כן ור"ל כי כל מה שיגזול יאבד: [28]בארח צדקה הטע' מי שיעשה צדקה יהיה לו חיים. ובדרך נתיבתה מהצדקה לא ימצא מות. ומלת אל כמו לא. וי"א נתיבה צריך להיות במפיק:

יג. [1]בן חכם הטע' בן חכם ישמע מוסר אב: [2]מפרי פי איש מדבריו הטובים המועילים לבני העולם יאכל טוב. [ונפש] בוגדים תאכל שכר החמס שהוא עושה: [3]נוצר פיו מדבר דבר שאינו [ראוי] שומר נפשו מכל רע. פושק כמו פותח כמו ותפשקי את רגליך (יחז' ט"ז כ"ה) והטע' פותח שפתיו לדבר דבר שאינו ראוי לאמר תבא מחתה לו: [4]מתאוה נפשו של העצל ואין לא נמצא מה יאכל מפני עצלותו שאיננו מטריח עצמו בעבור מחיתו. ונפש חרוצים הם הנאמנים העושים בזריזות כל מלאכתם תדושן והוא מגז' ורויתי נפש הכהנים דשן (ירמ' ל"א י"ד) והכל עניין שומן: [5]דבר.. ורשע יבאיש ויחפיר החפץ דבר שקר: [6]צדקה הטע' תצור הצדקה מי שהוא תם דרך ההולך דרך ישרה. והרשע[ה] תסלף איש חטאת. ומלת תסלף כמו תעות כמו ויסלף [9 a] דברי צדיקים (שמות כ"ג ח'): [7]יש מתעשר הטע' [י]ש אדם שהוא עשיר ואין כל שלא ישאר לו מאומה באחרונה ויש אדם שהוא מתרושש ועני ויש לו הון רב אחרי כן. והפסוק דבק בעליון ובתחתון והטע' כי העושר תלוי במזל על כן

---

[a] כ"י הדיצה דאגה.

שלבו מעוות: [21]יד ליד לא ינקה איש רע שאם יעשה הוא רע מיד יביא לו השם רעה: [22]נזם הטע' כנזם זהב. וסרת טעם שאין לה דעת: [23]תאות צדיקים לעשות טוב ותקות רשעים לעשות עברה: [24]יש מפזר שעושה צדקות. והושך מיושר אך למחסור שיבא אליו: [25]נפש. נפש ברכה הנותן מברכותיה[a] לעניים תדושן על ברכתו. ומרוה האנשים גם הוא יורא[b] מגז' כי אם הרוה את הארץ (ישע' נ"ה י') גם הוא נקרא יורא[b] מגז' יורה ומלקוש (דבר' י"א י"ד): [26]מונע בר שלא ימכרהו בעת הצורך שהוא יקר יקבוהו לאום והטע' יקללהו העם שהם רעבים: [27]שוחר טוב לעשות טוב והטע' שיקדים עצמו לעשותו יבקש רצון מהק'ב'ה': [29]עוכר.. ועבד הוא האויל לחכם לב: [30]פרי[c] צדיק חכמתו כעין חיים להאריך נפשו בעולם. ולוקח מלמד מגז' כי לקח טוב נתתי (ד' ב'): [31]הן צדיק הרעות שיעשה בארץ ישלם לו:

יב. [2]טוב הטע' איש טוב יפיק רצון מ"י. ואיש מזמות ירשיע הטע' איש מחשבות רעות ירשיע תמיד וי"א שהוא כמו זמות: [4]אשת.. וכרקב בעצמותיו מהבעל כאשר היא מבישה שיש לבעל כלימה ובשת: [5]מחשבות צדיקים לעשות משפט. תחבולות כמו מחשבות: [6]דברי רשעים לארב דם: [7]הפוך רשעים הטע' הק'ב'ה' יהפוך אותם שיוציאם מזה העולם ואינם שלא יהיה לו זכר בעולם. ובית צדיקים יעמוד שיהיה לו זכר לעולם: [12]חמד.. מצוד מגז' מצודים וחרמים. רעים שם כטע' רעות. ושרש צדיקים יתן שלא יוכל הרשע להשחיתם: [13]בפשע שפתים יצא מוקש רע. ויצא צדיק מאותה צרה בזכותו: [16]אויל ביום שיתקוטט עם חברו יודע כעסו.... אם הוא סבלן: [18]יש בוטה מגז' לבטא בשפתים (ויקרא ה' ד'). והטע' יש איש מבטא בשפתים ומפרש דבר רע עם פיו להלשין חברו שהוא כמדקרות חרב שממית אותו. ומדקרות מגז' כל הנמצא ידקר (ישע' י"ג ט"ו): [19]שפת אמת תכון לעד הטע' תעמוד בשלוה לעד. ועד ארגיעה כמו רגע כי הוא שם והא"לף נוסף והטע' יאבד מן העולם: [20]מרמה.. חורשי כמו חושבי: [21]לא יאנה מגז' אנה לידו (שמות כ"א י"ג). והטע' לא יקרה לו שום און והטע' שום רעה בעולם. ורשעים מלאו רע הטע' יהיו מלאים

---

[a] ב"י מברכותיך. [b] ב"י יורה. [c] ב"י פי'.

לשום שלום בין איש לאיש. ופי רשעים ידבר תהפוכות בין איש לאיש:

יא. [2] בא זדון הטע׳ כשיבא איש זדון בעולם יביא עמו קלון וכשיבא איש צנוע בעולם יביא עמו חכמה: [3] וסלף בוגדים מגז׳ ויסלף דברי צדיקים (שמות כ״ג ח׳). ישדם הטע׳ ישוד אותם: [6] צדקת.. ובהות הטע׳ ובעבור הות בוגדים שיעשו ילכדו: [7] במות כשימות אדם רשע אבדה תקותו מן העולם הבא. ותוחלת איש אונים אבדה והוא מגז׳ און: [8] צדיק מצרה נחלץ מגז׳ יחלצון ידידיך (תהל׳ ס׳ ז׳) והוא מבניין נפעל. ויבא רשע תחתיו של צדיק: [9] בפה חנף הטע׳ החנף ישחית בפה רעהו שילשין אותו לאחרים. וצדיקים בדעתם יחלצו מן החנף והטע׳ בדבריהם הטובים יצילו עצמם ממנו: [11] בברכת.. ובפי רשעים תהרס הקריה שילשינו האדם אשר בה: [12] בז לרעהו הוא חסר לב ואיש תבונות יחרש כאשר יבזו אותו: [14] באין תחבולות בעבור שאין לו יועצים יפול עם ותשועה תבא ברב יועץ: [15] רע ירוע רע נמצא פתוח ועל כן יהיה מפעלי הכפל בשקל נשקו בר (תהל׳ ב׳ י״ב) ושרשם רעע ברר והוא מלשון ארמית ובפרזלא דמרעע כל אילין (דני׳ ב׳ מ׳) גם מלשון של העברית תרועם בשבט ברזל (תהל׳ ב׳ ט׳). ומלת ירוע מבניין נפעל מזאת הגזר׳ וראוי להיות כמו יכון לולי הר״יש שאינה מקבלת דגשות. והוא מבניין נפעל ופירושו שבר ישבר בעבור שערב זר והטע׳ שיבא אל ביתו לקחת משכונו. ושונא אנשים תוקעים והטע׳ שאינו רוצה לעשות ערבות כמוהן ישכון לבטח: [16] אשת חן תתמוך כמו תסמוך והטע׳ היא תתמך אותו במעשיה הטובים. ועריצים יתמכו עושר בשחד שיקחו יקבצו ממון: [17] גומל מגז׳ ויגמול שקדים (במד׳ י״ז כ״ג) והטע׳ איש חסד גומל נפשו שיעשה מעשים טובים. ואיש אכזרי עוכר שארו שהולך אחר תאות הבשר. ומלת שארו כמו בשר מגז׳ אם יכין שאר לעמו [a] (תהל׳ ע״ח כ׳): [18] רשע עושה פעולת שקר שלא יעשה כי אם מעשים רעים. וזורע צדקה [8 b] היא פעולת אמת ויקבל אדם שכר טוב ממנה: [19] כן כאשר העושה צדקה בעבור חיים שירבו לו כן מרדף רעה למותו: [20] תועבת.. עקשי לב

---

[a] ושם כתב הראב״ע בפירושו, ושאר כמו בשר.

[9] הולך בתם שילך בדרך ישרה ילך בטח. ומעקש מעות דרכיו שלא ילך בדרך ישרה יודע פירושו ישבר והוא מגז׳ ויודע בהם את אנשי סוכות (שופ׳ ח׳ ט״ז): [10] קורין מגז׳ קורין בעיניו (ו׳ י״ג). יתן עצבת שיבא לידי עצבון בעבור שהיא תועבת י״י: [11] מקור חיים כלומ׳ כמקור חיים שמקיר חיים בעולם בדבריו הטובים: [12] שנאה הטע׳ השנאה תעורר מדנים שיבא לידי תגרה. ומלת תעורר בשקל תכונן והוא מפועל מרובע. ומלת מדנים מגז׳ מדון והכל עניין מלחמה: [13] בשפתי[a].. תמצא חכמה שילמוד אותה. ושבט לגו[b] חסר לב שאיננו יודע לומר אותה: ופי אויל חסר ב״ית והטע׳ ובפי אויל נמצא דבר רע שתהיה לו מחתה קרובה. [15] מחתת דלים פירושו רישם ועניים היא מחתתם: [16] פעולת צדיק הוא בעבור שיחיה יותר. תבואת רשע פירו׳ פעולת רשע שהוא עושה ומעשיו יהיו לחטאת: [17] ועוזב תוכחת מאיש מתעה היא ארח חיים: [18] דבה מגז׳ את דבתם רעה (בראׁ ל״ז ב׳): [19] ברב דברים הטע׳ מי שידבר הרבה לא יחדל שלא יבא פשע בדבריו. וחושך שפתיו שלא ידבר הוא המשכיל: [20] כסף נבחר הטע׳ ככסף נבחר כן לשון[c] צדיק שידבר דברים צרופים ונבחרים רק בלב הרשעים כמעט הוא הלשון בעיניהם שמבזים אותו: [21] שפתי צדיק ירעו רבים הטע׳ ילמדו אנשים רבים והוא מגז׳ ורעו אתכם דעה והשכל (ירמ׳ ג׳ ט״ו). ואוילים בחסר לב ימותו בעבור שלא ילמדו חכמה: [22] ברכת י״י הטע׳ ברכה שתבא מאת השם על פי מזלו או על פי מעשיו הטובים היא תעשיר האדם. ולא יוסיף עצב עמה שלא תבוא אליו בעצבון: [23] כשחוק לכסיל הטע׳ כשחוק הוא בעיניו כשיעשה זמה. ומלת[d] זמה כמו זמה היא (ויקרא י״ח י״ז). כן שחוק לאיש[e] תבונה חכמה[e] שהוא שמח בה: [24] מגורת מגז׳ ומגורותם אביא להם (ישע׳ ס״ו ד׳) ופירו׳ מן הדבר אשר יפחד יבא אליו רק תאות צדיק[ים] יתן הק׳ב׳ה׳: [27] ושנות רשעים תקצרנה מגז׳ שנה. תקצרנה בעבור שאין הולכין: [30] ימוט מבניין נפעל בשקל יכון: [31] פי צדיק ינוב חכמה כלומ׳ ירבה חכמה. והוא מגז׳ עוד ינובון בשיבה (תהל׳ צ״ב ט״ו): [32] שפתי צדיק ידעון

---

[a] כ״י בלב. עיין י״ד ל״ג. [b] כ״י לא. [c] כ״י פי.
[d] כ״י ומלה. [e] כ״י חכמה תבונה.

(קהל׳ ה׳ י״ד) שהוא מקום מן: [6]עזבו הטע׳ עזבו האנשים פתאים ולא תלכו עמהם. וי״א עזבו הפתאים הפתיות. וחיו הטעם ותחיו כמו ומות בהר (דבר׳ ל״ב נ׳). ואשרו מפעל קל בשקל שמרו ופי׳ צעדו: [7]יסר לץ מגז׳ מוסר והטע׳ המיסר אותו לקח לו קלון שיחרפנו. וכן מי שאומ׳ לרשע מומו יקח לו קלון. וי״א מוכיח לרשע הוא רוצה לשמע מומו שיאמר לו הרשע אבל אתם לא תהיו כלצים שתחרפוני: [9]תן לחכם מוסר ויחכם עוד: [10]קדושים שם התאר להק׳ב׳ה׳ וטע׳ ודעת אלהים קדושים הוא הבינה הנכונה. ומצאנו במקום אחר כי אלהים קדושים הוא (יהושע כ״ד י״ט). והפסוק כפול בטע׳: [13]אשת כסילות והטע׳ אני אמרתי לך זה אבל אשת כסילות ואשת פתיות תאמר לך זה. ובל ידעה מה פרושו מאומה וכמוהו וחכמת מה להם (ירמ׳ ח׳ ט׳): [17]מים גנובים ימתקו בעת עצירה שאין נמצא מים. ולחם סתרים ינעם בעת הרעב כאשר יאכל אדם בסתר שלא יגזלו לו הלחם והמים ככה ימתק משכב אשה אחרת העשוי בסתר: [18]ולא ידע האיש כי רפאים שם והטע׳ מתים שמתו בפשעה קרואים שלה:

י. [2]לא יועילו אוצרות רשע לאדם ביום אידו רק אם הם מקובצים בצדקה היא תצילם ממות: [3]והות רשעים שעשועים היא תהדוף אותם. ומלת תהדוף כמו בהדוף[a] י״י (דבר׳ ט׳ ד׳): [4]רש הטע׳ העושה כף רמיה לשקול בו יהיה רש באחרונה. ומלת כף כמו מאזנים מטע׳ מקומו והמשקל דומה לכף. ויד חרוצים הנאמנים העושים ביושר כל מלאכתם ידם תעשירם. ומלת חרוצים מגז׳ בן משפטיך אתה חרצת (מלכים א׳ כ׳ מ׳): [5]אגר בקיץ מגז׳ ולא תאגור (דבר׳ כ״ח ל״ט) אגרה בקציר מאכלה (משלי׳ ו׳ ח׳) והכל עניין אסיפה. נרדם מגז׳ מה לך נרדם (יונה א׳ ו׳). בן מביש עצמו שילך בשערים שיתנו לו: [6]ופי רשעים יסתיר חמס עד שיראה עת שילשין. [8 a] ויש אומרי׳ שהחמס יכסה פיהם: [7]זכר.. ושם רשעים ירקב שלא יזכור כמו עץ רקבון והכל עניין כלוי: [8]חכם לב יקח כמו ילמוד והוא מגז׳ כי לקח טוב (ד׳ ב׳). ואויל שפתים שידבר הרבה. ילבט טעמו יכשל והוא מבניין נפעל ועקרו לבט:

---

[a] כ״י להדוף.

שיעשו צדקה אהלך. בתוך נתיבות כפל לשון: [21]להנחיל אוהבי הטע׳ לתת נחלה לאוהבי יש לי כח אם ילמדוני ואוצרותיהם אמלא מטוב: [22]י״י קנני שבה החכמה לשבח עצמה. ראשית דרכו כלומ׳ שלא היה בעולם כי אם חכמה ובה ברא הכל: [23]מעולם המ״ם כמו יותר כמ״ם מזקנים אתבונן (תהל׳ ק״יט ק׳) ופירושו יותר מעולם הטע׳ ר״ל טרם שיהיה העולם ובריותיו. והפסוק העליון מורה זה[a] הפירוש והבאים אחריו. וכמוהו גם מיום אני הוא טרם היות יום (ישע׳ מ״ג י״ג). נסכתי מגזרת נסכתי מלכי (תהל׳ ב׳ ו׳) והוא מבניין נפעל מהסרי הנ״ון ועל תשלומו ננסכתי. ומ״ם מקדמי כטע׳ מ״ם מעולם והטע׳ [טרם] היות קדמי ארץ. [24]חוללתי מבניין פועל שלא הוזכר שם פועלו מפועל מרובע בשקל כוננתי ועקרו חיל. נכבדי מים רבוי מים והנ״ון נוספת כנ״ון נפתולי אלהים נפתלתי (בראׄ ל׳ ח׳) והוא כטעם ואברם כבד מאד (שם י״ג ב׳): [25]הוטבעו מבניין הופעל על משקל החבאו ועקרו טבע: [27]בחוקו מפעל קל ובא בר״פא הק״וף והשלם בחקקו בשקל בשמרו: [28]באמצו מבניין פעל והטע׳ שיהיו עומדים לעד. בעזוז מגז׳ עזוז וגבור (תהל׳ כ״ד ח׳) ופירושו שלא יצאו המים ממקומם: [29]בשומו לים חקו כמו שנ׳ אשר [b]שמתי חול[b] גבול לים (ירמ׳ ה׳ כ״ב). לא יעברו[c] פיו כמו שפתיו. [30]ואהיה אצלו אמון שם והטע׳ כאמון והטע׳ שהאמנתי וגדלתי אותו כטעם באמנה אתו (אסתר ב׳ כ׳) והוא בשקל גאון: [31]משחקת בתבל הטע׳ אחר שברא העולם הייתי משחק בתבל ארצו ושעשועי [וגו׳]: [33]אל תפרעו מלשון רבנן ז״ל למפרע: [34]לשמר הטע׳ שיאמר לפתח אם יוכל לדבר עמי[d]: [35]ויפק כמו ויוציא ובמקום אחר נמצא יפיק תבונה (ג׳ י״ג). והוא מבניין הפעיל ועקרו פיק: [36]וחוטאי הטע׳ החוטא אלי חומס נפשו וכל משנאי[e] אהבו מות:

ט. [4]מי פתי הטע׳ אחר שבנתה ביתה החכמה אמר מי פתי יסור הנה. וזה משל לתלמיד חכם שרוצה ללמד לאחרים[f] שיסדר החכמה והספרים ואחר כן ילמד אותם לתלמידים: [5]לכו.. בלחמי פירוש מן לחמי והב״ית במקום מן כב״ית ומאומה לא ישא בעמלו

---

[a] כ״י זה זה. [b] כ״י שם. [c] כ״י יעבור. [d] כ״י עמו.
[e] כ״י משנאיו. [f] כ״י לא לאחרים.

וכמוהו ולא יעלוס (איוב כ׳ י״ח) [20]הכסא כלומ׳ לזמן ידוע כמו תקעו בחדש שופר בכסה[a] (תהל׳ פ״א ד׳): [21]ברב לקחה כלומ׳ בנועם אמריה: [22]כשור אל טבח כלומ׳ שיבא פתאם לטבח. וכעכס מגז׳ תעכסנה[b] (ישע׳ ג׳ ט״ז) והוא מכה שמשמעת קול. וי״א כי עכס כבל ברזל והטע׳ שקשה כעכס האויל אל מוסרו להביא רגליו בו כן קשה להביא הנואף למוסר: [23]עד יפלח. העניין יבקע מגז׳ כמו פולח ובוקע בארץ (תהל׳ ק״מא ז׳). כמהר צפור לבא אל פח מהרה ולא ידע כי בנפשו הוא כן הפתי לא ידע עד שתמיתנו הזונה: [25]אל ישט ראוי להיות ישטה כמו ישת ישתה מגז׳ שטה מעליו ועבור (ד׳ ט״ו): [26]ועצומים כמו חזקים:

ח. [1]הלא חכמה אלה הפסוקים מפורשים למעלה (א׳ כ׳): [6]שמעו כי נגידים אדבר כלומ׳ דברים נגידים אדבר: [8]בצדק כל אמרי פי פי׳ אין בהם דבר נפתל ועקש: [9]נכוחים שם התאר על משקל גדולים ופירוש ישרים וטעמ׳ למבין אותם: [10]ודעת מחרוץ במקום יותר: [12]שכנתי ערמה כלומ׳ עם אנשי ערמה. ודעת מזמות אמצא כשאני שוכן עם אנשי ערמה. והטע׳ ר״ל כי האנשים מוצאין מזמות ודברים עמוקים כשהן יודעין אותי: [13]יראת י״י הטע׳ יראת י״י היא לשנאת איש רע והוא מקור ירא [7 b] על דרך בעלי הה״א כמו מלאת ימי נזרו (במד׳ ו׳ י״ג): [14]לי גבורה הטע׳ שבי יתגברו האנשים: [15]בי מלכים הטע׳ בעבורי: [16]שרים ישורו בשקל יסובו וראוי להיות ישררו כמו ישמרו רק הר״יש אינה ראויה להדגש ועקרו שרר והוא מבניין פעל קל: [17]אני זה יאמר החכמה והטע׳ מי שילמדני אהב. ומלת [אהב] ראויה להיות אאהב על משקל ואחר עד עתה (בראׄ ל״ב ה׳) ועקרו אהב אחר. ומשחרי פירושו שיקומו בבקר ללמוד אותי ימצאונני: [18]עשר וכבוד הטע׳ אותי יש לו בעבורי עושר וכבוד. הון עתק פי׳ גדול והוא מגזירת ועתיק יומין (דני׳ ז׳ ט׳) שיש לו ימים רבים והוא שם התאר בשקל שמֵן גדֵל. [20]בארח צדקה כלומ׳ עם אנשים

---

[a] כ״י בשופר (הדש) בבכסא.

[b] שם כתב הראב״ע וז״ל ויש אומרי׳ כי העכסי׳ משמיעות קול:

[27]היחתה איש [a]אש בחיקו.. [28]אם יהלך על הגחלים[a]... [29]כן
הבא אל[b] אשת רעהו לא ינקה שלא יבא לידי מקרה רע. והשנים
פרושים הם מפורשים בתמה. ומלת היחתה מבניין פעל קל ופ"תח
הי"וד במקום ח"רק והוא מגז' גחלים אתה חותה על ראשו (כ"ה כ"ב)
וזה שאמרנו בעבור שלא נמצא פועל אחר מבניין הפעיל ממנו החתה
כמו הרבה. ומלת תכוינה מגז' כויה והוא מבניין נפעל: [30]לא יבוזו
לגנב כי יגנוב כלומ' בעבור שאין לו מה יאכל: [31]ונמצא כלומ'
אם נמצא הגנב בגניבתו לא יומת רק ישלם שבעתיים או כל הון
ביתו יתן: [32]רק נואף אשה חסר [לב] ומי שרוצה להשחית את
נפשו יעשה כל זאת וגם [33]נגע וקלון ימצא: [34]כי קנאה כלומ'
הקנאה לאיש כשישכב אחר עם אשתו תתן לו חמה ולא יחמל
על השוכב ביום נקם: [35]לא ישא כלומ' אם יתן כל כפר שלא
יהרגהו ולא יקחנו עד שיקום ממנו כמו שעושין מן הגנב כי יותר קשה
הניאוף מן הגנבה:

ז, [2]כאישון פירושו בת עין: [4]ומודע כמו קרוב כלומ' שתחבב:
[5]לשמרך כלומ' החכמה והבינה תשמור אותך מאשה זרה ונכריה:
[6]כי בחלון ביתי הוא עניין משל שיביא[c] שלמה על הפתאים:
[9]בנשף כלומ' באיזו שעה יבא לביתה בנשף בערב יום: [10]שית זונה
שתשית עצמה לקראת הנואף. ומילת שית מקור. ונצורת לב כמו חרבת
לב שאין לה שכל והוא שם התואר מגז' ובנצורים ילינו (ישע' ס"ה ד')
בעיר נצורה (שם א' ח'). ור' יונה ז"ל פרש ונצורת לב שאין אדם
יכול להערים עליה ויהיה מגז' מכל משמר נצור לבך (ד' כ"ג): [11]הומיה
כלומ' הזונה היא הומיה וסוררת שלא תוכל לשכון בביתה ומבקשת
הנואפים: [13]העזה היה ראוי להיות הז"ין דגושה כמו הסבה ועקרו
עזז סבב והוא מבניין הפעיל העז ושלם העזיז כמו הפעיל: [14]היום
שלמתי נדרי כלומ' בעבור שראיתיך והטע' כי נדרים עשיתי על ראות
פניך ועתה אשלם אותם: [16]חטובות [אטון] מלשון תרגום מיתריהם
(שמות ל"ה י"ח) אטוניהון ופירושו חבלים: [17]נפתי כלומ' הזלתי
משכבי מגז' גשם נדבות תניף אלהים (תהל' ס"ח י') ופירושו להריח
הסדינים ריח טוב: [18]דודים כמו אהבים. נתעלסה עניין שמחה

---

[a] כ"י בגחלים אם יהלוך. [b] כ"י על. [c] כ"י שיבין שיביא.

שתה מים מבורך: [17] יהיו לך לבדך רמז שלא תזנה אשתך: [18] יהי מקורך ברוך אם תשמור נפשך מזאת: [19] תשגה כמו תתענג וכמוהו [20] ולמה תשגה בני בזרה והם מגז׳ שגיון לדוד [a] (תהל׳ ז׳ א׳) או מגז׳ שגגה: [21] נכח כלומ׳ שיראה כל מה שיעשה האדם: [22] עונותיו ילכדונו מלה זרה והיה ראוי להיות ילכדוהו כמו ישמרוהו ואין דומה לו בפעלים. יתמך כמו יסמך והטע׳ שיתלה בהם:

ו. [1] בני אם ערבת שהייתה ערב לאחר בעבור חבירך. תקעת שתשית ידיך על ידו לאמת דברך כמנהג: [2] נוקשת מבניין נפעל מגז׳ מוקש: [3] כי באת שהבאת כפך על כף רעך. לך התרפס עניין פיוס ובלע׳ אַפַּגַאַר [b] וכמוהו מתרפס ברצי כסף (תהלים ס״ח ל״א) וי״א אותם מעניין בזיון ומרמס כלשון ארמית ברגלה רפסה (דני׳ ז׳ ז׳) ופירושו שתבזה עצמך לפניו שלא יקח משכונך. [7 *a*] ורהב מגז׳ ירהבו הנער בזקן (ישע׳ ג׳ ה׳): [5] הנצל דבק עם הפסוק שלמעלה כלומ׳ אל תתן שינה לעיניך עד שתנצל מיד ריעך. כצבי מיד שירצה האדם ללקוח ויצל עצמו מידו. יקוש שם פח כמו כשך יקושים (ירמ׳ ה׳ כ״ו): [7] שוטר כמו שופטים ושוטרים (דבר׳ ט״ו י״ח): [8] אגרה כמו אספה מגז׳ ולא תאגור (דבר׳ כ״ח ל״ט): [11] ובא כמהלך כלומ׳ אם יבא באיש מהלך ראשך [c] ומחסורך תהיה להם אתה באיש מגן שלא יוכלו לגעת בך: [13] קורץ מגז׳ יקרצו עין (תהל׳ ל״ה י״ט) והטע׳ רומז ובלע׳ גִינַר [d]. מולל מעניין קורץ. מורה כמו מלמד: [14] חורש רע כמו חושב רע. מדינים עניין מריבה: [19] יפיח כמו ידבר כלומ׳ שידבר כזבים כדי להרוג האנשים: [21] קשרם וענדם מעניין אחד ופירו׳ קשרם על לבך תמיד בנסתר וענדם על גרגרותיך בגלוי: [22] תנחה כלומ׳ תנחה אותך התורה בדרך ישרה. תשיחך פירו׳ תדבר עמך: [25] ב פעפיה כלומ׳ שתקרוץ אליה למצוא חן בעיניך: [26] כי בעד כלומ׳ בעבור אשה זונה יבא האדם לעניות עד שיאכל ככר לחם מאחרים רק השוכב עם אשת איש יבא לידי מיתה וזה טעם נפש יקרה תצוד וזהו המשל:

---

[a] שם כתב וז״ל יש מפרשים בו תענוג כמו תשגה תמיד ויש אומרים על שגגתו והנכון בעיני שהוא על נועם פיוט שתחלתו שגיון:

[b] Apagar.

[c] כ״י רשך.

[d] Guiñar.

נגה. ואור שם במקום פועל ופירו׳ מאיר. נכון היום פירו׳ תכונת היום והוא שם והנ״ון נוספת ללא דבר. וי״א כי הוא מבניין נפעל והוא סמוך: [19] כאפלה כמו חשך כלומ׳ שלא ידעו במה יכשלו בחשך ויפלו אבל הצדיקים שיש להם אור לא יפלו בדרכם: [20] הט צווי כמו הטה כמו הך את עפר הארץ (שמות ח׳ י״ב): [21] יליזו פי׳ יסורו והוא מגז׳ ונלוזים במעגלותם (ב׳ ט״ו) וכבר פירשתיו בדקדוק למעלה (ג׳ כ״א): [22] מוצאיהם פועליהם מגז׳ מצא: [23] מכל משמר פירו׳ יותר מכל משמר נצור לבך שלא יחשוב רעה. וי״א מכל משמר שראוי להשמר נצור לבך: [24] ולזות ראוי להיות לזיות בשקל עקשות ועקרו לזה: [25] עיניך לנכח יביטו הטע׳ הבט הדבר קודם שתעשה. יישירו בא׳ שלם כמו אייסירם כשמע לעדתם (הושע ז׳ י״ב) מגז׳ הישר לפני דרכך (תהל׳ ה׳ ט׳) וגם זה בא שלם: [26] פלס פירו׳ שקול כלומ׳ אם תרצה לעשות כלום ראה מה יהיה באחריתו ואז יכוננו דרכך: [27] אל תט כלומ׳ אל תט מדרכי ומצותי לימין ולא לשמאל:

ה. [2] לשמור מזמות כלומ׳ קודם שתעשה מעשיך חשוב בהן. ודעת אינו סמוך כלומ׳ שפתיך ישמרו דעת שתבין איך תדבר: [3] כי נפת מעלומי הע״ין כמו בשת ועיקרו ניף מגז׳ ומתוקים מדבש ונופת צופים (תהל׳ י״ט י״א). תטפנה מחסרי הנ״ון כמו תפלנה ועקרו נטף והוא מגז׳ יטפו ההרים עסים (יואל ד׳ י״ח) ופירו׳ יזלו. משמן המ״ם כמו יותר כמו מזקנים אתבונן (תהל׳ קי״ט ק׳): [5] שאול חסר ב״ית והטע׳ בשאול צעדיה יתמוכו. וחברו כי ששת ימים (שמות כ׳ י״א) והנמצא בית י״י (דברי הימים ב׳ ל״ד ל׳) שהיו ראויים להיות בששת בבית י״י: [6] ארח חיים פן תפלס פירש רבינו שלמה ז״ל אל תשקול אורח חיים אצל אותה אשה זרה לאמר אי זה דרך לעשות או זו או זו כי מעגלות הזונה נעו אל שאול ולא תדע להזהר עד שתניע ותפול: [9] פן תתן לאחרים הודך כלומ׳ שירשו אחרים עמלך וחייליך והפסוק הבא מוסיף לפרש [10] פן ישבעו זרים כחך. ועצבך כלומ׳ עמלך: [11] ונהמת באחריתך ופירו׳ שתקונן ותתחרט על מעשיך הרעים: [12] ואמרת איך שנאתי מוסר. נאץ כמו מאס: [13] מורי כמו מלמדי: [14] כמעט הטע׳ כדבר מעט שהייתי בעולם הייתי בכל הרע הזה: [15] שתה מים מבורך רמז שלא תשכב עם אשה אחרת: [16] יפוצו מעיינותיך פירו׳ צאצאיך ודמה אותם למים בעבור שאמ׳

הוא ישמור רגלך. ומלת כסלך כמו תקותך וכמוהו וישימו באלהים כסלם (תהל׳ ע״ח ז׳): [27]אל כלומ׳ אם יבוא לך אדם שתעשה לו חסד או צדקה אל תמנענו מבעליו העני הראוי לקבל הטובה. בהיות לאל מגז׳ לאל ידי (בראׄ ל״א כ״ט) והוא עניין חוזק והטע׳ שיש לך כח לתת לו: [29]אל תחרש עניין מחשבה מגז׳ לב חורש מחשבות און (ו׳ י״ח): [6 b] [30]אם לא גמלך הטע׳ אם לא החל לעשות לך רעה וזה הלשון בא עם המחל לעשות טובה או רעה ועם המשלם. ובפסוק אחר נמצאו והוא הגמול אתם [a]משלמים עלי ואם גומלים אתם[a] עלי (יואל ד׳ ד׳): [31]אל תקנא שתאמר אעשה כמוהו: [32]כי תועבת י״י נלוז איש נלוז. ואת במקום עם. סודו כלומ׳ לישרים מגלה הק׳ב׳ה׳ סודו: [33]מארת ראוי להיות מארת כמו מחתת דלים (י׳ ט״ו) לו[לי הר״יש] שאינה מקבל ד״גש ועקרו ארר ופירו׳ שתהיה מארת י״י בבית רשע על כל מעשיו הרעים: [34]אם ללצים הטע׳ כאשר יליצו האנשים כן יליין להם הק׳ב׳ה׳ וזה כמו ילעג למו (תהל׳ ב׳ ד׳): [35]כבוד חכמים ינחלו שנחלת חכמים. וכסילים מרים קלון כל אחד ואחד ירים קלון לעצמם והוא נחלתם:

ד. [2]כי לקח טוב פירו׳ תורה טובה נתתי לכם: [3]כי בן הייתי לאבי כלומ׳ א׳ע׳פ׳ שהיו לו בנים אחרים אהבני על כלם. רך ויחיד לפני אמי שלא היה לה בן אחר: [4]וירני אבי: [6]אֶהָבֶהָ פירו׳ אהוב[b] התורה. ותצרך פירושו ותשמרך: [7]ראשית חכמה הטע׳ ראשית כל דבר היא החכמה על כן קנה החכמה: [8]סלסלה פירו׳ רוממה מגז׳ סולו לרוכב בערבות (תהל׳ ס״ח ה׳): [9]תמגנך מגז׳ אשר מגן צריך בידך (בראׄ י״ד כ׳) והוא עניין מסירה ונתינה והטע׳ תמגן לך[c]: [12]לא יצר צעדך והטע׳ מי שיצר צעדו קרוב לנפילה: [14]ואל תאשר אל תדריך מגז׳ שפכה אשורי (תהל׳ ע״ג ב׳): [15]פרעהו מלשון למפרע ופיר׳ אל תלך בדרך שהולך בה. שטה מעליו פירו׳ נטה מעליו מגז׳ כי תשטה אשתו (במד׳ ה׳ י״ב): [16]כי לא ישנו בשקל יפעלו בשקל יראו מי״י (תהל׳ ל״ג ח׳) בא הי״וד במאריך להביא פ׳א הפועל ועקרו ישן: [17]לחמו מגז׳ לחם ופירו׳ כמו אכלו: [18]וארח.. כאור נוגה יאור כאור

---

[a] כ״י משלמין.. גומלין. [b] כ״י אוהב. [c] עיין שפת יתר נ״א.

והטע׳ אם תעשה כן תמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם: [6] בכל
דרכיך דעהו הטעם בכל ענייניך דע השם שבזכירת שמו תעשה כל
דבר והוא יישר אורחותיך: [8] רפאות על משקל סכלות. הטע׳ זאת
שתבחר בשם תהי רפאות לשורך ופירו׳ טיבורך והר״יש הנראת
במלת שררך אגן הסהר (שיר השיר׳ ז׳ ג׳) היא נבלעת ברגשות ר״יש שרך[a]
ובלא כנוי יעשה ממנו שורר על משקל קדש ואמ׳ לשורך כי שם מוסד
הגידים. שקוי שם מלשון משקה: [10] וימלאו אסמיך אוצרותיך. יפרוצו
מן ויפרוץ האיש מאד (ברא׳ ל׳ מ״ג) והטע׳ שם התירוש עד שירתח
ויעלה למעלה ויצא לחוץ: [b][11] מוסר.. ואל[b] תקוץ מגז׳ ואקוץ בם (ויקרא
כ׳ כ״ג) והח״לם והש״רק אחד הם בתמורה והטעם אם ייסרך לשמור
מצותיו אל תמאס בתוכחתו: [12] כי.. וכאב את בן ירצה כן ייסר
הק׳ב׳ה׳ לאדם: [13] אשרי.. יפיק כמו יוציא ועיקרו פיק מגז׳ ויפק
רצון מי״י (ח׳ ל״ה) והטע׳ שיפיק התבונה מאדם אחר וילמדנה:
[14] כי טוב סחרה מהחכמה מסחר כסף. ומחרוץ פירו׳ זהב: [16] ארך
ימים מביאה בימינה[c] ובשמאלה [וגו׳]: [17] נתיבותיה שלום שלא
יבואו בני אדם בה לידי מריבה כמו מסחורה אחרת: [18] עץ חיים
חסר כ״ף כמו עץ חיים שמי שיאכל ממנו שיהיה יותר כן איש שיודע
חכמה. ותומכיה הטע׳ סומכי התורה. מאשר כל אחד ואחד מן
התומכים. והוא מגז׳ כי אשרוני בנות (ברא׳ ל׳ י״ג): [19] י״י בחכמה יסד
ארץ. הטע׳ ראה כמה יקרה ונכבדת החכמה שהק׳ב׳ה׳ יסד בה ארץ.
כונן פועל מרובע עלום הע״ין וכפול הל״מד ומשפטו להיות פעל
שלם: [20] בדעתו השם חכמה תהומות נבקעו ונובעים המים למעלה.
ירעפו מגז׳ הרעיפו (ישע׳ מ״ה ח׳) ופירו׳ יזלו: [21] יליזו[d] הדגש אשר
בל״מד מביא הנה שהיה בי״וד בתחלה כמו יקימו יישיבו הבאים
הי״ודין בק״מץ להביא נח מהן ביניהן וכבה משפט מלינים והטע׳
שלא יסורו המצות מעיניך: [23] אז תלך לבטח כשתדע החכמה. תגוף
מחסרי הנ״ון ועקרו נגף כמו תדור כטעם עם אבני השדה בריתך
(איוב ה׳ כ״ג): [24] וערבה מגז׳ כי קולך ערב (שיר השיר׳ ב׳ י״ד):
[25] אל הטע׳ אם תבא שואה לרשעים לא תפחד אתה [26] כי כסלך בשם

---

[a] כ״י שלך. [b] כ״י אל מוסר אל. [c] כ״י מימינה.
[d] עיין ד׳ כ״א.

אותם אז תבין יראת י״י ודעת אלהים תמצא שתכיר הבורא במעשיו: [7]יצפן ל״מד לישרים כמו בעבור והטע׳ יצפון בעבור הישרים שילמדו התושיה. והיא מגן להולכי תום ההולכים בתמים: [8]לנצור ארחות משפט הטע׳ התושיה תועיל לך לנצור אורחות משפט. ודרך חסידיו ישמור השם [6 *a*] בשמרם המשפט: [9]אז תבין הטע׳ כשתדע התושיה [תבין] צדק ומשפט. מעגל מגז׳ מעגלי צדק (תהל׳ כ״ג ג׳) והם פסיעות האדם: [10]כי תבא הטע׳ כשתדע החכמה והדעת. לנפשך ינעם והטע׳ בהם יהיה נועם לנפשך: [11]מזמה הטע׳ מזמה אם תדענה היא תשמור עליך שלא תכשל. וככה תבונה תצרכה ודגשות ה״כף בעבור האתנח: [12]להצילך הטע׳ יועילו לך להצילך מדרך רע ומאיש מדבר תהפוכות שלא תלמד מעשיו: [15]אשר אורחותיהם עקש״ם חסר ב״ית כלומ׳ אינם הולכים בדרך ישרה. עקשים מגז׳ עקש כמו עור אבל נשאר הדגש בו. נלוזים פי׳ מעותים ועקרו לוז על משקל נכונים: [16]להצילך ישוב למעלה למזמה והטע׳ ג״כ המזמה תועיל לך להצילך מאשה זרה. ונכריה כפול בטעם: [17]העוזבת אלוף נעוריה הוא בעל נעוריה. ברית אלהיה שבחה שנ׳ לא תנאף (שמות כ׳ י״ד): [18]כי שחה טעמו אל מות ביתה וסמוכה אליה. ובית היא בכאן על לשון נקבה ומלת שחה פעלה ועיקרו שיח. ואל רפאים פי׳ ואל מתים נטו מעגלותיה: [19]כל באיה פירושו באים אליה. לא ישובון חיים כי שמה ימותו: [20]למען תלך בדרך טובים הטע׳ יסרתיך ממנו בעבור שתלך בדרך טובים: [21]ישכנו ארץ הרשעים ימותו והישרים ישבו בארץ. יותרו מבניין נפעל נותר ועקרו יתר: [22]יסחו יעקרו והטעם יסחו הנוסחים אותם ממנו וכמוהו ויאמר ליוסף[a] (בראׄ מ״ח א׳). והוא במשקל יתנו:

ג. [1]בני.. יצור מחסרי הנ״ון ועקרו נצר כמו ידור: [2]כי ארך ימים יוסיפו לך המצות. ובאין על לשון זכר הנה: [3]חסד ואמת פירושו אל תרצה שיעזבוך אהבם ותרדף אותם. קשרם לזכר שלא תשכח אותם כטעם וקשרתם[b] לאות על ידך (דבר׳ ו׳ ח׳). כתבם פי׳ כתוב אותם החסד והאמת על לוח לבך: [4]ומצא חן כטעם ותמצא.

---

[a] ושם כתב הראב״ע, האומר ליוסף: [b] כ״י והיו.

כ״ב ט״ו). אל תבא ללכת עמהם ועקרו אבה וראוי להיות תאבה לולי הא״לף שהיא מאות הגרון והא״לף האחרונה במקום ה״א והוא על משקל תורה. והפתוי הוא [11]אם יאמרו.. נארבה לדם טעמו לשפוך דם. נצפנה טעמו נצפון עצמנו לשפוך דם נקי חנם: [12]נבלעם האנשים כמו השאול שיבלעם. ותמימים יהיו נבלעים כיורדי בור: [13]כל הון יקר גם זה מן הפתוי: [14]גורלך תפיל בתוכנו פירושו שתקח חלקך עמנו בגורל או יהיה כיס אחד לכולנו: [15]בני עד כאן פתוי וזה אזהרה: [16]כי.. לרע טעמ׳ לעשות רע: [17]כי חנם מזורה פעול מבניין פעל והיה ראוי להיות מזורה על משקל מצווה. בעיני כל בעל כנף הם העופות שנראה להם כשיראו חטה אינה מזורה הרשת בעבורם ובה יתפשו: [18]והם לדמם יארובו וכמו כן [19]ארחות כל בוצע בצע שנראה לבוצע שלא יבא אליו רע על מעשיו הרעים. והבצע נפש בעליו יקח שימות על בצעו: [20]חכמות בחוץ תרנה כמו שיסרתיך אני כן תיסרך החכמה. תרנה ראוי להיות תרננה ועקרו רנן ובאה המלה יחידה עם רבות כמו בנות צעדה עלי שור (בראׄ מ״ט כ״ב): [21]בראש הומיות הטע׳ חסר ופירושו בראש דרך גבוה החכמות הומיות שישמעו אותם האנשים. בפתחי שערים שהכל עוברים שם: [22]עד מתי.. תאהבו פתי וזה היו אומרות עד מתי תאהבו פתי ללכת עמו או מלת פתי שם כמו פתיות בשקל ארי. ולצים לצון חמדו להם לעשות. ומלת תאהבו הנכון להיות מפעל על משקל אל תאחרו אתי (בראׄ כ״ד נ״ו) וישוב הפ״תח לצ״רי [a]: [23]תשובו.. אביעה כמו אגידה. וכמוהו יום ליום יביע אומר (תהל׳ י״ט ב׳): [25]ותפרעו מלשון חכמים למפרע: [28]אז יקראונני אלה הנ״ונין נוספות: [30]נאצו [b]מאסו כמו [b]ותוכחת נאץ לבי (ה׳ י״ב): [31]ויאכלו מפרי דרכם הרעה שיתן להם על מעשיהם הרעים. וממועצותיהם הרעות ישבעו: [32]כי משובת מגז׳ שובב ועקרו שיב על משקל מהומה ופירושו חטאת הרשעים תהרגם. שלות תרגו׳ שגגה ועקרו שלה והו״ו במקום ה״א על משקל גאוה[c]:

ב. [5]אז תבין דבק למעלה כלומ׳ אם תשמע [d] כל אלה ותלמוד

---

[a] כ״י הצ״רי לפ״תח. [b] כ״י כמו מאסו. [c] כ״י שלוה.
[d] כ״י תשמעו.

פירוש משלי
לר׳ אברהם אבן עזרא

[fol. 5 b] א. [1] משלי שלמה ששה פסוקים הם פתיחה לספרו
להורות המשלים למה עשאם: [2] לדעת והטעו לדעת חכמה ומוסר
עשה המשלים גם להבין האדם אמרי בינה: [3] לקחת והטע׳ גם
עשה לקחת מוסר האדם בדרכי העולם. ומלת מוסר הראשון שהזכיר
הוא בעניין החכמה שידבר אותה במוסר. ומלת השכל ומשקלו המשל
ופחד עמו (איוב כ״ה ב׳) כמו שכל ויחסר ו״ו ממנו. צדק ומשפט
הטע׳ ולעשות צדק ומשפט עשה המשלים. ומישרים הוא פשרה
שעושין מאיש לאיש וכמוהו ובת מלך הנגב תבא אל מלך הצפון
לעשות מישרים (דני׳ י״א ו׳): [5] ישמע חכם הטע׳ וזולת שיועילו אלה
המשלים לפתאים ולנערים יועילו לחכם כאשר ישמע אותם ויוסף
לקח. ונבון שיבין דבר מתוך דבר. תחבולות יקנה והטע׳ עצות
וכמוהו כי בתחבולות תעשה לך מלחמה (כ״ד ו׳): [6] להבין משל כמו
הלוך הלכו העצים למשוח (שופט׳ ט׳ ח׳) והעצים משל על האנשים
שהלכו לבקש להן מלך. והמליצה הוא המשל. ובעבור שהם דמיונות
ומשלים כל דבריו על כן החל במלת משלי. וזה הספר עשהו בבחרותו
ועל כן אמר מלך ישראל שהיתה אימתו מוטלת על הבריות ובשיר
השירים לא הזכיר מלך כי אין מנהג [המלך] בשיר: [7] יראת עתה כלל
ואמר כי יראת י״י ראשית דעת וחכמה ומוסר והטע׳ כי היא ראש
לכל דבר לדעת ואחריה ילמד וידע כל דבר. וכל אלה הדברים
אוילים בזו על כן אמר [8] שמע בני מוסר אביך ואל תטש תורת
אמך המלמדת אותך והמיסרת לדעת אותם: [9] כי לוית עניין חבור
ובא על משקל שביה ועקרו לוה והוא מגזרת ילוה אישי אלי (ברא׳
כ״ח ל״ד) והטע׳ כתפארת חן יהיו הם לראשך המוסר והחכמה.
לגרגרותיך מגזירת גרון והזכיר הגרגרת על גזירת רבים בעבור שהם
טבעות הרבה: [10] בני אם יפתוך מגזירת כי יפתה איש בתולה (שמות

פירוש משלי

מיוחס בכ"י אוקספורד

לר' אברהם אבן עזרא

הוציאו לאור

שמואל רולס דריבר

אוקספורד

בבית דפוס הקלארנדון

שנה ת'ר'מ' לפ"ק

פירוש משלי